

•

Felsefe û Rasyonalîsm

Abdusamet Yîgît

Weşanên

.
. .
. .
. .

*Felsefe û Rasyonalism
@Abdusamet yigit
Weşanên felsefî-civakî
2011-Almanya-Berlin*

.
ISBN 967-3-948900-10-9

Pêşgotin:

Rasyonalism weke têgînek ku wê weke şêwayekê nerîna bi felsefeyî ku wê piştî demên kevnera û pê de wê li ser temeneê bi fahmkirina bi zanîn û aqil re wê pêşkeve bê. Wê bi giştî weke renekê hizirkirinê ê ku wê di demên wê yên klasik re wê bi wê were hizirkirin ku wê mirov bi aqilmeşandinên xwe re wê bihizirê û wê bigihijê encamê. Gotinên weke mirov dikarê bi aqil wê derkbikê û ankû bigihijê rastteqniyê û hwd wê li ser wê temenê wê weke gotinna ku wê di renekê de wê bîn gotin jî bin.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê rasyonalism wê di renekê de wê, bandûra di felsefeya demên kevnera de wê bi temenekê bi aqil fahmkirinê û ankû weke ku wê gelek filosof wê weke bi temenek objektiv û şenber li ser temen û çerçoveyek jîyanî ku ew wê bînina ser ziman re wê bê dîtin.

Hinekî jî wê, dema ku em felsefeyê û rengê hizirkirinên wê yên bi derpêşî, aqilmeşandin û aqilê dahûrî û hwd re ku wê piştî wê pêşkeve wê, di dewama wê de wê weke pêvajoyên wê yên hizirkirinê jî ku mirov dikarê di dewama hevdû de bi kirpênê jî bin. Wekî din jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di demên rasyonalisma klasik de wê bandûra sokrat, platon, aristo û hwd wê were dîtin. Berî wan li ser temenekê xwezayî a bi renekê fahmkirina rasyonal wê, bi haraklit, demokrit, epikur û hwd re wê, were dîtin. Di wê temenê de wê, li ser temenekê bi têkiliya sedem û encamê re wê, bi temenkirina fahmkirina xwe û bi wê re gihiştina çerçoveyek levkirina mantiqî jî wê bi wê re wê were hanîn li ser ziman.

Di serdemên navîn de wê, li ser çerçoveya felsefeyê û aqilê rasyonal re wê weke ku em li kurdistanê dibînin wê bi zane û kesên weke qûdat hemedênî, suhrewerdî, şehrezorî û hwd re wê were dîtin. Di dewama wê de wê, gelek zaneyên din ku wê karibê di wê temenê de wê werê hanîn li ser ziman wê were dîtin. Piştî serdemên navîn wê bi destpêka ronansê re wê aqil wê di xwe de wê weke ku wê şoreşekê wê bikê û wê bi wê re wê bi zaneyên bitemenfizîkî û hwd re wê pêşkeve. Kifşkirinên li ser

esasê fîzîkê û hwd wê di wê temenê de wê weke bi newton, berî kopernik û hwd re wê di şewayekê de wê karibê bi wê re wê, werênê ser ziman. Ji aliyê felsefeyî ve wê, filosofên weke descartes wê, bi zêdeyî wê navê wan wê di çerçoveya bii hizirkirinên rasyonalmê re wê pêşkeve û wê derkeve li pêş.

Piştî ronansansê wê, li ingilistanê wê filosofên weke Hume, bacon, Locke û hwd ku wê derkevin wê ji aliyê têgînek cerbî ve wê mijara zanînê bi têgînek emprist jî wê hildina li dest. Di wê temenê de wê, li gorî wê têgînê jî wê, ti zanînên me wê nikaribê bê pêvajoyek cerbî were bidest xistin. Di dewama wê de wê di wê rengê de wê, bihizirin ku wê mirov dema ku wê bibê wê, xêw weke 'lewheya vala(ji aliyê locke ve)' bê û wê piştê wê li ser temenê jîyankirinê re wê bi wê re wê, bê hizirkirin.

Hinek filosofên weke leibniz û hwd ku wê, bahsa têgîna zanînê û çavkaniya wê bikin wê li ser temenê weke 'ji bûyînê' wê zanîna me wê were wê bîna ser ziman. Ev wê weke aliyê ku wê di dewama wê de wê, hema bêja ku wê di çerçoveya nîqaşên bi rasyonalmê û nava empirismê de jî wê weke mijarek ku wê bi çavkaniya zanînê re jî wê bê temenê zêde hizirkirin û nîqaşên ku wê beremberê hevdu li ser hev re wê bikin jî. Di destpêka sedsale 18' min de û pê de wê pêşketina hizrên weke yên marksismê wê di rengekê de wê aliyê 'piretikê' û ankû 'kirinê' wê derxistina li pêş wê çavkaniya zanînê wê li ser temenê hilberîn û jîyankirinê re wê bi wê re wê li wê bihizirin. Ev jî wê di rengekê din de wê, weke şewayekê hizirkirinê wê bi çerçoveyek dahûrî a bi temenekê maddeyî (bûjenî) û hwd re wê bê ser ziman.

Di destpêka sedsale 18' min û pê de wê nîqaşên bi rik ên weke di nava metalyalism û idealismê jî wê di wê warê de wê li ser awayekê re wê, pêşkevin. Wê di wê temenê de wê mijare çavkaniya zanînê wê di wan nîqaşên nava wan herdû têgînan de jî wê di temenekê de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Hizrên metalyalismê ku wê bi temenê bûjen û ankû dûnya derve ku em dijîn û hwd wê çavkaniya zanîna me bê. Lê idealism wê vajî wê bi temenekê weke metafîzîkî û hwd re wê, ji bûyînê û hwd wê weke ku wê leibniz û hwd wê werênina ser ziman re wê bîna ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bîna ser ziman bê. Ev nîqaş wê bandûrê li şewayên fahmkirinê ên rasyonalmê û pêvajoyên wê yên fahmkirinê jî wê bi demê re wê bikin. Di wê temenê de wê, li ser temenekê şerber ku wê aqil wê jîyanê û hewirdora xwe wê bibîna wê bi wê re wê, êdî wê bi

pêvajoyên hizirkirinê re wê bi wan di nava felsefeya demên hemdem de wê bi rengên cihê ên hizirkirinê re wê bê hanîn li ser ziman.

Rasyonalism wê di nava hizirkirinê de wê êdî wê weke şewayekê ku wê çawa wê bi wê re wê, bi encamên wê re wê li jîyanê û têkiliya wê ya bi fahmkirinê û rengên fahmkirinê re wê li wan bihizirê û wê di rengê de wê bikê berlêlêpîrsînê de. Wê li ser wê temenê de wê, çawa wê bigihijê ya rasttir bo jîyanek baştir wê bi wê armancê wê ew wê êdî wê bi wê re wê were hizirkirin. Têkiliya nava jîyanê û aqil wê, di wê temenê de wê li ser encamên wê re wê bina mijara nîqaş û lêpîrsînên bi hizirkirinê.

Pêşketina hizrên hûmanist, realist, metalyalist û hwd wê, di wê temenê de wê weke aliyana ku mirov dikarê wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman. Têgîna rasyonalismê ku em ji aliyê têgîna metalyalismê û hwd ve wê hilde li dest wê bi temenek realistî ku wê weke hebûnê dervî me bibînê û wê bi wê re wê bi pêvajoyên wê yê fahmkirinê re wê werênê ser ziman. Têgînen weke idealist jî wê, 'dixwede hizirkirinê' bi temenekê zêhnî ku wê çawa bi çerçoveyek hizirkirinê bi encamên felsefeyê û mantiqê di levkirinekê de wê werênina ser ziman re wê, bi wê re wê bikin ku ew di rengê de wê bihizirin.

Lê li vir wê rastiyek wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin ku wê herdû alî jî wê pêwîstîya rasyonal bûyîna di fahmkirinê de wê, bi wê re wê bibînin û wê pêşbixin. Di fahmkirinê de rasyonalbûyîn wê di wateya wê ya pêşî de wê li ser temenekê jîyanî û hwd re wê, bi çavkaniya jîyankirinê, hebûna heyî û hwd re wê, weke wê di çerçoveya têkiliyek rast û realist a fahmkirinê de ku wê hilde li dest wê bi wê re wê bikê ku wê fahmbikê.

Abdusamet Yigit

Destpêk; felsefe û rasyonalism

Di aslê xwe de wê, dema ku mirov bahsa felsefeyê bikê wê di serî de wê weke têtînek ku wê bi temenê fahmkirinê re wê, xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, li ser wê fahmkirinê re wê çawa were fahmkirin, tişt wê çawa wê were dîtînu ankû wê bê dîtînu wê weke mijarek ku wê bi wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin. Rasyonalism wê weke têtînek felsefeyî ku wê piştî aqilê razber û pêşketina wê re wê di renekê de wê pêşkeve re wê di renekê de wê pêşkeve û wê xwe bide dîyarkirin. Ev jî wê di renekê de wê li ser aqilê felsefeyê re ku mirov wê werênê ser ziman wê dîroka wê dikarê wê heta demên kevnera wê bibê. Lê ku em bi gotina rasyonalmê re wê empatiyê wê bikin em dikarin wê di wê temenê de wê werênina ser ziman ku wê, di dewama wê de wê, her dem wê li gorî xwe wê, weke rasyonalityek wê hebê. Ev gotin wê di nava xalkê de jî wê dem bi dem wê bi rengê 'her tişt wê bi rasyonalitye xwe heya' re ku wê werê ser ziman wê, çi karibê ji wê gotinê wê fahmbikê?

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê mijara rasyonalmê wê di wê temenê de wê, di demên hemdem de wê bi teoriyên felsefeyî û zanyarî ên civakî û hwd re wê, zêdeyî wê weke mijarek lê hizirkirinê wê xwe bide dîyarkirin. Zaneyên weke Habermas wê dema ku wê hizrên xwe yên li

ser pêvajoyên pêşketina civakê û hwd wê werênina ser ziman wê bi temenê destûrî û ankû dadî bê û an jî kû bi wê temenekê din ê fahmkirinê bê wê mijara rasyonalismê wê weke têgînek felsefeyî wê, hildina li dest.

Di wê temenê de wê, weke têgînek ku em bi wê nêzîkatîyê wê bikin û wê fahmkirinê wê bi wê re wê pêşbixin re wê, di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê mijara hizirkirinê a felsefeyê wê di demên hemdem wê zêdeyî wê van mijaran wê bi xwe re wê di rengekê de wê, bide nîşandin. Rasyonalism wê weke têgînek felsefeyî wê çendî ku wê karibê were fahmkirin û wê bê hildan li dest wê, di temenekê de wê rengekê nêzîkatîyê ê bi şêwayî jî wê di reng û awayekê de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin. Ev wê, bi wê re wê, dema ku em wê fahmdîkin em dikarin wê bi wê re wê werênina ser ziman.

Di aslê xwe de wê, di dewama wê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara civakê wê di wê temenê de wê, dema ku mirov wê hilde li deest bi têgînên navaroka wê ên weke yên destûrê, ramyariyê, çandî û hwd re wê, di wê temenê de wê, rasyonalism wê bi temenekê şenber ê fahmkirî re wê, bê xwediyê şêwayek fahmkirinê. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara civakê wê, di wê rengê de wê, di demên hemdem de wê, mijara rasyonalîteyê wê zêdetirî wê di kirin, helwest, fahmkirin û hwd de wê, bi wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di çerçoveya kirinên me yên levker, di ahengekê de û hwd de wê, di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman wê xwe bide dîyarkirin. Mijara rasyonalismê wê, hinekî jî wê weke ku wê çawa ku wê bi felsefeyê re wê bikeve rojava me de wê, di wê temenê de wê, şêwayê bi felsefeyê re wê, di wê rengê de wê çawa wê hilde li dest û wê fahmbikê bi dîyardeyî, fenomenî û ankû wê bi temenekê bi argûmankirina wê û hwd re wê, bê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê.

Rasyonalism wê mijarek têgînê a ku wê zêdetirî wê di temenekê kirinê û felsefeya kirinê de wê dikarê wê hinekî wê li ser temenekê kirinên me yên levkirî, levnekirî û hwd re jî wê li wê bihizirê. Di wê rengê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara civakê wê, di wê rengê de wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê li ser wê bisekinê. Lê di aslê xwe de wê rasyonalism wê di rengê ku mirov wê li wê dihizirê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, weke ku mirov wê dibînê wê karibê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di aslê xwe de wê rewşa têgîna civakê wê, bi wê re wê, weke di temenekê de wê li ser temenekê wê bi xwe û weke xwe wê

bihizirê û bijî û hwd re wê karibê bi wê re wê fahmbikê. Di mijara rasyonalismê de wê, di wê temenê de wê, dema ku em wê li ser temenekê şenber wê fahmbikin wê, di wê mijarê de wê, mijarên weke yên nepeniparêz, weke metafizikê, baweriyê û hwd jî wê, di rengekê de wê di aslê xwe de wê weke têtîna ku wê mirov karibê bi wan hinekî bi nerînek lêpirsîner wan hilde li dest û werênê ser ziman bê. Di mijare rasyonalismê de wê têtîna û çerçoveya hizirkirinê wê di rengekê de wê bi çerçoveya fahmkirina me ya ku em wê di awayekê ahengî, şenberî û hwd re wê dihizirê re wê, bi temenekê realist re wê di rengekê de wê weke ku wê were fahmkirin.

Rasyonalite wê di demên hemdem wê bi çerçove û têtîna rasyonalite civakî re wê, di rengekê de wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê, were dîtin. Di wê temenê de wê hizrên zaneyên weke Weber, Habermas, Foucault û hwd wê, di wê temenê de wê karibê di reng û awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman k uwê mijara civakê wê, di wê temenê de wê, xwe di awayekê de wê karibê bide fahmkirin. Di çerçoveya têtînên felsefeyî ên di demên hemdem de ku wê weke ku mirov wê bi hizirkirinên weke yên Foucault û hwd re wê karibê bibênê wê li ser temenekê zêhnî û felsefeyên hiş re wê, bi hewldanak fahmkirinê re wê, were lê hizirkirin.

Awayekê din jî wê dema ku em bi wê dihizirin wê pêvajoyên me yên jîyankirinê, azmûn û fêrbûnên me ku em bizanîn bi wan digihijina çerçoveyek fahmkirinê û hwd re wê di rengekê de wê bi wê re wê xwe bide nîşandin. Di wê mijara rasyonalismê de wê, di nava têtînên weke yên civaknasiyê, derûniyê û hwd re jî wê bi wê re wê, li ser temenekê zêhnî û hişmendî re wê, bi çerçoveyek fahmkirinê wê bê xwestin ku ew were fahmkirin.

Di mijarên aqil meşandinê û hwd de jî wê di wê temenê de wê têtîna rasyonalismê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê derkeve hemberî me. Ber vê yekê wê di çerçoveya fahmkirinê a rasyonal de ku mirov wê bi wê dihizirê û wê dixwezê ku wê werênê ser ziman re wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê fahmkirinê ê temenî wê xwe bide dîyarkirin.

Rasyonalism wê di wê temenê de wê di nava felsefeyê de wê, weke ku wê di demên kevnera de wê bi wê were lê hizirkirin wê ji temenekê realist wê bi hizirkirinê û ji çerçoveyên nepenî û nayên zanîn û hwd dîr girtinê û hwd re wê, di rengekê de wê bi temenek hizirkirin û fahmkirinê

ê şenber re wê, xwe di renekê de wê bide dîyarkirin û nîşandin. Di aslê xwe de wê di mijara fahmkirinê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê mijare rasyonalityê wê bi wê rengê wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, di çerçoveya fahmkirinek giştî a bi têtîna rasyonalityê re wê mirov pêşî divê ku wê li ser temenekê dîrokî wê hinekî li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ev wê di wê temenê de wê bi wê re wê gihandina temenekê fahmkirinê re wê di demên me yên hemdem û hwd de wê fahmkirina wê gihîştina wê û pêvajoyên wê yên fahmkirînê wê bi wê pêşxistin wê êdî wê zêdetirî wê xwe di temenekê baştir de wê karibin bidina dîyarkirin.

Rasyonality wê di demên hemdem de wê weke xoslet û renekê hizirkirinê wê xwe bide nîşandin û dîyarkirin. Gotinên weke 'li ser temenekê rasyonality fahmkirin' û hwd wê, di wê temenê de wê, hinek wateyên wan ên bi mrofolojikî û felsefeyî wê hebin. Di dewama wê de wê ev gotin wê di aslê xwe de wê, direnekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê li wê were lê hizirkirin.

Hinekî jî wê dema ku em li gotina rasyonalityê dihizirin wê bi temen û têtînek şenber a li ser çerçoveyek fahmkirinê a jî şewayên hizirkirinê ên metafîzîkî dîr wê di reng û awayekê de wê weke ku wê xwediyê wê bê wê têtînek wê di mejiyê me de wê bide çêkirin. Di wê temenê de wê, bi wê re wê, bê xwediyê renekê fahmkirinê.

Hinekî jî wê di mijare rasyonalityê de wê, dema ku em wê li ser kirinên xwe re wê werênina ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê, çawa wê, di temenekê levkir û ne bi nepenî wê were fahmkirin wê bi wê re wê çerçoveyek fahmkirinê wê bide me. Di wê rengê de wê demê wê, tişt wê bi hebûnê û ankû bi felsefeya hebûnê re wê bi wê re wê weke xwe weke ku ew heya wê li ser temen û çerçoveyek bi wê heyî û ankû bûyî re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ev wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê, di serî de wê, bi temenekê fahmkirinê wê werênê ser ziman bê. Mijare rasyonalityê li ser wê temenê wê gihandina li perspektifek fahmkirinê wê di aslê xwe de wê weke aliyekê giringê ê fahmkirina me ya bi jîyanê re jî wê biafirênê.

Mijara rasyonalityê wê dema ku mirov wê hilde li dest wê, weke ku em dibînin di demên hemdem de wê beremberî têtîna empirisismê wê di renekê de wê di temenekê ne levkirinek fahmkirinê de wê, were lê hizirkirin. Wê di wê rengê de wê, di mijare fahmkirinê a zanînê de wê, di wê temenê de wê weke ku wê bi gotinê wê karibê wê fahmbikê wê, di

awayekê de wê bi gotinê wê, zanîn ji azmûnê girtin û çavkaniya wê cerb wê, di nûqteyekê de wê, weke ku wê li ser wê gotina zanînê re wê, di temenekê weke întibaya levkirinê wê bide dîyarkirin. Lê di mijara têtîna aqil ku wê weke ji bûyinê ku wê bi wê re wê werê lê hizirkirin wê weke mijarek ku wê di wê temenê de wê karibê cihê were fahmkirin.

Di çavkaniya zanînê de wê li ser temenekê rasyonalist wê weke ku em di nava hizrên suhrewerdî de wê bi temenê ku ew fahmdikê wê, sehê, zanîna jibûyinê û gotinê de wê, bikê ku ew weke têtîna ji hev cihê ew hilde li dest û ew bi wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, ev wê di rengekê de wê, mijare rasyonalismê wê kevneşopîyên wê yên hizirkirinê ku wê ji serdemên kevnera û pê de wê bibê wê di wê temenê de wê, bi wê re wê, di rengekê de wê xwe bide nîşandin. Di wê temenê de wê di aslê xwe de wê, di nava du têtînen ku wê weke bi şewayî wê werina li wan hizirkirin wê di nava wan de wê mijara têtîna zanîna ji bûyinê ku wê çawa wê were fahmkirin wê, bi wê re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Zanîna me ya ku wê bi têtîna rasyonalismê wê li wê were hizirkirin wê, di wê temenê de wê weke ku em dihizirin wê, karibê me li ser temenekê metafîzîkî weke ku wê bi têtîna emprisismê re wê li wê were lê hizirkirin û bi têtîna zanînê ku wê çawa wê were fahmkirin bê. Wê di wê rewşê de wê seh û wê, fêrbûnên me wê di wê rengekê de wê bi wê rengê wê li ser wan re wê bi wê were lê hizirkirin.

Di aslê xwe de wê, têtîna weke ya ku wê bi gotina 'zanîna ji bûyinê' wê di wê temenê de wê li ser temenekê mirov dikarê wê li wê bipirsê. BI xwezayî wê mirov dikarê wê bi wê fahmbikê ku wê zanîna ku wê ji bûyinê bê wê weke ne bi fêrûazmûnê wê were bi destkirin wê, di têtîna û rengekê fahmkirinê de wê xwe bide dîyarkirin. Li ser wê temenê de wê, weke di dîmnenekê de wê weke qatek ji wê xwezaye me ya heyî wê were dîtîna û fahmkirin. Ev wê di demên berê de wê, di nava têtînek metafîzîkî a rasyonal de wê di aslê xwe de wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê hizirkirin.

Lê li vir mirov wê nikaribê têtîna rasyonalismê wê di her demê de wê li ser wê temenê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê rewşê de wê, di têtîna rasyonalismê a suhrewerdî de wê, têtîna metafîzîkê û ankû a pêşdîtîna ku ew di rengekê de li wê dihizirê wê li ser wê re wê bixwezê ku ew xwe bigihênê li rengekê fahmkirina wê. Di çerçoveyek fenomenolojikî de wê, li hebûnê hizirkirina wê bi ahengî û di

levkirinekê têkilidanîna bi wê de ku wê were fahmkirin re wê di dewama wê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Lê di aslê xwe de wê di wê rewşê de wê, dema ku em têngîna rasyonalmê wê, di wê temenê de wê li ser temenekê fêrbûnê wê fahmbikin wê, di rengekê de wê, weke têngînek ku wê mijara hizirkirinê wê di çavkaniya xwe de wê azmûn û cerbên me wê, bi fahmkirina me re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, li wê bihizirê bê. Di têngîna rasyonalmê de wê bi fahmî wê realiteyek têngîna a bi gotina 'rastiyê' re ku wê hhebê wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê fahmkirinê wê xwe di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê bide dîyarkirin.

Rasyonalm di wê temenê de wê, di demên hemdem de wê weke ku em di rengê hizirkirinê weke yên Habermas û hwd de wê dikarin wê fahmbikin wê, li ser temenekê fêrbûn û bi fêrbûna bi hevdû wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveykê de wê di dîmenekê de wê têngîna kirinê wê bi têngîhek felsefeyî wê di temenê fahmkirina xwe ya felsefeyî re wê hilde li dest. Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê di serî de wê di wê rengê de wê weke ku em bi rengê hizirkirina Habermas û hwd re dibînin wê du alî wê bi wê re wê derkevina li pêş. Yek wê li ser temenê wê yê weke hebûnê bi xwe wê fahmkirina wê bê. Di wê rengê wê yê din de jî wê li ser têngîna rasyonalistên idealist cihê wê, di temenekê fahmkirinê de wê, ji ya rewşên ne dîyar dûr wê di rengekê de wê hizirkirin wê bi wê re wê bibê bê.

Di nava civakê de wê, dema ku wê kirinek wê bibê wê bi temenekê wê du aliyên wê di serî de wê xwe bidina dîyarkirin. Yek wê bi pêvajoya fêrbûnê, hiş û zanînê re wê têrbûna bi wê re a li ser zanînê û hwd re ku wê bibê û wê di wê temenê de wê, li wê fahmkirina wê serwerîyê wê bibê. Aliyê din jî wê tişt wê di çerçoveya rastiya xwe ya ku ew bi wê heya re wê werênê ser ziman û wê fahmbikê bê. Di wê rengê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di wê rengê û awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di rewşa têngîna suhrewerdî de wê, rasyonalmîna wê di temenekê metafizika îdealist de ku wê xwediyê xosletekê fahmkirinê jî bê wê di çerçoveyekê de wê, di rengna xwe yên şîrove û fahmkirinê de wê, hebûnê jîyanî ku ew hena weke wan ku ew wan herê dikê wê ji wê aliyê ve wê weke ku ew bi wê temenê dixwezê ku wê bi temenê wê re wê, werênê ser ziman bê.

Li vir wê, gotinên weke 'mirov bi jîyankirinê fêr dibê', 'bi dîtîne digihijê fahma wê', 'bi hizirkirinê mirov kûr dibê' û hwd wê, weke goitna ku wê hem bi azmûnî û hem jî wê di temenekê şewayê cerbî de jî wê karibê wan fahmbikê û werênê ser ziman bê.

Di nava jîyane demên hemdem de wê mirov wê, tişta wê li ser temenekê xwestek, berjewendî û rastîtiya jîyanî re wê, di levkirinek şenber a li berçav de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Wê di dewama wê de wê bi wê re wê di azmûna xwe re de wê derbas bikê. Wê bi wê re wê, xwe bigihênê li rengê fahmkirinê.

Fahmkirina di nava jîyanê de wê, di aslê xwe de wê, bi jîyankirinê re wê, bi pêvajoyên wê re wê me di awayekê de wê bigihênina têrbûnê. Wê ev têrbûn wê bi hişmendî û zanîne wê bi nerînek lênas re wê, di rengê de wê xwe bide nîşandin.

Li vir wê têtîna rasyonalismê wê li têtînen weke yên gûmankirinê û lêpirsînê wê çawa wê li wê binerê. Di dîmenekê ji dûv ve wê dema ku mirov wê li wê binerê wê, weke ku wê di wê temenê de wê, ev wê, weke têtîna ku wê, ji wê dîr bin wê bi întîbayekê wê werina fahmkirin. Lê di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, li ser mantiqê di fahmkirinek levkirî û li gorî wê de wê, ev wê, di rengê ku wê ev têtîh wê di wê de wê, bi şewayekê jî wê karibin bibina temenna fahmkirinê bin. Wê dima ku wê tiştek har gotin û ew li mirov rast nehat wê tenê bi têtînek weke ya hevrast a formelî a bi gotina rastitiyê re wê nikaribê bi tenê wê fahmbikê.

Ji wê zêdetirî wê, di wê temenê de wê, di pêvajoyek lêpirsînê de wê bê derbaskirin. Wê ji destpêkê û dawî dîr wê pêvajoya di nava wan herdu aliyan de wê, bi aqilekê lêpirsîner wê xwe bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê li wê were lê hizirkirin. Di wê rewşê de wê dawî û destpêk wê weke aliyna ku wê werina lêpirsîn û wê karibê bê pirsîn ku ew wê çî ji wan wê were bê. Li vir wê di serî de wê destpêk wê di kirinê, rewşê û hwd de wê, hertimî wê weke rewşek ku wê dîbare bibê û bibê bê. Di wê çerçoveyê de wê, dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê di rewşa rewşê de jî wê, rewş wê, ne sermedî bê. Di têtîna rasyonalismê de wê sermedîtî wê di wê rengê de wê weke têtînek ku wê li ser wê temenê wê mirov nikaribê wê di rengê de wê, di dîmen û çermê wê de wê di rengê de weke ku wê fahmbikin bê.

Di awayekê de weke ku em ji rengên hizirkirinên bi wê temenê ên demên berê re wê dibînin ku wê, bi wê re wê were hizirkirin ku wê ew aqil meşandinên dîvdirêj ku wê di temenekê metafîzîkî de wê, di encamek bi nedîyar de wê bihatan girêdan de jî wê ev wê, di rengê de

wê, ew jî wê di xwe de wê, pêwîstîya fahmkirinekê wê di wê temenê de wê bidana dîyarkirin. Di wê rewşê de wê, di hizrên suhrewerdî ên rasyonalist de wê, mirov dibînê ku ew ew, ew di temenekê şenber de wê rastiya heyî wê dibînê. Lê li wan hizirkirinên metafîzîkî ên weke bi sermedî wê çawa wê bi temen bikê ew dixwezê ku wê li wê bihizirê. Ya ku wî zêdetirî dikê nava hizirkirinê û mejiyê wî di xwerênê ku ew xwe bigihênê hizirkirinek rasttir wê, hertimî jî wê ev rastî bê. Ber vê yekê wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê fahmkirinê wê xwe bi wê û hizirkirinên wê re wê bide nîşandin.

Di **rewşekê** de wê weke ku wê, Locke wê bihizirê ku wê xêva mirov wê weke 'lewhayek vala' ku wê werênê ser ziman wê weke têtînek empirîkî a ku wê bi wê re wê li ser temenekê ku wê hemû fêrbûnên me bi jîyankirinên me re wê bibin re wê werê ser ziman bê. Ji vê aliyê ve em hinekî li ser mijarê bihizirin û hizrên xwe bi berdewamî bi wê re werênina ser ziman. Şehrezorî wê dihizirê ku mirov wê bi aqilê xwe wê karibê bigihijê tiştê. Lê wê li rex wê jî wê kirinê bi temenek azmûnî wê di rengekê de wê bicih bikê. Empirîkî wê, weke ku wê Hume wê bikê wê li ser temenekê nedîyar ê metafîzîkî wê di wê rengê de wê, bihizirin û ew wê di wê rengê de wê, di rengekê de wê weke ku wê werênina ser ziman.

Lê rasyonalism wê li ser temenekê derpêşî ji wê zêdetirî bi derkî wê fahmkirina wê bi temenekê kirinî û azmûnî wê me bigihênê temenekê fahmkirinê ê bi berdewamî. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman ku wê têtîna rasyonalismê a klasik wê li ser temenê fahmkirinê di temenekê xwezayî de wê bide dîyarkirin. Minaq wê, di demên hemdem de wê wê, di warê hizirkirinên bi têtîna rasyonalismê de wê weke ku wê Habermas wê bi têtîna civakê û sazûmana wê ya civaknasî re wê bi pêvajoyên wê yê pêşketinê re wê li wê bihizirê wê di dewama wê de wê, derûnvanên weke Arbert Ellis ku wê li ser têtîne stoayî re wê bi çerçoveya derûniyê û hwd re wê, li ser çerçoveyek rasyonalî re wê bi hizirê bi têtînek rasyonalî a derûniyî re wê bi wê re wê di rengekê de wê bixwezê ku ew bi wê re li wê bihizirê. Di wê temenê de wê têtîna rasyonalismê ku wê di wê rengê de wê, weke ku wê ji nava felsefeya stoayî wê, bi rêgezên derûniyî ê aqilî wê, derxê li holê û wê bi wê re wê bixwezê xwe bigihênê temenekê hizirkirinê.

Di nava hizrên stoayî de wê, di awayekê de wê, bi têtîna rasyonalismê wê weke vajî ya irrasyonalismê wê bê li wê bihizirin wê li ser hêstên weke êş û hwd re wê, di rengekê de wê li wê bê hizirkirin. Di mijara

hizirkiriinê a stoayian de wê, têngîna hêst û hizrê wê di rengekê de wê, bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Biqasî ku em kifşdikin wê di demên serdemên kevnera de wê were dîtîn ku wê felsefe bi hêstan re jî wê di rengekê de wê bi çerçoveyek rasyonalfî wê were li wê hizirkirin. Di nava hizrên Aristo de wê, dema ku mirov li wê dihizirê wê, bê dîtîn ku ew weke fenomenên bi wate ku ew dikarin têtikiliyê bi rewşên bûyî û ankû rûdayî re dênin re wê, li wê bihizirê. Di xabate xwe ya bi navê “rotarikê” de wê, di wê temenê de wê li ser hêstê cihê wê bihizirê ku wê çawa we mirov wê bi bandûr bikin. Aristo wê li ser azmûnê û têtikiliya me ya wê bi hiş a bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, hebûna hêstan wê bi temenekê ceribandîne ku wê çawa wê bi pêvajoyên fahmkirinê re wê fahmbikê wê li ser wê bisekinê.

Weke wî, stoayi wê di temenê nerînek rexnegirî a irrasonali de wê mijarê wê hildina li dest û wê fahmbikin. Wê li ser temenê nakokiya wan (hêstan) a bi mantiqê me re wê di rengekê de wê mijarê wê hildina li dest û wê werênina ser ziman.

Beremberê wê, stoayi wê têngîna rasyonalmê wê dema ku ew dihildina li dest wê di şewayekê weke bi aliyê wê yê mantiqî ê hizirkirinê û di temenekê bi xwe serwerbûn û hwd re wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman. Mijare xwe zanîne û sehêtkirinê wê di nava felsefeyên mesopotamî ên rasyonel de wê, weke aliyekê di wê temenê xwe serwer bûnê de wê bê hanîn li ser zima. Di dewama wê de wê, bi wê re wê, mijara rasyonalmê wê dema ku em di çerçoveya wê têngîna hizirkirina stoayi dihizirin wê weke ya rasonali wê weke ya bi aqil wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin. Wê demê di temenekê de wê weke ku mirov wê dibîne wê, hêst wê weke rewşek îrrasonal û ankû şewayekî din ê hizirkirinê bi wê rengê wê weke dervî wê çerçoveyî wê were lê hizirkirin.

Di nava wê têngîna wê ya hizirkirinê de wê weke ku mirov wê dibîne wê di dewama wê de wê, bi wê re wê, xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin ku mirov wê, di awayekê de wê weke li hêstên xwe wê bişênin bin ku wê bê hanîn li ser ziman wê, weke çerçoveyek hizrî jî wê bi wê jî wê were girtin. Di aslê xwe de wê, mijara hêstê wê, di wê rengê de wê, weke têtikiliyek hiş a bi tiştê re wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Hinekî jî wê hêst wê di temenekê hişên me yên jî dorê de jî bê. Di aslê xwe de wê, dema ku em bi wê dihizirin wê weke ku wê were dîtîn wê jî dû aliyan ve wê têtikiliyek fahmkirinê wê bi tiştê re di zikhevdû de wê were dîtîn. Di wê rewşê de wê, hêst wê bi rewşên weke

hêrsbûnê, xamginî, seksualiteyî, hêskirinê û hwd re wê xwe bide dîyarkirin. Ev wê, weke girêdanekê wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Hêst wê di nava wê hebûna me û ya dervî me a zindî û ne zindî de wê di temenê acibandinê û hwd de wê xwediyê temen û çerçoveyek fahmkirinê bê.

Hêst wê weke têgînek ku em di çerçoveya mirov a xwezayî de wê hilde li dest bê. Wê ji aliyê şubjeyî ve bi hiş û ji aliyê objeyî ve bi hebûna dijî re wê dikarê wê fahmbikê. Wê weke ku mirov wê dibînê wê li ser temenekê fahmkirina wê weke nerînek mirovî wê ji demên ronansê û pê de wê weke mijarek ku wê di çerçoveya hizirkirinên rasyonali de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Dema ku mirov li navaroka têgînên spinoza ên di ´etikê´ de dihênê ser ziman û yên descartes ku ew dixwezê li ser temenekê rasyonal bixwezê ku ew werênê ser ziman wê bi wê re wê bê dîtin ku wê bê mijara lêkolînên bi fahmkirinê.

Di aslê xwe de wê, hebûna dijî wê hertimî wê di wê temenê de wê temenê afirîna wê rewşa hêstî biafirênê. Lê di wê temenê de wê, çawa wê ew wê were fahmkirin wê weke mijarek din a ku wê li pêşîya hişê mirov wê xwe bide dîyarkirin bê. Tiştêkê ku mirov wê hêjê dikê û ankû jê xweş dibê wê mirov çawa dikarê wê fahmbikê? Di wê temenê de wê, tiştêkê ku mirov wê, jê xweş dibê û ankû jê xweş nebê wê di wê temenê de wê li ser xosletên xwezayî û hwd re wê bibê. Di wê rengê de wê ahengek di nava rewşên fahmkirinê de wê bi wê re wê weke ku wê hebê wê were dîtin. Minaq wê şîranî wê bi xweşiyê, tûjati bi êş û xamginiyê, tahlî wê bi nexweşîya ji jê û hwd re wê, karibin werina pênasekirin.

Di mijara hizirkirinên li ser hêstê de wê weke ku wê were dîtin wê di demên piştî ronansê û pê de wê, bi zêdeyî wê hewldanên weke yên fahmkirinê wê bi wê re wê pêşkevin. Di nava felsefeyê de wê weke têgînek nerînî wê pêşkeve. Wê hêst wê, hertimî wê, di temenekê hebûnî a jîyanî û xwe domandina wê de wê, hebê. Di wê temenê de wê weke têkiliyek ya zindî û nezindî û hwd de jî wê xwe bide dîyarkirin. **Blaise Pacal** wê dema ku wê bahsa hêsta û têkiliya wê ya bi hizirkirinên rewşên rasyonal re wê bixwezê werênê ser ziman wê bi gotinên weke ´dil wê temenên xwe yên ku wê mantiq fahm nekê wê hebin´ re wê bêtê ser ziman.

Hêst wê weke rewşa derketina dervî mantiqa, windakirina rasyonalitiye û hwd wê werê dîtin. Wê dema ku wê bahsa têgîna ´windakirina rasyonaliteyê´ were kirin bi wê serwerîya hêstan re wê bi wê re wê tiştêkê din wê hebê ku mirov wê fahmbikê. Wê demê wê, di wê rengê de

wê di gelek rewşan de wê weke windakirina 'mantiqê' jî wê were dîtin û fahmkirin. Lê di wê temenê de wê bi têngîna rasyonalityê re wê weke ku wê wate û têngînek wê ya din jî wê hebê ku mirov wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, mijara hêstî û ankû nerîna hêstî wê di rewşek de wê weke rewşek fahmkirinê a di nava təkiliya nava şubjeyî objeyê de jî wê bi wê re wê karibê were ser ziman. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê xwe bide dîyarkirin bê. Di rewşa hizirkirinên weke yên ku mirov bi hebûnê ku mirov li wê dihizirê û wê, dilê ku wê werênê ser ziman wê, bi wê re wwê, were ser ziman. Di demên romantikê de wê mirov wê bi bingîha hêstê re wê ji aliyekê ve wê re wê alaquadar bibê û wê bikê ku wê fahm bikê ku wê çawa wê di xwezayê mirov wê hebê bê. Li ser temenê hizirkirinê ên bi hêstî re wê piştê wê di temenekê bi hizirkirinên bi hebûnê û hwd re wê li wê were lê hizirkirin. Mînaq em dikarin hizrên Nietzsche hinekê jî weke şêwayekê rexneyî û ankû bi çerçoveya hewldana fahmkirinê a di çerçoveya nerîna hêstî de hinekî jî werênê ser ziman. Di demên pêşketina zanînê de wê, di wê temenê de wê, tişt wê, çawa wê were fahmkirin wê hinekî jî wê li ser têngînen darazî re wê, bi hêst û ne bi hêstbûnê fahmkirinê re jî wê were lê hizirkirin. Mînaq wê di wê temenê de wê têngînen wek e'li gorî xwe fahmkirinê' wê weke argûman û têngînek dîyardeyî ku wê bi wê re wê di wê rengê de wê bi wê re wê bê hizirkirin. Di wê temenê de wê, hizirkirinên Freud ên li ser psikanalizê ên weke yên li ser rewşên derrhîşî û hwd re jî wê karibê wê di rengekê de di wê çerçoveyê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di aslê xwe de wê ya ku mirov wê, fahmdikê wê di wê temenê de wê çawa wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Li ser wê temenê mirov dibînê ku wê ji sedsalên 18'min û pê de wê hêst wê di rengekê de wê weke ku wê bibina mijare lêkolînên fahmkirinê ên bi zanînê ku wê li ser wê re wê bèn kirin jî.

Di çerçoveya hizirkirinên weke yên ku mirov wê di wê çerçoveyê de wê dihizirê wê dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di çerçoveya pêvajoyên fahmkirinê ên weke bi têngîna peresendinê û teoriya peresendinê ku wê weke Darwin û hwd jî wê werênê ser ziman wê bi wê re jî wê ji aliyekê ve wê, bê kirin temenê fahmkirinan. Darwin bixwe dibêjê ku wê, hêstên mirov wê bina temenekê cidî ê lêkolînê ên bi armanca fahmkirinê.' Di wê temenê de wê, ev wê piştê wê, têngînen weke derûniyê ku wê pêşkevin

wê li ser rewş, bertek, helwest û hwd ku mirov wê bi xûy û tevgerên xwe yê jîyanî û hwd re wê bidê nîşandin re wê li ser wê were lê hizirkirin.

Di demên hemdem de wê dema ku wê bahsa têtîna weke çand, civaknasî, derûnî û hwd bi çerçoveya civak û pêşketina wê re wê, di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê, weke aliyekê wê yê ku ew bi wê re wê çawa wê were fahmkirin jî bê. Di wê çerçoveyekê de wê, ev wê bi wê re wê, xwe bide dîyarkirin. Pêvajoyên weke yê barokê, romantismê, hûmanism û hwd wê, piştî wê demê wê, di temenekê de wê bina weke azmûnna ku wê bi aqilê hêstîyarî wê çawa wê bi wê re wê werina hiziririn jî bin. Di wê rengê de ev wê, weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di serî de wê, fahmbikê bê.

Di demên ku wê pêvajoyên hiziririnê ên ku wê di wan de wê aqil wê pêşkeve wê, pirsên li ser hebûna fîzîkî û rewşên weke yê hêst û hwd re wê di çerçoveya fahmkirina wan a bi mantiqê û hwd re ku wê çawa wê werina fahmkirin wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Lê mantiq jî wê di aslê xwe de wê weke ya hêstê wê aliyê wê yê din ê fahmkirinê ê zanîna wê biafirê bê. Wê di wê rengê de wê, ev zanîna ku em wê weke zanîna bi mantiqî wê li wê dihizirin wê weke çerçoveyek zanîna ku wê di wê temenê de wê, çawa wê bi regekê hiziririnê wê ew wê, di awayekê de wê bi wê re wê bê lê hizirkirin bê.

Di wê çerçoveyek têtîna a hiziririnê de wê, dema ku wê bi têtîna rasyonalmê re wê were lê hizirkirin wê aliyên wele hûmanismê û hwd wê di wê temenê de wê weke aliyekê ku wê ji wê aliyê ve jî wê weke aliyekê temenê wê biafirênê bê.

Tabî dema ku em li vir bahsa têtîna nerîna mirovî dikin wê ne tenê wê weke têtînek bi nerîna û dîtîna a bi hiş wê fahmdikin. Wê di nava wê de wê aliyên weke yê hêst, hîsterî û hwd jî wê weke aliyna ku wê werina fahmkirin bin. Mirov dema ku wê nerîna dide nîşandin wê di regekê de wê ew wê, bikê darêjkna de wê bide nîşandin. Ev wê ne tenê wê bo rewşên mantiqî wê wusa bê. her wusa rewşên weke yê hêstîyarî û hwd jî wê di wê temenê de wê ew wê bo wan jî wê derbasdar bê.

Wê dema ku wê kesek wê, bertekekê weke bi hêst û hîsteriyê wê bide nîşandin ku ew jin bê û ankû mêr bê wê, di wê temenê de wê di temenekê derûnî de wê çi wê hêsbûnê û ankû wê rewşa weke ya hîsteriyê wê çêbikê wê li wê bi wê re wê ew rewşa darêjkî wê werê dîtîna. Piştî ku wê derûnî wê pêşkeve wê, were dîtîna ku wêbi xûyên me re wê, ev alî jî wê weke aliyna ku wê pêşî û di serî de wê bina mijara fahmkirina wê.

Di dewama wê de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê giirng wê werênê ser ziman ku wê mijara darêjkkirina bertekan wê di wê temenê de wê bi çerçoveyek fenomenî ku mirov li wê bihizirê wê di aslê xwe de wê gelek aliyên ku wê bi wê re wê werina fahmkirin wê hebin. Di serî de wê ew rewşa fizîkî û hiş a bi têkiliya hev re wê wi diafirênê wê pêşî wê weke rewşek ku wê bê mijara wê ya fahmkirinê. Aliyê din jî wê weke wê dema ku wê bi hêrsbûnê û ankû histeriyê wê, weke 'ji hiş çûnê' wê rewşên ku ew dibin wê di wê temenê de wê, çawa wê mirov wê karibê di wê çerçoveyê de wan fahmbikê bê. Di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê di rengê de wê bide dîyarkirin.

Ev rewşên weke yên ji xwe çûnê wê weke rewşna ku wê mirov bi bertekê wê weke ku wê derkeve dervî hiş jî. Wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê fahmbikê bê. Di aslê xwe de wê mijare hiş û ankû derhiş wê, di wê temenê de wê, weke rewşek ku wê di wê çerçoveya fizîka me de wê bibê bê. Fizîka me bi gelek funksiyonên xwe di aflê xwe de wê, di nava wê çerçoveya rewşa derhişî de bê. Lê wê weke rewşa dervî hiş wê di wê temenê de wê, ew jî wê di awayekê de wê, çendî ku wê weke rewşek dervî hiş jî bê wê, di wê rewşa dervîtiya hişî de wê weke rewşek di çerçoveya hiş de jî bê. di wê rengê de wê aliyê derhişî û dihişî de ku wê bibin wê di zikhevdû de wê, weke du rewşên teybetî ên ku mirov wê fahmbikê bê. Minaq wê, kêlîka ku wê bi histerî ku mirov wê bertekê bide nîşandin wê weke ku mirov ne di wê hişê de bê û wê rewş weke ne di bîra me de bê. Ji xwe weke ku mirov wê ne jiyayî wê bibê. Lê piştî ku mirov hinekî ma û sekinî û weke hat xwe û haşbû û pê de wê hin bi hin wê tiştina wê bibîr bikê ji wan rewşên weke yên 'derhişî.' Ev jî wê weke nîşanaka wê bê ku wê her tiştê weke derhişî wê di awayekê di nava sînorê hiş de jî wê di rengê de wê weke ku wê bibê.

Wê demê ku rewş ev wê demê mirov wê rewşa derhişî wê çawa wê fahmbikê? Rewşek hêstî ku mirov wê jîyankir wê mirov nikaribê wê dúbare weke wê bijî. Tenê wê bi derfet bê ku mirov wê bibîr bikê. Di hin regna de wê, hinek aliyên wê fahmbikê. Hêst wê di awayekê de wê, li ser temenekê hiş wê pêkwerê. Lê wê di temenê wê de wê ew rewşa hiş wê weke rewşek hiş a fizîkî bê.

Di rasyonelîsmê de mirov bi diyardeyan û xwenasînê re têkildar e, lê mirov wan bi rastiyê ve girê dide. Bo nimûne. mantiq û matematîk encax bi navgîniyê ve têne kifşkirin. Di rasyonelîsmê de wê minaq wê, mantiq û matematîk bi rastiyê ve girêdayî bin. Wê weke du rewşên li ser zanîna

şenber re ku wê bibin bin. Ber çî li vir minaqe matemtîkê didim. Ber ku ew wê weke bi zanîna şenber re wê, di wê temenê de wê, xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin, çendî ku wê carna weke ku wê bi wê re wê bi mijarên sermedî û hwd re wê weke wê were alaquadarbûyîn jî.

Lê li vir wê, weke ku em dibînin wê, di destpêka demên hemdem de wê, weke di demên ronansê û hwd de wê, di rengekê de giring de wê, ev hizirkiriin û rengê wê zêdetirî wê li ser temenekê şenber wê di çerçoveya demên hemdem de wê pêşkeve wê. Wê jî, di reng û awayekê de wê dikarê bi şewayê nûmina wê, bi rengekê bi gotin bikê û wê li ser gotinên felsefeyê re wê, werênê ser ziman. Di demên hemdem de wê, wê, di destpêka wê de wê, hemû filosof û felsefeyên wan ku ew pêşdixin wê di wan de wê lêgeîrinên felsefeyî li ser temenekê rasyonalist wê bibê. Ev wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di serî de wê kifşbikê. Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê têngîna aqilê rasyonal wê, bi xwe re wê, bi pêvajoyên pêşketinê re wê, hinekî jî wê li ser temenekê rewşên weke yên 'derhiş' ku wê bi temen û awayekê irrasyonali wê wê werina fahmkirin re wê bibê. Irrasyonali jî di aslê xwe de wê aliyekê din ê rasyonalismê pêwîsta ku ew bi rengê hizirkirina xwe wê, bi awayekê wê kifşbikê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Di felsefeya **destpêka demên hemdem** de, metafîzîk mijara bingehîn a felsefeyê bû. Ev jî wê, weke aliyekê irrasyonali wê, di rengekê de wê piştê û di wê demê de wê were dîtîn bê. Di felsefeya nûjen de mijareke din jî wekî qadeke pîrsgirêkê ya girîng derketiye holê. Ev yek bi zelalî di Descartes (1596-1650) de tê dîtîn ku di sedsala 17-an de şoreşa zanistî ragihand. Divê fîlozof hebûna xwezayê ji nû ve hilde li dest, û xwe wekî mijarek pejirandî ya nesneyek ku divê ji nû ve were şîrovekirin dibîne. Pîrsa ku mijar çawa dikare bibe xwediyê têngîhiştinekê têr û rast a bûjenê (nesnê), bû sedema amadekirina teoriya epîstemolojîk an jî fenomenolojîkî jî. Piştî vê yekê, du tişt hene ku divê em li ber çavan bigirin. Pêşî, ramanwerên berê dema hemdemê jî bal kişandine ser têngîliya di navbera yê ku mirov wê dipejirîne û ya ku divê were pejirandin. Lê ev pir caran bi ya ku em dikarin wê weke derûniya kognîtîv a felsefî jî binav bikin, bi dawî bû. Mebesta min jî gotina derûniya kognîtîv ew a ku rêgezek ramanê ye ku hewl dide nîşan bide ka zanîn çawa pêk tê, têngîhiştin û raman çawa dikare were hizirîn ku gava mirov zanyariyê li ser cîhanê çêdike. Tiştê nû ya epîstemolojîyê bi

pêşketina zanîne ew e ku mirov təkiliya di navbera kirde û bûjenê de wek pirsgirêk dihesibîne bê.

Dikare were gotin ku bi rengekî serdema nû di derbarê têrabûna şiyânê zanîne de bi şik û gumanek diyar dibe. Mijar li gorî objeyekê tê dayîn ku di wateya hişk (radîkal) de tiştêkî din e, tiştêkî nepêşbînîkirî û ji mijarê re biyanî ya. Em ê çawa ji vê cîhana biyanî ya ku li dora me dorpêçkirî pirek zanîne ava bikin? Di ramana destpêkê ên demên hemdem de, di navbera metafizîkê û felsefeya xwezayî ankû fizîkê de təkiliyek nêzîk hebû. Fîzîk bi giranî li ser têtîngên bingehîn ên metafizîkê di nav de avakir. Her weha di serdema nûjen de jî mirov di çerçoveyekê de mirov, an li ser bingeha çerçoveyek metafizîkî an jî asoyek metafizîkî ya têtîngîştinê, rê li lêgerîna cûrbêcûr ya aliyên xwezayê ku ew bi wan **bibîne divekê**.

Di mijara felsefeyê a demên piştî de wê were dîtîn ku wê lêkolîn, lêgerîn û hewldanên fahmkirinê ên cûrbêcûr wê di wê rengê de wê bibin û wê xwe bidina dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, felsefe wê, di wê temenê de wê, di wê demê de wê, weke ku me hinekî li jor hanî ser ziman wê di demên hemdem de wê li ser temenekê rasyonel de wê jinûve wê mijarên weke yên xwezayî wê, hilde li dest û wê, nerîn û berheviya azmûnên me yên bi aqil ên heta wê demê ku ew bûna re wê jinûve wê, bigihêne şîroveyna pêşketîner ên bi aqil. Di wê temenê de wê, ev jî wê, tiştêkî din wê bi xwe re wê bide nîşandin. Ew jî wê ew bê ku wê felsefe wê ji wê demê û pêş de wê bi temenekê zanîne û hwd re wê li ser şewayê têtîngîştin û rengên fahmkirinê ên weke rasyonelîzmê re wê di wê rengê de wê jinûve wê, bèn hildan li dest û wê werina fahmkîrn. Li rojava di felsefeya piştî ronansê û pê de ku wê pêşkeve ku mirov hinekî jî çav lê dikê wê di dewama wê de wê, bi wê re wê weke aliyekê wê yê din jî wê dibîne. Di dewama wê de wê bi wê re wê hinekî li ser wê bisekin in.

Mînaq ku ez di dewama wê de wê werênîma ser ziman wê, di dîroka felsefî de wê bi gelemperî yên weke Descartes, Spînoza û Leibniz wekî rasyonelîst bêne hesibandin, lê Locke, Berkeley û Hume wekî empirîst tene dîtîn. Ez naxwazim cîhê bikar bînim da ku vê cûdahiyê ravebikim, ber ku ew ji ya ku mirov di destpêkê de dihizire tevlihevtir e. Ez tenê dixwazim bibêjim ku Descartes biqasî her filozofekî din li gorî tiştê ku tê dîtîn û jiyîn eleqedar a. Empirîstek biqasî ku kesek din dihizire bi karhanîna aqil re têtîkdar a. Lê Descartes di ronahiya aqil de ji azmûnvanek mezintir baweriyek heya, bihizire ku aqil dikare li gorî tiştê ku dihê hîskirin çalakîyek rastîyekê diyarbike. Empirîst, ji aliyê xwe ve,

bawer nake ku aqil çavkaniyeke serbixwe ya zanyariya derbarê rastiye de ya.

Minaq John Locke (1632-1704), di xabate xwe ya bi navê 'An Essay Concerning Human Understanding' ku wî ew di sale 1690 de nivîsandîya, ramanên ku jixwe di Descartes de dikarin werin dîtin bi rengekê dihênê ser ziman lê ew li pêşiyê li şûna têgîna şikê a destartes wê metafîzîkê bicih bikê. Di aslê xwe de wê dema ku em li argûman û dokumanên ampristan dinêrin wê weke bendewariyek ku wê, çawa wê rewîzeyîyek li ser têgîna rasyonalmê re wê bi felsefeyî wê were kirin û wê di wê temenê de wê çerçoveyek fahmkirinê wê bi wê re wê nêz hevdu wê bê çêkirin wê ew xwe bi wan re wê bide nîşandin. Mijare rasyonalmê wê weke mijarek zêde kûr û pirr alî bê. Aliyên wê yên weke ku wê li ser aliyê şubjeyî û ankû teorikî wê temenê fahmkirinê û hwd wê çêbikê wê çawa wê, di wê de wê, di xwe de wê temenekê kûrbûnê wê çêbikê wê, bi wê re wê, di rengekê û awayekê de wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê mijara rasyonalmê û fahmkirinê wê yên ku mirov wê bikê wê tenê wê bi dînenekê dîtbarî weke bi formelî ku wê were ser ziman wê di wê rengê de wê, weke ku wê carna li ser mantiqê û carna jî li ser matematikê û hwd re wê bi wê re wê di temenekê hewldanî ê kûrbûnê re wê bi wê re wê çêbikin re wê, bê dîtin wê, tenê wê aliyekê wê yê fahmkirinê wê bide nîşandin. Ji aliyê rêgeza çalakiyê û hwd re wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. di aslê xwe de ev aliyên wê yên bi kûrbûna şubjeyî wê, ji wê dûr wê tenê wê bi çerçoveyek formelî wê bi wê re wê di dînenekê de wê were dîtin. Di wê temenê de wê hinekî jî wê rasyonalmê wê xwediyê hinek kirpendinên pîretikî û ankû kirinî bê. Rasyonalmê pîretikî di rengekê weke Aristo û heta suhrewerdî ku wê bi wê re wê, li ser kirinê re wê bi wê bihizirin re wê, xwediyê dîmenekê **fahmkirinê** bê. Li ser pîretikê de fahmkirina rasyonalmê wê di dîmen û awayekê de wê, weke aliyekê wê bi çerçoveyek dîtbarî re wê, were lê hizirkirin. Rasyonalmê li ser temenekê pozitiwîst jî wê piştî sedsale 19' min û pê de wê, şîroveyên wê yên ku wê werina kirin wê di wê temenê de wê, bi felsefeya kirinê û hwd re wê, hinek pêvajoyên pêşketinê wê bi wê re wê bihizirê bê. Lê ev şîrove jî wê di rengekê de wê, li ne levkirinê têgîna pozitiwîst û ya rasyonalmê wê bialiqin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê hinekî wê li ser wê bihizirê bê.

Di aslê xwe de wê, mijara rasyonalmê wê di awayekê de wê weke ku wê bi awayekê li ser temenekê weke bi awayekê hişk 'xwediyê rastiya

xwe' ku wê bi wê were hizirkirin wê, weke rengna şîroveyî ên li ser kevneşopîya hizirkirinê a demên kevnera bin. Di aslê xwe de wê li vir wê di serî de wê pirsek wê, karibê were pirsin. Ew jî wê çendî wê cihê gûmankirinê wê di wê de wê hebê. Rasyonalism wê, bi têtîngên felsefeyî ên ku ew di demên kevnera hatîya hanîn li ser ziman ji wan awayekê wê yê fahmkirinê ê weke ku ew hatî hanîn li ser ziman were fahmkirin. Lê di aslê xwe de wê di wê temenê de wê mijara rasyonalismê ne dîtbarî de wê, bi teorikî ku mirov wê dihizirê wê, bi wê re wê, di rengekê de wê karibê bi hizirê. Têtînga skeptismê wê bi hizrên Descartes re wê, di awayekê de wê di nava hizrên me de wê bi têtînga gûman kirinê re wê bicih bibin û wê werina ser ziman. Di wê temenê de wê awayê ku em wê fahmdikin ew çendî weke ya ku em wê rast dibînin û ankû ew rastiya ku em weke rast dibînin wê çendî wê ew rast bê wê di wê temenê de wê li ser wê re wê bê hizirkirin. Pêvajoyên hizirkirinên ên aqilê rasyonal wê di demên hemdem de wê, bi wê re wê pêvajoyek nû wê êdî wê bi wê re wê, weke ku wê ji wê demê û pê de wê bijî.

Di wê temenê de wê, lêpîrsînî, rexnekirinî û gûmankirin wê di wê temenê de wê, wê weke sê temenên ku em di dema bi hizra rasyonalismê re li wê bihizirin wê li wê bihizirin bin. Di wê temenê de wê li ser temen û rengekê bi şewayê derkkirinê re wê di rengekê de wê li ser pêvajoyên jîyankirinê re wê, di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê, rasyonalisma pîretikî wê weke ku wê dîmenekê wê bi aristo û hizrên wî re wî wê were dîtin wê, bi dîtbarî ku mirov bigihijê fahmkirina wê were dîtin. Lê di temenekê de wê dema ku em di çerçoveya mijare rasyonalisma teorikî de wê bi wê dihizirin wê di nava fenomenên wê û hizirkirinên wê de wê, di rengekê de wê ev wê, temenê lêpîrsîn, dana berhevdû, gûmankirin û hwd wê, di wê temenê de wê bi wê re wê pêşkeve û ev wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê xwe bigihênê li rastîya wê.

Di temenekê azmûnî de wê dema ku mirov wê bi wê re wê bihizirê wê di wê rengê de wê rasyonalism wê bi wê dîmenê wê xwe di rengekê bi hizirkirinê re wê temenê gihiştina rastiye ji azmûnan wê bixwezê ku ew biafirênê. Lê em wê bêjin ku wê, rasyonalism wê ne xwediyê têtîngê ku wê dema ku wê tiştê wê dubare wê xwe dúbare bikê û werênê ser ziman bê. ber vê yekê wê dema ku me tiştê jîyankir wê, di wê temenê de wê, ji du aliyên ve wê dikarê wê fahmbikê. Wê hizirkirina me ya ku ew temenê ku em ji wê digihjinê û ya din jî wê weke têtîngê fahmkirinê wê çerçoveye wê encama aqilî a gihiştîyê ku wê çawa wê, bi wê re wê di

rengê de wê, temenê biriqînên me yên bi hizirkirinê di meji de ku wê bi hizirkirinê wê biafirênê bê. Ber vê yekê pêvajoyek hizirkirinê a giştî wê bi wê re wê xwe bide **dîyarkirin**. Li ser wê temenê wê demê bi zanîna xwe re wê, pirsra ku wê, ew çendî wê rast bê wê, di rengê de wê, ji aliyê me bi xwe û hebûna me ve wê, ew wê, weke aliyekê wê karibê xwe bide nîşandin. Li vir ku mijar rast û ankû gihiştina rastiye bê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, di nava jîyanê de wê hertimî wê rastiye cihê wê hebin û wê, li ser wê re mirov wê bigihîjê hizrên cihê jî. Ku jîyan hebê wê jîyankirin hebê. Ku jîyankirin hebê wê ji wê girtina weke bi azmûnî û fêrbûn û hwd wê hebê. Ku azmûn û hwd bi wê temenê hebê wê demê wê li ser wê re wê gihiştina li zanîne jî wê di rengê de wê bibê. Ku ew zanîna ku ew bi derfetê bê ku mirov wê xwe bigihênê wê, mirov wê karibê ji wê bi wê xwe bigihênê afrînerîyên bi hizrî û aqilî ên çekerî û hwd jî. Di wê rengê de wê, di çerçoveyek hizirkirinî û fahmkiirnê de wê karibê ew di pêvajoya ji hev derhanîne de wê di dewama hevdu de wê fahmbikê bê. Di wê rengê de wê, rasyonelîzm wê ne weke pêşnûmayekê ku wê, hema lê were nerîn û weke wê were fahmkirin bê. Wê ji wê were fahmkirin û wê bi wê gihiştina fahmkiirnên din wê bibê. Weke wê fahmkirin û ji wê fahmkirin wê du gotinên ji **hev cihê** bin.

Berî her tiştî, em dixwazin zanibin ka ew çawa dikare bibe ku em piştrast in ku hin taybetmendî objektîf in lê yên din subjektîf in. Bersiv maqûl e ku heke em tiştên aqilmend bihesibînin, aqil dê ji me re bibêje ku rade û taybetmendiyên pê ve girêdayî xwedan ronî û zelaliyek e ku em nikanin bi rengê objektîf derbas bikin. Li ser temenekê zanîne wê bi wê re wê karibê were lê hizirkirin.

Di nava felsefeya hemdem de wê temenê lêpîrsînê wê li ser rêyên me yên sehî ên bi girtinê û hwd re wê bibê. Wê di wê temenê de wê pirsra weke 'em çendî dikarin bi sehên xwe û girtinên wê bi bawer bin' jî wê di wê temenê de wê, di nava çerçoveya hizirkirinê de wê ew wê temenê lêpîrsînê wê weke ku wê biafirênê bê. Di temenekê zanîne de wê, di aslê xwe de wê bi rasyonelîzmê re wê çerçoveyek fahmkirnê a bi nakok wê di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin. Ew jî wê di wê rengê de wê dema ku wê ji aliyekê ve wê bahsa dîmenê fahmkirinê wê were kirin wê bi têgîna zelalî were sser ziman û di temenekê em dikarin bi aqilê xwe bigihijina rastiye û wê fahmbikin ku wê bahsa wê were kirin wê di dîmenê din de wê, bahsa wê zanîne bi dîmenekê 'teqezî' kirin wê

çerçoveya wê nakokiyê wê biafirênê bê. Zanîna me ji jîyanê bê em çawa dikarin wê zanîne weke ne ji jîyanê wê fahmbikin?

Di demên kevnera de jî wê mijara rasyonalmê wê li ser temenekê zanîne û fahmkirina bi zanîne re wê xwe bide dîyarkirin Filosofan xwest ku ew hewirdora xwe baş fahmbikin û wê werênina ser ziman. Di dewama wê de wê, çawa wê bigihijina zanîna rasttir wê bi wê re wê li wê bihizirin. Platon wê, dema ku wê li ser wê temenê wê bihizirê wê, dûnya dîtbar û ya zankirinê wê ji hev cihê bikê û wê bi wê bihizirê. Platon wê 'ya herî bilind baş' wê bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Wê rasyonalitya li nava jîyanê ku ew bi dîtbarî dibîne wê, bixwezê ku ew di nava aqil de jî wê bi îdeayan wê çêbikê û wê werênê ser ziman. Rasyonalitya aqil wê di wê temenê de wê bi wê re wê bixwezê ku ew bi wê bihizirê. Di felsefeyê de wê, hertimî wê aqilekê ku wê bi ya heyî ve girêdayî wê were ser ziman wê were dîtin. Ber vê yekê wê çendî wê bi zêhnî û hwd wê, di wê de wê bi îdeayî wê kûrbûn wê bibê jî wê, di dewama wê de wê, têgînên fîzîkê, matematîkê û hwd wê, bi wê re wê, derkevina li pêş. Ev wê xosletên fîzîkî ên xwezayî wê hinekî din wê zêdetirî xwe bi wan re wê bide nîşandin.

Taybetmendî nikarin ji tiştan serbixwe hebin, û ji ber vê yekê divê bingehek wan hebe. Sipî, sar û dûr û hwd ji ber xwe nîn in, lê divê ji hêla bûjenek ve bêne parastin. Lêbelê, bûjen ew e ku dema ku hemî taybetmendî tene razandin ji me re dimîne, û ji ber vê yekê ew bi xwe ne 'tişt'ek diyarker e. Ji ber vê yekê tiştekan nenas, piştgiriyeke taybetmendiyê, di binê hemî taybetmendiyên têgihîştî de heya. Locke wekî din dibêje ku di tiştekan diyarkirî de şîyan an jî "hêz" heye ku di me de têgihîştinan çêbike. Mînaqî, di avêtina goga berfê de jêhatîbûn ("hêz") hena ku têgihîştinên sipî, sar û dûr çêkin. Van qabîliyetên ku di nav tiştan de hene, ew jê re xoslet bi nav çêdike. Wekî din, dema ku jêhatî têgihîştin an têgihîştinên di wateya me de derdixe holê, ji wan re raman tê gotin..

Raman û ankû zanîne wê di rengekê de wê, di awayekê de wê, bi pêvajoyên pêşketinê re wê bina xwediyê temenekê fahmkirinê ê bi azmûnî. Di wê temenê de wê, ev jî wê, bi me re wê, di rengekê de wê, karibin di çerçoveyê fahmkirinê de werina dîtin. Em çî û çawa wê fahmdikin wê di aslê xwe de wê weke mijarek zêde giring wê were dîtin. Li vir ez dixwezim li ser wê têgîna zanîne û fahmkirina wê re wê mijarê bi aliyekê din ve bibim û wê hinekî bi wê ve girêdayî wê di dewama wê de wê, hinekî bi wê re wê werênima ser ziman. Di wê temenê de da ez karibim wê çerçoveya wê ya bi têgîna rasyonalmê a di demên hemdem

de ku wê hin bi hin wê pêşkeve wê, hinekî wê bi wê re wê werênima ser ziman. Di aslê xwe de wê, zanîn wê weke ku me li jor hanî ser ziman wê di gelek awa û rengan de wê pêşkeve. Weke zanîna felsefe, derûniyê, civaknasiyê û hwd wê, ji wê demê û pê de wê pêşkevin û wê, di rengekê de wê bandûra wan di fahmkirinên me yên piştî de wê, xwe bidina dîyarkirin. Lê hêlek din ve jî jî wê, dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, mijara hizirkirinê ku wê di dewama wê de wê bê mijara fahmkirina têgîna rasyonalmê wê aliyên weke yên rasyonali û ne rasyonali wê beremberî hevdu wê di wê de wê bina mijarên fahmkirinê. Di wê çerçoveyê de wê, li ser wê temenê minaq fahmkirina aliyên me yên bi hêstî û hwd ku wê di dewama wê de wê pêşkevin û ku wê bina mijara zanistên weke yên derûniyê jî di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê din ê giring û bi qiymet bê ku em di wê çerçoveyê de balê bikişênina li ser wê û hinekî li ser wê re di berdewamiya mijarê de wê bi wê re **wê li wê bihizirin**.

Di warê têgîna rasyonali û fahmkirina hêstî de wê, ji salên 1950 û pê de wê weke ku wê şoreşek wê di wê warê de wê bibê. Wê li ser temenê fahmkirinên hêstan wê çawa bibin û wê, di rengekê de wê pêvajoyên terapiyan wê bi derûnî û psikyatriyî wê çawa bîna pêşxistin wê li ser wê re wê bîna hizirkirin. Ji felsefeyên demên kevnera minaqên ku wê di wê temenê de wê bi rasyonali bîna wê li ser wê temenê wê ji nûve wê li wan wê were hizirkirin û wê ev pêşxistinên bi hewldanên weke fahmkirina hêstan li ser temenekê 'rasyonali' wê bi wê re wê bê pêşxistin.

Minaq Aaron Beck û Albert Ellis wê, di temenekê bi felsefeyên demên kevnera ên weke stoayiyê wê, rêgezên terapiyê wê di demên hemdem de wê, di wê temenê de wê bikin ku ew pêşbixin. Di mijara 'xwe bixwe sehêtkirinê' wê di wê temenê de wê weke fenomenek ku ew bi wê re ew li wê dihizirê û wê, di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku wê werênê ser ziman. **Albert Ellis** modelên başkirinê yên ku ji felsefeya Stoayî hatina peyxam kirin, ku di nexweşiya derûnî û psîkoterapiyê de aqilmendî û xwesehête dikin pêşbixin wê, pêşbixê. Stoayî wî di awayekê de wê, rengek hizirkirinê wê di wê rengê de wê, weke ku mirov dibîna wê li ser têgîna rasyonale re wê, bi rengê weke yê baş û nebaşiyê wê di wê temenê de wê pêşbixin. Wê têgînên weke yên êşê wê bi têgînên îrrasyonali ên ku wê girêdayî aliyê vajî rasyonale ve wê girêbidin û wê werênina ser ziman.

Weki din, Ellis darêjkên entegreyî yên tedawiya kognitîvî-ya baldar a bi rengekê hêstan pêşxist. Rola navendî ya terapiya kognitîvî di warê

psîkoterapiyê de dê şopandina vê pêşketina wê çawa bê wî xwestîya wê di rengekê de wê bînê ser ziman.

Di çerçoveya têgînek terapiyî de wê, bi hişî wekî rêbazek pragmatîk bi giranî li ser dahûrên maqûl û ceribandina ampîrîkî ya têgihîştinên weke îrrasyonalî û ankû deraqilî û pîrsgirêk ên nexweşan li ser temenekê derûnî xwest ku ew bi wê fahmbikê. Helwesta bingeînî a ampîrîkî, bi pabendbûnek demdirêj a lêkolînên lêkolîna klînîkî ya sehêtkirinê re wê, li wê bihizirê û wê di wê pêvajoya fahmkirinê de wê, bi temenekê fahmkirinê re wê bixwezê ew li wê bihizirê û wê pêşbixê. Ka em çawa di rewşên taybetî de dihizirin û reaksiyonên me yê hestyarî çêdibin wê bi wê re wê bixwezê ku ew li wê bihizirê û wê fahmbikê . Ev wê, di aslê xwe de wê weke rewşek ku wê, di demên kevnera de wê, di şêwayekê bi hizra rasyonalityê re ku em fahmbikin em dibînin ku wê, stoayi jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê rengê wê bi wê re wê li ser têgîna rasyonalityê re wê bi wê û li wê bihizirin.

Ji aliyekê din ve wê weke ku em bi encamî li wê bihizirin wê di demên hemdem de wê, di pêvajoyên fahmkirinê ên derûnî de ku em bi wê çerçoveya rasyonali û pêvajoyên yê fahmkirinê re wê li wê bihizirin wê, di wê temenê de wê, rewşek wê xwe bide dîyarkirin. Pêvajoyên terapiyê ên li ser xûy, kirin, helwest û tevgerên me re ku em, bi çerçoveyek ahengê wan bidina nîşandin wê, di wê rengê de wê, weke ku wê Ellis wê bikê wê, bi pêvajoya fêrbûnê û bi wê serwerbûnê û di dewama wê de gihiştina xwe bixwe sehêtkirinê wê, weke pêvajoyên pêşketina çerçoveya rasonali a di wê çerçoveyê de bi çerçoveya başbûnê re ku wê li wê bihizirê bê.

Di çerçoveya têgîna rasonaliyê û derûniyê de wê, di wê çerçoveyê de wê encama ku wê derkeve li pêş wê di serî de wê, di reng û awayekê de wê ew bê ku wê, rewşên weke yê xwe serhêtkirinê, serwerbûnê, fahmkirinê li ser temenekê mantiqî û watelêdanê û hwd re wê, bi temen û çerçoveyek rasonali wê were dîtin. Dema ku minaq wê nexweşek bi derûnî wê bi kes re wê, rûbide û kes wê tevgerên ku ew weke 'ku ew jî wateyê nadiyê' dikê de wê, di wê temenê de wê, ev rewş wê weke rewşek nerasonali û ankû îrrasonali wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê rewşê de wê, mantiqê rasonalê wê, bi temenekê fahmkirinê ê xwe fahmkirinê, dîtina bihiş, zanîna çi kirinê, baş û rast fahmkiriinê û hwd re wê, di reng û dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin. Di pêvajoyên hemdem ên demên dawî ku wê weke ku wê gelek teorisyen wê bi têgîna

‘taqînên bi hêstî’ re jî wê şîrove bikin û wê bënina ser ziman wê, di wê temenê de wê, weke têgîn û çerçoveyek derrasyonali wê di wê temenê de wê bi wê bihizirin û wê werênina ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, hêst wê, di aslê xwe de wê, bi temenekê hêstî wê, di wê rengê de wê bibê. Wê dema ku wê bertekê wê bê dayin nîşandin weke ku mirov wê di rengekê de weke bi hêstî jî wê fahmbikê wê, bi rengek û sazûmanak hişî a ku ew hatî lê hizirkirin wê bibê. Ya ku wê, di wê temen û çerçoveya hişê de ku wê newê fahmkirin wê, ne ev bê. Aliyekê wê yê din ê weke ku wê bi berttekên fîzîkî ku mirov wê li wê bihizirê, wê weke rengekê wê yê darêjkî jî wê karibî li wê bihizirê wê rewşa bertekê weke bi hêrsbûn, helwest, tevger û hwd re wê, li wê hizirê wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Ev alî wê, weke aliyê hêstî ên bi fîzîk temenî ku mirov karibê wan fahmbikê jî bê.

Di roja me de wê, hinek nîqaşên ku wê di nava têgîna derûnîyê û psikyatriyê de ku wê werina kirin li ser xûy, zêhn û hêstiyariyê re wê di çerçoveyekê de ku wê bèn fahmkirin wê bi wê re wê, li ser pêvajoyek gûharîner re wê bi wê re wê li wê bihizirin. Di wê warê de wê, ev pêvajo wê li ser temenekê başbûnê û ankû bi wê re wê, bi rasyonalbûnê re ku wê were ser ziman wê weke pêvajoyek prosesê a têgihîştinî ku wê di dewama wê de wê bi hiş wê xwe di wê temenê de wê bide dîyarkirin bê. Wekî din jî wê di temenekê de wê hêst û hişên xwe rijandina li hin qalibên bi gelemperî dihên zanîn bin.

Ji wê aliyê ve wê, rewşa kesê bi derûnî weke ‘nexweş’ ku em li ser wê têgîna darêjkî re wê fahmbikê wê, di wê rengê de wê, di temenê aliyê ji me û aliyê me bi fahmkirinê ku em bi wê bi nerînê lê dînerin û aliyê din ê ku ew bi wê û bi rengê ew di xwe de fahmdikê wê di aslê xwe de wê, weke du aliyên ku wê karibin weke werina beremberî hevdu. Di nava terapiyekê de wê, terapist wê demma ku wê bahsa fahmkirina kes wê bikê wê, di wê temenê de wê ji aliyekê ve jî wê hizir û rengên fahmkirinê ku ew bi wê bi wê rengê hêstiyar û hwd dibê û wan tevgeran bi wê dide nîşandin bi girêdanên wê re wê bikê ku ew fahmbikê. Di heman hizirê de wê gelek gelek hiş di zikhevdû de di mejî de di wê kêlikê de hebin. Tenê fahmkirinekê wê tenê nikaribê bide fahmkirin û heta ku wê ne fahmkirin jî bê. Carna li ser ya terapist fahmdikê de nexweş karibê bêjê “ya ku min xwest bêjim ne ev a’ û ankû ‘min ev qast nekir’ û hwd wê, di wê temenê de wê, nîşanaka wê rastiye di temenekê hişmendiyê ‘kognitiv’î de ku wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, dema ku wê terapist wê binerê û wê bi berdewamî wê hemû kirin, tevger

û bertekên nexweş wê qaydbikê wê, di wê temenê de wê, ew bixwezê ku li gorî xwe di darêjkê weke ku ew 'ji wê gihitîyê bi fahmkirinê' re wê fahmbikê. Lê wê her bertek wê weke 'simptom'ên ku wê bînen dayin nîşandin wê, di wê temenê de wê, weke darêjkna hiş jî wê karibin di rengekê de wê di xwe de bihawênin. Yanî wê di reng û awayekê de wê, weke şewayekê fahmkiriinê ê ku wê bi wê re wê di rengekê de wê karibê were fahmkirin jî bê.

Di wê warê de wê, di aqilê xwe de wê, têgîna rasyonalityê a suhrewerdî wê di wê warê de wê karibê hinek çerçoveyên fahmkirinê ku mirov di wê rengê de di nava têgîna derûniyî de bi awayekê temenî ê wê rengê wê bixwezênê û fahmbikê wê bibê. Suhrewerdî di rengekê de wê dema ku ew dihizirê wê, di temenekê de wê, di pêvajoyên hizirkirinê de wê, di temenekê qatmanî de dihizirê wê di temenê gihiştina asta hizir û ankû aqil re wê bi wê re wê bihizirê. Asta xwe fahmkirinê û asta bi fahmkirinê ya ku ew fahmdikê wê derbaskirinê ku ew bi rengê weke bi têgîna 'derbaskirinê' re ew li wê dihizirê wê di wê temenê de wê, dikarê li pêşîya wê têgîna 'derbaskirinê' ku em kirdeyek dinî a weke rengekê din a fahmkirinê jî wê bi cih bikin wê di wê rengê de wê têgînek fahmkirinê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di warê têgîna rasyonalîsma Suhrewerdî de wê, xwe derbaskirin wê, di wê temenê de wê, ji fahmkirinê gihiştina fahmek din de wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, hebê. Di wê temenê de wê, di nava hizran de wê, di temenekê weke yê bi dîyalektîkî de wê ji wê derbasbûnê wê, bi temenî û bingihînî wê tîkiliyek girandî ku ew di dewama wê de wê bi wê re dihizirê wê, dibînê. Ji aliyekê din ve jî wê, di dewama wê de li ser temenekê teorîkî ê rasyonali de wê pêvajoya derbaskirinê ku mirov wê fahmbikê wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê din wê, bi rengekê din ê hizirî ku ew bi wê dihizirê wê, sê awayên hizirkirinê wê di wê temenê de wê bi rengê hizirkirina suhrewerdî de wê xwe bidina dîyarkirin. Yek wê bi derbaskirinê re wê gûharîn bê. Du wê, bi derbaskirinê re wê, astbûnek bi fahmkirinê di pêvajoyek din a ser wê a fahmkirinê bi hizirkirinê û hwd re bê. Sê wê, di dewama wê de wê, weke çerçoveyek hizirkirinê a bi derbaskirinê û gihiştina li ya din ku wê bi wê re wê, pêvajoya wê re wê çerçoveya wê gihiştinê de wê weke xwe gihandina awayekê din ê fahmkirinê, nerînê û hwd re wê, di rengekê de jî wê bide dîyarkirin. Yanî wê di rengekê de wê di nerînê de vegûharîn wê weke kirdeyek ku wê di wê temenê de wê bi temenekê rasyonali ê

fahmkirinê re wê xwe di dewama wê de wê bi renekê re wê weke ku mirov wê dibînê wê xwe bide diyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê rasyonalisma suhrewerdî wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di çerçoveya têtînek derûnî û psikyatriyî a demên hemdem de ku mirov wê bixwênê û bi wê bixwezê bigihijê têtînek û encamî ku mirov bi wê çerçoveyek fahmkirinê a demkî bi wê pêşbizê wê di wê rengê de wê, di renekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, hizirkirinên bi wê rengê ên rasyonali wê, di wê temenê de ku mirov wê dihizirê wê tenê di renekê negûhar de wê, nikarê wê fahmbikê. Ji wê têtînekê dihê fahmkirin ku wê, xosletekê ji yê têtîna rasyonalismê a giring wê gûharîn bê ku weke ku wê mirov bi encamî ji nava hizrên Suhrewerdî bigihijiyê de.

Em di dewama wê de wê jî wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê dikarin wê fahmbikin û wê werênina ser ziman ku wê, mijare têtîna rasyonalismê wê di wê temenê de wê, bi rêgezên wê yên ku wê di wê temenê de wê werê fahmkirin wê, weke pêvajoyên fahmkirinê ku wê bi wê re wê gihiştin û bi wê gihiştinê re wê gûharîn wê bi me û nerîna me re wê bibê wê di wê temenê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di awayekê din de jî wê, ji aliyekê din ve jî wê, weke ku mirov wê dibînê wê, li ser wê temenê wê, Suhrewerdî wê çendî ji wê bi temenekê weke çavkaniya kirinî û ankû pîretikî û ankû fîzîkî û hwd re wê werênê ser ziman jî lê wê ji aliyekê din ve jî wê weke ku mirov di dewama hizirkirna wî de dibînê ew mijara astajorin a bi aqilî gihiştinê ku ew weke 'ku mirov li hemû nepeniyên jîyanî waqif bibê' ku ew dihênê ser ziman jî wê di wê temenê de wê, bi wê re wê, pêvajoyê wê çawa wê li ser temenekê fenomenî wê di wê çerçoveyek zêhnî, hiş û awayekê kognitivî de wê fahmbikê wê di renekê de wê bihizirê.

Di wê temenê de wê, têtîna 'fahmkirina astajorin' a suhrewerdî wê di aslê xwe de wê, cihê nîqaşê bê ku mirov wê, di temenekê wê weke di çerçoveya têtînek metafîzîkî de wê, fahmbikin. Her çendî ku wê weke di renekê wê weke di wê temenê de gotin hanibina ser ziman jî lê ew di wê nûqtayê de têtînekê dibînê û dihizirê ku ew divê ku ew were fahmkirin. Lê ew wê çawa wê were fahmkirin jî wê weke aliyekê wê yê din wê bimênê di mejiyê wî de. Ber vê yekê ew, rêya gihiştina wê, zêde bi zanebûnê û ankû bi têrbûna bi têznanî re ku mirov wê xwe bigihênê li wê ew li wê dihizirê. Ber vê yekê wê di wê rengê de wê hizrên

şehrewerdî ên li ser esasê têtîna rasyonalmê wê di wê temenê de wê, hinek aliyên din ên ku ew weke pêwîstin ku ew werina fahmkirin ew di xwe de dihawênin. Di wê rengê de wê, di wê têtîna wî ya fahmkirina astajorin de wê, ew wê di rengekê de wê weke ku wê were fahmkirin ku ew di wê temenê de giringiyê dide tê fahmkirin û gihiştina fahmkirina wê.

Ber vê yekê wê, di wê temenê de wê, zanîn wê weke rêya ku ew bi wê re ew xwe bigihênê fahmkirinê wê di wê temenê de wê weke ku wê bibînê û ankû wê li wê bihizirê.

Di wê temenê de wê, ji aliyekê din ve jî wê mirov dibînê ku ew li ser esasê têtîliya obje û şubjeyê û têtîliya wan a bi hiş a bi hevdu re jî wê, di rengekê de wê weke ku mirov dibînê ew li wê dihizirê.

Di wê temenê de wê weke ku em bi hizrên Suhrewerdî re dibînin wê bi qûdat hemedanî re jî wê nîqaşên li ser hebûna xwûdê wê di rengekê de wê weke ku mirov dibînê wê di temenekê rasyonâlî de wê dimejiyê wan de wê hebin. Di aslê xwe de wê, hizirkirinên wan ên ku ew dikin wê di temenekê de wê, çawa wê hebûnê wê salixbikin wê, di rengekê de wê, di meji de wê li birhanek wê ya di jîyanê de ku ew pêwîst wê lê bigerihin. Di şewayekê de wê weke ku mirov fahmdikê ew dihizirkirê ku Xwûdê, rasterast di hişê me de ramana bedenparêziya berfireh bi hemî taybetmendiyên xwe ve çêbike bê.

Ber vê yekê wê di temenekê de wê çawa wê, di rengekê de wê, bi wê re wê wereê hizirkiriin ew di dîmenekê de bi wê dihizirê. Di rengekê din de jî wê dema ku ew li wê dihizirê wê, weke têtînek zanînê tefkir bikê. Di wê rewşê de wê, zêdetirî bi hiş û zanînê û gihiştina li astek pîvanî a astajorin re wê, di şewayekê de temenê mirov ê xwe gihandina li ser şewayekê fahmkirinê wê biafirênê. Di aslê xwe de wê, di temenekê rasyonâlî de bi aqil wê hewldanên fahmkirina hebûnî wê di wê temenê de wê bi çerçoveyek mantiqî û darêjkî di zikhevdû de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di mijara hebûn û salikirinê de wê, wê di dîmenekê de wê bi wê re wê bihizirê. Di wê temenê de wê, hinek hizrên wî di wê rengê de wê, werina ser ziman ku ew bi wê re ew dixwezê hebûnê bi wê re fahmbikê. Di wê temenê de wê, di şewayekê de Suhrewerdî, bi argumana xwe ya ji bo hebûna cîhana derve îtirazên ku paşê li dijî helwesta wî derdikevin pêşbîn dike. Ew dibêje bê şik hîsên me ji tiştêkî cuda ji hişê me dihên. Sedem ew e ku ne li ser me ye ku em têtîgihiştinek li ser yekî din hebin. Em bi

rengêkî li ber dilovaniya tiştê ku em bi rastî di cîhanek guherbar a ezmûnê de jîyan dikin re hena bin.

Di awayekê de wê, mirov dibînê ku wê fenomena hebûnê wê di wê temenê de wê, dema ku wê were salixkirin wê di wê temenê de wê, bi dîmenekê salixkirînê re wê bixwezê ku ew li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di mijara salixkirinên bi felsefeyê ên li ser temenekê xwezayî ku ew dibê wê di wê temenê de wê bi wê e wê, di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê Suhrewerdî wê di rengêkê de wê, hebûna bûjenê wê, di şêwayekê de wê, di temenekê wê weke ku ew di nava jîyanê de heya wê, bi wê re wê di rengêkê de wê bihizirê. Di wê tiştê de wê pêvajoya bûyîna tiştê wê di şeklekê de wê bi wê bi xwe re wê di wê mêylê de bê ku ew bi wê bixwe wê fahmbikê bê. Pêvajoyên fahmkirina tiştê wê di wê temenê de wê di rengêkê de wê, bixwezê ku ew wê hilde li dest. Tişt li gorî wî, di pêvajoya ku ew dibê de wê, bibê û wê, dikarê wê bi wê re wê fahmbikê.

Di şêwayê hizirkirinên Suhrewerdî de wê aliyekê hêja wê hebê ku mirov wê kifşbikê û wê li vir wê werênê ser ziman. Ew jî wê li ser têgîn û temenekê têgînek rasyonali a rexneyî ku ew di rengêkê de dihizirê û wê di wê temenê de wê, dixwezê wê bi wê rengê wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê dema ku ew hizirên Aristo bin û ankû filosofên din ên dema kevnera ku ew di wê çerçoveyê de dihênê ser ziman ew bi rengêkê lê dinerê û wê dixwezê ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê, mijara rasyonelîsma rexnegir wê di wê temenê de wê dema ku mirov wê kifşbikê wê li ser temen û têgînek re wê bi çend gotinan wê dikarê wê li vir wê bi bîr bikin û wê werênina ser **ziman**. Di vê temenê de rasyonelîsma rexnegir li gorî wê piştê di demên hemdem de wê bi hin awayna wê were hizirkirin îdia bike ku teoriyên zanistî û îdiayên din ên li ser zanînê dikarin û divê bi aqilane bêne rexnekirin û ceribandînin ku dikarin wan piştrast bikin û ankû pûç bikin jî bi wan lê were nerîn. Ji ber vê sedemê, îddiayên zanînê dikarin wekî nakok û normatîf werin nirxandin. Ew yan dikarin werina pûçkirin bin û yan jî werina rastkirin bin. Sûhrewerdî ew, di dema di wê warê de weke ku ew dihizirê wê, di helwesta xwe de tiştêkê din jî bide nîşandin. Ew jî di şêwayekê de wê, li wê temenê bi demê re wê li wê bihizirê re wê bixwezê ku ew weke ku ew fahmbikê wê ji helwest û nêzîkatîya wî were fahmkirin.

Rasyonaliti û aqilê hêstîyarî

Di aslê xwe de wê dema ku em têgînek weke ya nêzîkatîyek rasyonalî a rexnegirî de têgîna aqilê hêstîyarî wê hildina li dest wê, di awayekê de wê, weke ku wê du aliyên nêzî hevdu jî bin wê di dîmenekê de wê awayekê fahmkirinê wê bide me. Aqilê hêstîyar wê hinekî wê hebûna hebûnê di temenê wê de wê hebê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Wê li gorî hebûnê wê bi wê re wê, rastbûn û ne rastbûnê wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, piştî wê aqilê rasyonal bi felsefeyê wê pêşkeve û pê de wê, di rengekê de wê, hêstîyarî û ankû aqilê hêstîyarî jî wê hin bi hin wê pêşkeve. Hêstî wê weke aliyê tiştê ê ku em wê kifşdikin wê, di acibênin û ankû neacibênin û hwd re wê di dîmenekê de wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Di wê rengê de wê, di temenekê darazî de wê, çerçoveyek wê ya fahmkirinê jî wê hebê.

Di aslê xwe de wê, hêst wê dema ku mirov wê hilde li dest wê, di nava aqil de wê, di awayekê de wê, hinek funksiyonên wê yên giring jî wê hebin ku mirov didewama mijarê de wan kifşbikê bê. Minaq wê hêstî wê, di warê rasyonalbûn û ankû nebûnê, biryardayin û ankû biryardayinê de jî wê temenekê biafirênê. Minaq di rengê ku wê Aristo wê hilde li dest de wê, weke aliyekê ku wê di hizirkirin û biryardayinên me yên bi aqilî de wê, weke alikariyekê jî wê werênê ser ziman. Di rewşên weke yên gûharîn û ne gûharîna hizran de jî wê, weyna hêstê wê di wê temenê de wê weke ku wê werênê ser ziman wê, di wê de wê hebê. Mirov wê, dema ku wê, biryarekê bide di wê temenê de wê, gûharînekê bi hizra xwe re wê bikê wê ew wê, ji aliyekê ve wê bi darazî wê bi hêstîyarî ew bi temenekê wê weke ku wê bibê.

Di rewşa hizirkirina stoayîyan de ku ew aqil weke otoriteya mazintir wê dibînin û ser wê re ti otoriteyê weke nabînin wê, di wê hêstî di çerçoveya fahmkirinên me de wê werênina ser ziman. Li gorî wan em di nava xwezayek ku ew bi rêgezên rasyonal dikarê were derkkirin de dijîn. Ev xweza wê, weke ku em dibînin wê xwediyê pêvajoyên xwe yên ku ew di nava wê de dihê jîyankirin bê. Wê li gorî wê, rêgezên rasyonalî wê li wê serwer bin. Di dewama wê de wê bi wê bihizirin û wê werênina ser ziman ku wê mirov dikarê xwezayê ku em di wê de dijîn wê bi aqil derkbikin û bigihijina fahmkirina wê.

Di wê temenê de wê, platon wê, dema ku wê, mijare hebûnê wê di awayekê bi dualiteya nava gîyan û laş re wê werênê ser ziman wê, ji

aliyekê ve wê weke ku wê balê bikişênê li ser wê aliyê jî. Di nava wê, gîyan û laş de hevdû hîskirin û hwd wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giirng wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Sokrat wê dema ku wê mijarên weke rewîstê û hwd bi têngîna ´rewîsta sîyanî´ re wê werênê ser ziman wê di renekê de wê li ser rewşên weke yên hîskirinê û hwd re jî wê di wê rengê de wê weke ku wê di awayekê de wê balê bikişênê li ser wê. Di wê temenê de wê, hîskirinên me wê, di temenekê de wê, bi darazên me re wê, xwediyê temenekê fahmkirinê bin.

Ev di demên serdemên navîn de wê weke ku em bi filosofên weke Spinoza û hwd re wê dibînin ku ew wê, di renekê de wê, xwe bide dîyarkirin. Li ser têngînên baweriyî re wê, rewşên weke hêzkirin, nefret û xwestekê wê hewlbide ku ew hilde li dest û werênê ser ziman.

Mirov dema ku xwestekê dikê wê ew xwestek wê di renekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê fahmbikê wê li ser temenekê fahmkirinê wê avabê. Di aslê xwe de wê, dema ku em xwestekê dihizirin wê dibînin ku wê di temenê wê de wê, ji aliyekê ve wê kifşkirinên me yên bi aqilî û hişî wê hebin. Em li ser wê re wê, dihizirin û wê, biryarê didin û digihijina wê hêsta wê xwestekê. Wê demê em dikarin wê bêjin ku wê, dema ku wê, zanîn wê rûyekê wê rengê têngîna bi xwestekê re bê. Di wê rengê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, xwestek wê di du temenan de em dikarin wê fahmbikin. Yek li ser temenê hebûna dijî ku wê bi wê re wê weke bi hebûna hebûnê re wê, jîyanîya me di temenê wê de bê. Aliyê din jî wê bi aqilê me wê dema ku em dihizirin û xwestekê bi awa dikin û wê dihizirin ku em wê, bihizirin bê.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê girng wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Hêst wê, minaq wê, bi aqil re wê, ahengek wê ya levkirinê li ser fenomenên wê yên weke herêkirinê û ne herêkirinê û hwd re wê hebê. Wê, di wê temenê de wê, bi aqil xwestekê wê dema ku em di wê temenê de wê, bi zanînê wê hildina li dest wê, di dîmenekê di zikhevdû de wê bi aqilî wê pirr zêde rengên ku ew bi hiş divê ku ew werina fahmkirinê di zikhevdû de ku wê, hebin wê werina dîtin.

Minaq wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê, werênê ser ziman ku wê xwestek wê weke dema ku em li wê dihizirin wê bi temenekê motivebûyî re wê were dîtin. Motive wê, hinekî jî wê renekê hiş ê ku ew bi wê dihê dîtin û mirov wê weke derkkiriya wê di wê de wê hebê. Wekî din wê, di wê temenê de wê, aliyê weke ´pejirendinê´ dikarê di wê de hebê û nebê jî. Lê wê weke bi giranî weke

hebê wê were dîtin. Xwestek wê, dema ku mirov wê, tişteke wê bikê wê, di wê temenê de wê hinekî wê temenekê wan ê ajoyî wê hebê ku mirov wê bi hebûnî dijî bê. Minaq wê, di wê temenê de wê, di wê temenê de wê, ev wê, weke aliyekê ku wê derkeve dervî rengên fahmkirinê ê zêhnî jî. Ev çawa dibê? Ew di wê rengê de dibê ku mirov, minaq weke bi rewîstî û hwd tişteke rast nebînê jî lê wê bixwezê.

Arne Næss ew dema ku ew spinoza şîrove dikê wê, li ser spinoza re wê bi gotina 'spinoza ya ku wê bawer dikir ew hanî ser ziman' re wê werênê ser ziman. Wê dema di şewayekê de wê weke ku ew li ser spinoza re dihênê ser ziman wê hêstan wê bi hişbûnê re wê weke zêde gihiştina li wê re wê, bibînê û wê werênê ser ziman. Li gorî wê, jîyanek bi navendîtîya hêstî wê weke jîyanek bi navendîtîya nîrxî bê. Li gori Næss wê ya ku wê ji 'etika spinoza wê were fahmkirin wê, 'ya temenî wê pêşî û tenê wê ew bê ku ew xwe biparêzê bê' re wê werênê ser ziman bê.

Li vir wê, di wê temenê de wê, mijara hêstî wê, dema ku wê werê ser ziman wê di wê temenê de wê, mirov wê çawa wê, hilde li dest wê, bi zêdeyî wê, weke mijarek giring wê xwe bide dîyarkirin. Mirov çendî dikarê hêstên xwe fahmbikê û wan bide dîyarkirin? Yan jî hêst wê rêya me jîyanê, rengê wê û hwd wê bidina dîyarkirin. Di awayekê din de jî wê hêst wê weke aliyekê wê yê din jî wê dema ku em dijîn wê di çerçoveya wê hêstîyarîya me de bê? Her jîyankirinên me wê di wê çerçoveye de bê? Ev wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê, karibê wê hinekî di dewama wê mijarê de wê li wê bihizirê bê.

Di aslê xwe de wê, her tişta ku me jînkir wê, bi awayekê ku em wê bi pejirendî bijîn û ankû bi nepejirendî wê bijîn jî wê, di temenekê de wê weke renekê hêstî wê bi wê re wê were dîtin. Di wê temenê de wê, hêstên me wê, bi wê re wê, dema ku mirov wê dijî wê ji me re bi başî û nebaşîyê wê bi temenekê darazî wê di me de wê, bi renekê fahmkirinê derxê li pêş. Hêst wê di renekê şîroveyî a hebûnî de wê, di wê temenê de wê, xwe di renekê de wê, bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, ne belesebeb bê ku wê stoayi wê mijara hêstê û rasyonalmê wê di renekê de wê, weke mijarek fahmkirinê a beremberê hevdu wê dênin û wê bikevina nava hewldana fahmkirina wê de.

Di nava rengê bi hêstkirinê de wê, bi hiş wê mirov dikarê wê di renekê de wê, dervî rasyonalitya fahmkirinê wê fambikin? Di wê temenê de wê, dema ku ew xwestek, hêz û hêrs û ankû nefret wê biafirê wê, di temenê de wê, xwediyê sedemekê bê. Wê gotinên weke 'ti tişt belesebeb wê nebê' wê, di wê temenê de wê weke xosletekê aqilê

rasyonal ku wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin bê.

Di aslê xwe de wê, di rengekê de jîyankirina bi hêstî wê bi serê xwe wê, dema ku mirov li wê dihizirê wê dibînê ku wê weke pêvajoyek azmûnî jî wê bixwezê. Zanîna hêzkirinê, çawa mirov dilxweş û şa bibê wê zanibê, xamgînî çî ya û hwd wê, weke aliyna ku wê di wê rengê de wê karibê li wan bihizirê bê. Mirov wê di rengekê de wê çî ji hêstên xwe wê fahmbikê wê ew wê weke rengekê zanînê ê rasyonal jî wê di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin.

Piştî demên ronasansê wê, pêşketina rewşên weke yên şoreşî bi zanînê û pêvajoyên wê yên fahmkirinê wê, di van waran de jî wê bidina temenê hizirkirinê û fahmkirinê. Fahmkirina hêstê wê weke *'fahmkirina xwe'* jî wê were dîtî û wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Pêvajoyên weke yên bi rengê hizirkirina peresendinê wê di awayekê de wê bi pêvajoyên fahmkirinê ên gûharandinê re wê di rengekê de wê, çawa wê mirov wê, di hizirkirinên xwe de wê, gûharînan wê bijî wê, di temenê wê de wê hêst wê weke fektorek girîng wê werina dîtî.

Di wê temenê de wê, aliyê me yê weke irrasyonal ku wê di wê temenê de wê hertimî wê bi temenekê jîyanî û hwd re wê bijî wê aliyê me yê rasyonal ê weke yê bi fahmkirinê ê li ser rengê fahmkirinê re wê pêvajoyên pêşketinê bi gûharînê û hwd re wê bide çêkirin. Di aslê xwe de wê ev aliyê weke irrasyonal ku wê were dîtî wê bi aliyê rasyonal re wê, di çerçoveya hebûna dijî re wê, weke di temenekê bi pêvajoyên bi hebûna xwe, xwe bixwe, jîyane xwe, bi xwebûnê û hwd re wê, di dîmenekê de wê hevdû temem bikin. Wê bi temenê bandûr li hevdû kirinê re wê di awayekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, di rengekê de wê weke ku ez wê, dibînin û fahmdikim wê di wê temenê de wê rasyonalism wê di wê temenê de wê bi temenekê irrasyonali re jî wê di ahengekê de wê, were dîtî.

Li gorî wê rewşê wê dîmenek teybet ê fahmkirinê wê karibê xwe bide dîyarkirin. Ew jî wê di wê temenê de bê ku em rewşek hêstî wê bi rengek irrasyonali wê fahmbikin wê demê wê ne bi hêstîyarî wê weke rasyonali wê were dîtî. Wê demê wê li gorî wê aqilê rasyonal wê di dîmen û rengekê fahmkirinê ê mekanîkî û hwd de wê di dîmenekê de wê weke ku wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin wê di rengekê de wê were dîtî û fahmkirin.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê aqilê irrasyonel wê bi serê xwe wê, di awayekê de wê, hewcedariya wê ya fahmkirinê li ser rengê xwe yê ku ew weke ku ew bi wê dihizirê jî bê. Wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, hingî wê çî wê weke rasyonel û ne rasyonel wê were dîtin wê bi wê re wê di dîmenekê de wê weke ku wê were dîtin û wê were fahmkirin. Irrasyonelîsm wê di temenekê û awayekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê bi rengê kêmkirina rola rasyonelê weke hiş û mantiqê jî were fahmkirin. Di rengê hizirkirinê de wê di dîmenekê de wê weke ne dîrî rengê hizirkirina agnostisimê wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide nîşandin. Agnostisim di awayekê de wê li ser nezanîya temenî a giştîya gerdûnî dihizirê. Di dîmenekê de wê, dema ku em bi rengê weke rasyonelîsmê û irrasyonelîsmê wê bi wê re wê bidina berhevdû û fahmbikin wê bi dîmenekê wê weke ya rast û ne rast û hwd de wê bîn dîtin. **Hînkirin** û têgehên felsefî yên wekî relatîwîzm (doktrîna peymanan û nisbetbûna hişmendî û zanînê) û nihilîsm (înkarkirina tiştên ku gerdûnî tene naskirin) rasterast bi şikparêziyê re têkildar in, û ji ber vê yekê bi meylek wekî irrasyonelîzma felsefeyê re jî têkiliya wan dihê danîn.

Irrasyonelîsm wê di dîmenekê wê weke ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê were fahmkirin wê weke ku ew ‘weke ya rast’, ‘weke bi aqil’, ‘weke ya were herêkirin’, ‘weke ya li mirov makûl dihê’ û hwd ku ew vajî wan dihizirê wê weke rengê irrasyonel wê di wê temenê de wê bi wê re wê karibê werê hanîn li ser ziman û fahmkirin.

Di Serdema Navîn de irrasyonelîsm wê, di wê rengê xwe yê fahmkirinê de wê weke bingeha hemû felsefe û teolojiyê bê. Skolastisim û mîstîsîsma olî li ser bingeha têgînên baweriyê re bi wê bû. Minaq Xwûdê bi mentiqî nasbike, lê hûn dikarin bi nepenî li ser wê bihizirin. Ji ronensê heta niha mirov dikare bibêje ku irrasyonelîsm dijberî û dijberiya realîsmê ye ku derketiye holê. Di wê demê de, ramanên nerînek irrasyonel bi giranî dikare li sê komên sereke were **dabeş** kirin. Îrrasyonelîsm weke reaksiyoneke li hember rasyonelîsma li ser temenê “ji dijî baweriyê” û hwd re bi têgîştin bû û pêşket.. Egzistensyalîsm wekî doktrînek bi têgîna hebûnê re wê, di dewama wê de wê bi wê re wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Wek helwestek rexnegir a li ser şiyane rewşenbîrî yên mirov, ku eslê xwe bi gumanbariya kevn diçe re were pêşxistin bê. Li ser van hersê aliyan re wê di rengê de wê weke ku wê pêşkeve. Lê di wê temenê de wê mijare hebûnê wê di aslê xwe de wê bi

wê re wê di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, xwe di dewama wê de wê, bide dîyarkirin.

Hebûna hebûnê wê, di wê temenê de wê, di nava felsefeyê de wê weke têtînek ku wê hertimî wê mijare hizirkirinê wê bi temenê rasyonali û irrasyonali wê bide dîyarkirin re wê, di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin. Li ser hebûnê û bûyînê re wê, hizirkirinên weke yên bi metafîzîkê, nepenîparêzî û hwd wê, di reng û awayekê hizirkirina irrasyonali de wê bi wê re wê werina dîtîn. Di wê temenê de wê aliyê *felsefeya irrasyonallismê* wê di rengekê de wê, weke aliyekê din ê fahmkirinê wê di rengekê fahmkirinê de wê, bê lê hizirkirin. Felsefeyên irrasyonali wê bihizirê ku mirov bi aqilê nîkarê bigihîjê fahm û têtîhiştina rastiyê. Vajî wê ya rasyonali wê bihizirê ku mirov dikarê bi aqil û fahma xwe bigihîjê rastiyê. Di wê temenê de wê, tiştê ku ew heya wê, wê weke temen û çavkaniyek rasyonali wê karibê were dîtîn. Wê tiştê ku ew heya wê were fahmkirin. Li ser wê temenê mirov dikarê bahsa hebûna tiştên heyî ên bi fîzîkî û hwd re wê li wê bihizirê. Di wê rengê de wê weke aliyekê din jî wê bi wê re wê were li wê hizirkirin. Ew jî wê aliyên weke yên hêstî û hwd ku wê karibin weke bi temenekê rasyonali werina fahmkirin û ankû na. Di têtîna rasyonalisma klasik de wê, tişt bi hebûnê wê bi heyîna xwe wê tenê wê bi têtînê bi fîzîkî hena, dihên dîtîn û mirov dikarê dest li wan bide re wê were fahmkirin. Di wê warê de wê, rewşên weke deng, hêst, reng û hwd wê ne rewşna fîzîkî ku mirov di wê rengê karibê bi dest bigirê, rajiyê û wê, giraniya wê ya fîzîkî û hwd wê, bipîvê bê. Ber vê yekê wê, dema ku ew wê weke rêgezên wê bin wê êdî wê di wê temenê de wê, mijara fahmkirina rasyonallismê wê bi wê çerçoveya wê ya tang re wê di reng û awayekê de wê were fahmkirin û wê bê hildan li dest.

Tabî li vir di çerçoveya hizirkirina mijara rasyonallismê de hizirkirinê bi têtîna irrasyonaliyê di bin navê têtîna hêstan ku wê weke çerçoveya irrasyonali de wê were hildan li dest hildana li dest wê weke mijarek ku wê di wê temenê de wê weke ku wê lewêre bê. Ber vê yekê wê, di wê temenê de wê, mijara aqilê rasyonali û irrasyonali wê di wê temenê de wê, çawa wê, were fahmkirin wê bi wê re wê weke aliyekê temenî bi fahmkirina wê re wê biafirênê.

Di mijara rasyonallismê û hêstîyarîyê de wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê, were ser ziman. Li gorî wê, di nava têtîna rasyonalisma klasik de wê bi têtînekê wê were dîtîn û ser ziman ku wê, rewşên ku wê weke yên rasyonali wê weke rewşna ku wê karibin werina fahmkirin bin. Di wê

çerçoveyê de wê, di wê rengê de wê, di nêzîkatîya xwe ya rasyonali de wê, Suhrewerdî wê di aslê xwe de wê weke sînore rasyonal wê herê nekê. Li gorî wê sînore ya fahmkirina me bi me re wê di rengekê de wê bi sînore bê. Wê asta me wê, di wê temenê de wê derfetê heta deverekê wê bide me bi fahma me re ku em wê werênina ser ziman. Ber vê yekê wê bixwezê ku ew ser wê re wê di temenekê rasyonal de wê, fahmbikê. Wê sînore rasyonal bi hewldana ku ew dixwezê ji sînore derka mirov derxê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew bi wê re dihizirê bê. Ber vê yekê wê, di rengekê de wê li wê bihizirê.

Di mijara hizirkirinên me yên rasyonali de wê, ev wê, di nava felsefeyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di temenê fahmkirinê de wê bide dîyarkirin. Li vir em em divê ku sînore fahmkirinê ê bi asta fahmkirina me re bi sînore a wê ji hev cihê bikin. Ev wê, di wê rengê de wê di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Rasyonalism wê li ser temenê ya dîyar û nedîyar re wê di dmeên hemdem de wê, di rengekê de wê, awayên wê yên ku wê bi hizrî û têtîna wê di fahmkirinê de wê werina kifşkirin wê bibin. Mînaq wê dema ku mirov wê bahsa aliyê şubje û objeyê a bi têtîna rasyonalismê re wê, di wê temenê de wê, tenê mirov wê nikarê wê li ser aliyê şubjeyê re wê weke 'tenê ya ku mirov wê bawer dikê' wê ya rast bê û ankû bi aliyê objektîwî ve wê, weke ya bûyî weke ya rastîn ku wê werênê ser ziman re wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê rasyonalism wê li ser temenekê hizirkirinê wê di wê temenê de wê di nava jîyanê wê dema ku wê tişt wê hebê wê bi aliyê wê yê heyîna, fîzîkî û hwd re wê weke bi temen û çerçoveyek objeyî a rasyonal re wê karibê were fahmkirin bê. Aliyê din ê şubjeyî jî wê weke hizirkirina ji wê a ku ew bi wê dibê û heya wê, weke aliyekê wê yê din ê hizrî ê rasyonal weke di temenê bîriqîna wê de ku wê were fahmkirin jî bê wê karibê were fahmkirin.

Rasyonalism wê, di wê temenê de wê hinekî jî bi teorîkî wê di wê rengê de wê bi kûrbûna wê re wê aliyekê wê yê giring ê fahmkiriinê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Wê di nava hizirkirina wê de wê mijarên weke yên fenomenên rasyonalî wê di temenekê de wê karibê bide dîyarkirin li gorî min wê ev têtîna 'fenomenên rasyonal' wê, ji wê têtîna fenomenê ên ku ew li ser temenê îdeayî û hwd dihên ser ziman wê karibê ji wê cihê jî bibê xwediyê fahmkirinekê. Di fenomenê de wê rasyonalîtî wê bi sînore wê yê fahmkirinê ê çerçoveya wê ya fahmkirinê ê weke wê ku ew dihê fahmkirin re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, bihizirê. Wê ew têtîna

rasonali a teorikî û ankû hizrî weke ji wê, di xwe de wê, bi hizirkirina me re wê, karibê were beerfirehkirin. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di renekê de wê di wê temenê de wê hizirkirinên bi wê re wê di wê temenê de wê dema ku wê li wê were hizirkirin wê, weke gotinek ku wê di gelek caran de wê li rex ya emprisismê wê di renekê de wê hewlbê dayin ku ew were hanîn li ser ziman.

Di aslê xwe de wê, di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di mijare wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê, ev wê, bi xwe re wê, mijare aqilê şubjeyî ê rasyonalityê ku mirov bi wê bihizirê wê di renekê de wê, mijare şubjeyî û navaroka wê bi serê xwe wê weke aliyekê giring ê ku mirov wê bi teorikî wê fahmbikê û wê li ser temenekê şenber û hwd re wê fahmbikê bê.

Di nava têtîna fenomenên şubejê ên têtîna rasyonalityê de wê di wê temenê de wê, her dîyarde û hwd wê bi têtîliya bi hev ve û di dewama wê de wê, bi temenkirina hevdû re wê ji aliyekê ve wê were dîtîn. Lê ji aliyekê din ve jî wê her fektor, diyarde û fenomen wê weke aliyna ku wê bi serê xwe jî wê weke ku ew werina hildan li dest û wê di wê temenê de wê fahmbikê wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bi derfet bê.

Li ser wê temenê wê, têtîna rasyonalityê şubjeyî wê pêvajoyên xwe yê fahmkirinê wê di temenekê bi azmûnî û hwd de wê, xwe bi wê re wê pêşxistinek rasonali a bi têtînî û hwd re wê, di renekê de wê bide dîyarkirin. Pêşxistina rasonali wê, di wê temenê de wê, bi çavkaniya wê re wê, afirandina wê re wê werênê ser ziman bê. Wê di çerçoveya têtîna rasonalisma klasik de ku wê tişt wê weke xwe wê di wê temenê de wê bi temenê wê yê şenber ku wê were dîtîn û wê were **fahmkirin** û wê bi wê re wê kûrbibê wê kême zêde wê, bi aliyê şubjeya rasonali û di wê de wê bi kûrbûn û afrînerîya wê ya rasonali û hwd re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ev alî wê di rewşekê de wê, gelek caran wê di bin nav û têtîna irrasonalityekê de jî wê weke aliyna ku ew werina berhevkirin û bêtî hanîn li ser ziman bin.

Di aslê xwe de wê, di nava matematikê de wê hinek şewayên bi kûrbûnê ên weke bi mantiqî ji hev derxistinê û hwd wê, di wê temenê de ku wê bi temenekê derpêşî wê werina kirin wê li ser awayekê wê renekê fahmkirinê wê karibin bidina me. Lê di fahmkirinê de wê ji aliyekê ve wê bo baş fahmkirina têtîna rasonalityê a şubjeyî wê, derketina dervî wê, û di şewayekê de wê, bi wê re wê bi fenomenên wê re wê, di renekê de wê fahmkirina wê ji aliyekê ve wê pêwîst bê. Ya ku wê di renekê de wê,

di wê warê de wê weke aliyekê afrîner ê rasyonalityê jî wê di rengekê de wê biafirênê wê di aslê xwe de wê were dîtin ku wê têngîna şubjeyî a rasyonalityê bê.

Di wê temenê de wê, dema ku wê tişt wê were fahmkirin wê di serî de wê weke bi çerçoveya wê ya darêjkî, hebûna wê ya bi xosletî û hwd re wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Xoslet wê çendî ku wê bi temenekê fîzîkî û hwd re wê hebê jî lê wê bi serê xwe wê bi deerfet bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Wê di wê rengê de wê, xoslet wê, di şewayekê de wê, weke çerçoveyek protîpî a têngîna rasonali a hebûnê jî bê. Di wê rengê de jî wê di rengekê de wê, bi awayekê wê bi wê re wê karibî wê fahmbikê Minaq wê, rewşa sar, sipî, cemidî û hwd ku wê weke xosletên ku em dikarin tiştên weke berfê û hwd di xwezê de bi wan re fahmbikin lê wê ev xosletê wê bi serê xwe wê weke têngîna ku wê ne tenê wê bi wê elementa berfê re wê di rengekê de wê hebê. Wê di wê temenê de wê, dema ku wê bahsa germê bikê wê tenê wê bi heman rengê wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê.

Rasta ku wê rasyonalityê wê di şewayekê de wê temenê wê bi ya heyî re wê, bi temenê û wê werê ser ziman. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ya levkir û hwd re wê karibê wê fahmbikê. Lê di wê temenê de wê aliyê teorikî ê têngîna rasyonalityê wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê têngînek rasonali a afrîner wê, bi wê re wê were kifşkirin. Rasonalityê bi vî awayî ji hestiyarî di pêwendiya bi "cîhana rast" re û nerasterast jî bi pêvajoyên kognitive re têkildar e, ji ber ku ev bi gelemperî biastên berbiçav û zanîna diyarker re têkildar in re wê karibê were fahmkirin. Lê aliyekê wê yê din jî wê hebê wê jî emê li jêr hinekî li ser wê bisekin. Lê li vir bi gotinekê jî bê em dikarin wê werênina ser ziman. Minaq wê, dema ku mirov bi azmûnekê û hwd wê bihizirê wê weke ku wê bi têngînek **deduktîfî** wê were hizirkirin wê encama ku em bigihijînê wê dîyar bê? Di aslê xwe de wê ev mijar jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê hinekî wê bihizirê bê.

Li vir li mantiqê 'tiştê weke tiştê lê hizirkirinê' wê çî mirov ji wê dikarê fahmbikê. Ji aliyekê ve dikarê têngînek weke ya formelî bide me. Ji aliyekê din ve jî wê karibê çerçoveyek fahmkirinê a weke ya minaq girtinê bi azmûnî û hwd re wê li wê bihizirê bê. Tişt bi rewşî û heyînî di nava xwezayî de wê xwe dúbare nekê. Di xwezayê de demsalên ku ew hertimî bi gotina dewûrûdayimiyê re wê werê ser ziman wê, ew ji dúbarekirinekê zêdetirî wê weke rewşna ku wê di wê çerçoveya darêjkî de wê bibin bin. Yan jî em dikarin weke rewşna xwezayî ên ku ew di

dewama hevdû de dihên bin fahmbikê bin. Ez wusa hasab bikim ku wê havîna ku ez îsal bijîm û ya ku salekê din bijîn wê çandî ku wê herdû jî wê bi navê havînê weke demsalekê wê werina ser ziman jî lê wê di navaroka wê ya bi demkî û heyînî û bûyînî û hwd de wê, ne weke hevdû bin. Di rewşa fahmkirina têgîna rasyonalmê de wê, mirov nikarê wê weke ku wê di rengekê formelî de wê weke A ku wê A bê, û ankû A û B hebin wê A karibê bibê B. Ku A karibê bibê B wê demê B jî dikarê bibê A û hwd wê ev şêwayên formelî ên ku wê bi wê re wê weke şêwayekê mantiqî de wê werina hizirkirin wê ev wê di çerçoveya rengên wê yên hizirkirinê ên kevn de wê hebin. Wê demê di Ayê de kifşkirina B'yê û di B'yê de kifşkirina Ayê wê weke potensiyalek rasonali wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev potensiyal wê çendî wê dema ku mirov wê nebînê wê fahmbikê û wê derxê li têgihiştinê? Di wê temenê de wê, ev potensiyal ku ew hebê wê demê wê, di wê de wê kifşnekirina ji aliyê me ve wê newê wê wateyê ku ew nîn a. Jîyan ji xwe bi awayekê weke potensiyel rasonali a ku mirov wê di rengekê de wê bi wê dikarê wê **fahmbikê** bê. Jîyan wusa tenê bi rengekê û hwd re wê bi rêve naçê. Ber vê yekê wê di wê rengê de wê bi wê rengê wê fahmkirina wê di wê çerçoveyê de wê ne tenê wê di rengekê de wê, bi wê re wê were fahmkirin.

Ev wê ne bê sedema wê jî ku mirov wê di dewama wê de wê bi awayekê metafizîkî li pêşîya wê bihizirê weke ku wê Suhrewerdî kirî. Ji wê zêdetirî wê, di wê temenê de wê di wê rengê de wê, mijare aqilê rasyonel ê şubjeyî wê di wê temenê de wê, di dîmenekê de wê karibê rengekê fahmkirinê ê cihê bide me. Di wê çerçoveyê de wê, dikarê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên bûyînê wê, di xwe de wê, çawa hebin û wê bibin wê, di wê rewşê de wê, bi wê re wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Rewşa bûyînê û pêvajoya wê ya bûyînê a zindiyî bi jîyankirinê û hwd wê ji irrasyonalityekê zêdetirî wê weke rewşek rasyonel ku mirov wê fahmbikê wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di nava têkiliya jîyanê û rasonaliyê de wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê bi aliyên weke yên fahmkirinê, zanînê, hiş û hwd re wê aliyên weke biryardayînê, xwestekê, mêylê û hwd jî wê weke aliyana ku wê mirov karibê di dewama wê de wê bi wê bihizirê bê. Em dema ku em kirinekê dikin em li gorî rewşekê, xwestekê û bi mêylekê wê dikin. Di wê temenê de wê mêyl wê xwesteka me bi wê re wê bide nîşandin. Wê dema ku me ew kir wê demê weke aliyekê ku me ew xwestiya ku wê bikê wê

were dîtin. Lê ev wê di dîmenekê formelî de wê weke ku wê bê fahmkirin bê. Di aslê xwe de wê mijarên fenomenî ên weke xwestekê, biryarê, mêylê û hwd wê weke aliyna ku ew bi serê xwe werina fahmkirin jî bin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, kirinek wê dema ku wê were kiriin wê dikarê wê ew kirin ji xwe di her şertûmercê de wê, kêma? Li gorî rewşa ku ew dibê wê, di wê temenê de wê, ew dibê ku ew bi aqilekê hatibê kirin. Lê ew ahenge pêdeçûyina kirinê wê karibê li gorî xwe di nava xwe de xwediyê hinek rêgezên fahmkirinê bin. Wê di wê temenê de wê levkîrin û ahengê wê dikin ku wê çêbikin bo ku ew di rengekê de wê encamê weke ku em dixwezînin bide me. Wê dema ku me kirinek kir û ew kirin bi wê encama ku me hizirkirî re wê bi encam nebû wê weke ku ew kêma hati hizirkirin û ankû weke rewşek kêma fahmkirinê û hwd re wê karibê were dîtînin û fahmkirin. Lê di aslê xwe de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara wê çerçoveya wê kirinê ku mirov wê li wê bihizirê wê di nava xwe de wê, her tişt wê weke ku wê bi wê re wê were dîtînin wê di ahenge xwe de wê li gorî wê ast û pîvane xwe de wê bibê. Di rasyonalityekê de wê têgînek pîvanî wê xwe di wê rewşê de wê bide dîyarkirin û wê têgînê wê jî awayekê formelî bi wê fahmkirinê zêdetirî wê li ser temenekê jîyanî û çavkaniya wê û hwd re wê di rengekê de wê fahmbikê wê weke ku wê baştir bê.

Di aslê xwe de wê, weke ku mirov wê dibînê wê di dîmenekê de wê, aliyekê rasyonali wê hinek dîmenên ku wê weke ku wê, ne rasyonali jî wê di rengekê de wê di xwe de wê weke ku wê di nerînê de wê karibê bi hawênê. Ez dema ku ez bahsa tişteke irrasyonali bi rasyonali bikim û piştî wê piştîrast bikim ku min ew gotiya wê bi awayekê rasyonali wê were dîtînin. Lê navaroka wê bi serê xwe wê weke aliyekê wê yê din wê karibê bi fahmkirina wê re ew bimênê. Kesekê jî min re got ku 'xwûdê heya'. Yekî din jî got 'xwûdê nîn a'. Di nava herdû têgînan de wê bi hebûn û nebûna xwûdê re wê rasyonalitya ku ez li wê bihizirim wê pêşî wê aliyê din ê weke bi qalibê wê yê hizirkirinê re ku ew hatiya gotin û weke çalakiyek pêkhatî ew gotin gotina wê ku ew bûya wê, were li wê hizirkirin. Wê demê wê di wê temenê de wê, mijara wê di rengekê de wê bi wê re wê xwe di wê temenê de wê, bê gotin ku wî kesî ew gotin gotiya. Kesek din dikarê li dijî derkeve û bêjê ku wî ew ne gotiya? Wê, di wê temenê de wê, demê ku wî gotibê û weke ne goti binavbikim wê di wê temenê de wê ew wê weke rewşa wê xwe di wê rengê de wê bide

dîyarkirin. Qalibên hizirkirinê wê hertimî wê pêşî wê weke aliyek din ê pêkhatî û ankû pêknehati wê di temenekê şenberîya bûyînê de wê di rengekê de wê weke ku wê pêşî wê di wê rewşê de wê li wê bihizirê.

Di awayekê de wê, di wê temenê de wê rasyonalism wê rêgez wê ya pêşî bûyîn bê û bûyîn wê temenekê rêgezî ê rastîti wê bi xwe re wê di wê temenê de wê bide dîyarkirin bê. Bûyînek ku ew bû wê, di wê temenê de wê weke bûyînek heyî wê, êdî wê karibê were dîtin û fahmkirin. Wê di wê temenê de wê bûyî wê, çavkaniya wê û birhana wê ya bûyî wê, pêvajoyên wê yên pêkhatinê ên bi wê re jî bin. Wê di wê temenê de wê, di nava ahenge aliyê şubjeyî û objeyî de wê, dema ku mirov li mijarê bihizirê wê di wê temenê de wê aliyê şubje wê weke aliyê temenî ê bi fahmkirinê re jî wê biafirênê. Tişt çendî ku ew dervî me hebê jî heta ku ew bi hiş newê kirin wê weke ku ew bo me nebê. Bo me nebê jî wê newê wê wateyê ku ew nîn a. Di wê rewşê de wê mijara hebûn û nebûnê wê, di rengekê de wê, bi wê rêgezê wê bi temenê aqilê şubjeyî ku wê çavkani û temenê wê kirdeya jîyanê bê wê, di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê bê. Ji vê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê giring ê pêşî wê mijara fahmkirinê wê xwe bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê bide dîyarkirin bê.

Di wê temenê de wê, di fahmkirinê de wê, di nava felsefeya kevnera de wê weke ku em fahmdiikin wê rasyonalisma klasik wê bi temenê tišta heyî û dikarê were derkkirin re wê li wê bihizirê bê. Di nava danûstandinên **Platon** de wê, Authyphro ku ew lehengên xwe wê bi temenekê objektiv wê bixwezê ku ew wan nîqaş bikê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bi têngînek ew weke di jîyanê de hena û ankû nîn in re jî wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê rasyonalism wê hizir û nerîna wê li ser ya ku mirov wê di çerçoveya hebûnê de ku wê karibê wê bikê bê. Ev gotin wê li gorî ji zindî û li zindî wê karibê cihê bibê. Mînaq wê li gorî me tayrek bi firê wê rasyonal were dîtin. Lê mirovek bifirê wê rasyonal newê dîtin. Tabî dema ku rewşê ji vê aliyê ve wê, hingî wê rewşa rasyonalismê wê di temenekê funksiyonî de wê bi xosletan wê hizirkirina wê re jî wê ji aliyekê ve wê bi derfet bê ku mirov wê bihizirê. Di aslê xwe de wê, têngîna rasyonalismê a xosletan wê di nava çerçoveya hebûna zindiyan de wê bijartinê de wê, were dîtin. Di zindiyekê de wê nebûna xosletekê wê, bi têngîna rasyonali wê ne bêderfet bê ku wê nikaribê xwe bigihênê wê. Di wê temenê de wê, li ser temenekê hizirkirinê û pêvajoyên wê yên fahmkirinê re ku mirov bi wê bihizirê wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Rasyonalizebûna bi fahmkirinê

Dema ku em bahsa aqil û pêvajoyên wê yên pêşketinê bikin wê di serî de wê, rasyonalizebûna aqil û ankû rayonalizebûna bi hizirkirinê û hwd re wê weke aliyekê giirng wê weke encama pêvajoyên pêşketina bi aqil re wê xwe bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, dema ku em li ser gotina rasyonalizebûna hizirkirinê bi fahmkirinê re li wê bihizirê wê di wê temenê de wê, demên kevnera wê, di dewama wê de wê di aslê xwe de wê encamekê bi pêvajoyên pêşketinê re jî wê xwe bidina dîyarkirin. Weki din aê rasyonaliti wê weke awayekê hizirkirinê wê di aslê xwe de wê li ser ast, rada û pîvanek bi pêşketina aqil re wê xwe bide dîyarkirin. Weke ku wê bi têngîna rasyonaliteyê re wê were ser ziman ku mirov heta ku baweriya wê bi aqil bibê ku ew dikarê bi wê bigihijê fahmkirinê bi rastiye û hwd re jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara rasyonalibûnê wê di wê temenê de wê dema ku mirov wê li wê dihizirê wê, di şewayekê de wê, di nava dualiteya rasyonaliteyê û irrasyonaliteyê de wê, weke pêvajoyek ku wê bi wê re wê, di wê rengê de wê, pêşkeve bê. Rasyonaliti wê li ser aliyê irrasyonaliteyê re wê di renekê de wê bê fahmkirin. Ya ku ew ji me re weke rasyonal dihê wê vajî wê ya irrasyonal jî wê weke ku wê hebê û wê were fahmkirin.

Di mijare têngîna têkiliya nava irrasyonaliteyê û rasyonaliteyê de mirov dikarê serî li renekê nerînî ê bi têngîna derûniyê û hwd re jî bidê. Wê di wê temenê de wê çawa wê di renekê de wê bi wê re wê şewayê fahmkirinê wê were dîtin wê dikarê wê bi wê re wê fahmikê.

Minaq mirov dikarê di dîmenekê de bêjê ku wê, irrasyonaliti ancax bi rasyoneliyê re dikarê were ravekirin. Bi gelemperî, ramana rasyonel ew e ku diyardeyên domdar kifşbike û van rastiyan bikarbêne ji bo pêşbînîkirina pêşerojê an eşkerekirina aliyên nenas ên neha an paşerojê. Bo nimûne, li ber çavan têkiliya sedem-encamê, ew ramanek rasyonel e ku pêşbînî bike ku sedem dê her tim li ber bandûrê xuya ya. Ji ber ku têkiliya sedem-encamê diyardeyek e ku berdewamiyê nîşan dide û nêrînên ku dê paşerojê pêşbînî bikin dihewîne. Irrasyonalîte her pêvajoyek ramanê ye ku ji baştirîn biryar an encama ku di çerçoveya dema roja me de û di ronahiya birhanan de dikare bigihîje têngînek dûr jî. Di vê pêvajoyê de ferd bi demê re nêrînên xwe berovajî dike û dihizire ku xwe bi hawîrdûrê re adapte dike.

Pêvajoyên fahmkirina bi têgîna kognitivî pêşketîbûne ku ji hawîrdorê re bêhtir adapte bibin û bi vî rengî bijîn. Mirov tédikoşin ku cîhanê fahmbikin û wateyek bidin bûyerên ku ew jiyana dikin, dema ku vê dikin, ew dikarin stratejiyên adaptasyonê yên bi bandûr pêş bixin. Kes an encamên herênî distînin an jî di encama stratejiyên adaptasyonê û hwd de li ser bingeha ramana irrasyonelî bi pirsgirêkên psîkopatolojîkî re rû bi rû dimênin. Pêvajoya zanîne ya ku tê de tişt weke ku tê dîtin, bi ramana aqilane dimeşe û lihevhatin pêk tê; Lêbelê, di encama pêvajoyên têgîna kognitivî ên ku tê de mêyla têgihîştina tiştê ku diqewime bi awayên cûda dibê, di hest, raman an tevgerê de tevliheviyek dikarê çêbikê.

Di demên hemdem de wê di wê temenê de wê bi şêwayên hizirkirinê û zanistên wê yên temenî re hizirkirin wê weke bi kevneşopîyên wê re wê mirov wê xwe bi awayekê wê bi temen bikê û wê pêşbixê. Ev wê, di rengekê de wê, weke pêvajoyek pêşketinê a ku mirov wê dikarê wê di temenekê de wê weke aliyekê wê yê girîng wê di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di aslê xwe de wê, heta ku wê mirov wê were wê astê ku ew karibê mejiyê xwe bikarbênê wê pêvajoyên demdirêj ên bi pêşketinê û hwd jî wê bi xwe re wê derbas bikê. Wê di encama wê de wê bigihijê wê asta pêşketinê û bi wê rengê wê karibê temen, çerçove û pêvajoyên pêşketinê bi aqilî bide çêkirin.

Î ro di demên hemdem de wê, fêrbûnên bi aqil wê pêvajoyên hizirkirinê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê zêdetirî wê di xwe de wê kûrtir bibê. Di nava têgînên hizirkirinên ên hemdem de wê, tenê wê li ser temenekê klasik ê weke bi rasyonali ên kifşkirinê weke ku wê bi aqil meşandinên li ser levkkirinek mantiqî û hwd wê were kirin wê pîrr zêde wê jî wê derbastir bibê. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê bi wê re wê, bi hizirkirina bi teorîkî, pîretîkî, û hwd re wê ev pêvajoyên hizirkirinê wê zêdetirî wê kûrbibê. Minaqê bi têgîna rasyonalityê a funksiyonî ku wê di nava matematîkî de wê di temenekê de wê çawa wê sînorê nirxî û ankû hêjayiya wê kifşbikê wê, bi wê re wê, di rengekê de wê, hewl bê dayin ku ew were lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, mijara rasyonalityê wê, di reng û awayê pêşketinên wê yên di demên hemdem de wê dibîne ku wê pîrr zêde wê, li ser wê çerçoveya demên klasik ên hizirkirinê ên weke yên ser mantiqî re wê di rengekê de wê bi xwe re wê bikê ku ew kifşbikê. Di wê temenê de wê, weke pîrsekê mirov dikarê wê jî wê bikê û bipîrsê ku wê wateya mantiqê bo têgîna rasyonalityê re wê weke aliyekê wê yê

giring ê ê temenî bi felsefeyî ê hizirkirinê wê biafirênê û wê temenê wê yê fahmkirinê ê demî wê di temenekê zêde pêşketî a li gorî demê de wê biafirênê.

Di aslê xwe de wê, di rasyonalisma klasik de wê mantiq wê temen û çerçoveyek giring a fahmkirinê wê biafirênê. Wê di serî de wê, di temenekê de wê temenê kifşkirinên bi derkî ên fahmkirinê li ser pêvajoyên fîzîkî û hwd re jî wê di renekê de wê biafirênê. Mantiq wê dema ku wê di temenekê derpêşî de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê di temenekê de wê weke ku wê ji rastiya jîyanî dîrkeve û derkeve wê dîmenekê jî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di temenekê derkî û hwd de ku ew dihizirê wê weke temenekê levkirina bi kirinî û rengên wê yê fahmkirinê ên di dewama hevdû û di çerçoveyek levkirinê de wê, çerçoveyek fahmkirinê wê bide me. Di wê çerçoveyê de wê, di pêvajoyên fahmkirinê de wê bi temenekê realist wê bide hizirkirinê wê bikê. Di temenekê realist de wê, tiştên ku ew bi bûjenî û fîzîkî hena wê dervî zêhnê me di awayekê de wê, hebûna wan ku ew bi şenberî heya wê bi wê re wê bigihijê temenekê fahmkirinê. Ji wê aliyê ve wê rasyonalisma realist wê temenekê hizirkirinê ê fahmkirinê wê bi demê re wê bi xwe re wê di renekê hizirkirinê de wê biafirênê.

Realîsm bi rewşa rastiye re têkildar e û zanîna me ya rastiye wekî mijarek cihêreng pênase dike, wekî ku mirov piştî karhanîna çêtirîn çawa bi derfet a wê, bi wê zanîn û têgihîştinê bide dîyarkirin. Ev jî guhertina cewherî bêhtir guhertina perspektîfê ya. Ger em bhizirin ku hin tişt ji me serbixwe hene, asayî ya ku em bihizirin ku darazandina rast bi ramana ku divê darazên me bi awayê objeyê re li hev bikin ku ew bi wê dihizirê re wê, werênê ser ziman.

Di şewayekê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê tiştên ku em li wan dihizirin wê di temenekê hizirkirinê de wê bi wê re wê di renekê de em wan bi têgînek rastinî dibînin û dihizirin. Tiştên ku me dîtin û em bi wê rengê li wan dihizirin. Di nava hizirkirin û dîtinê de wê levkirin wê ji aliyekê ve wê, têkiliyek rasyonali ku wê bi wê re wê were fahmkirin wê li ser wê re wê, bê hizirkirin. Di aslê xwe de wê mijara hizirkirinê wê, di wê temenê de wê, ev wê, dîroka wê ya bi temenekê rasyonali a hizirkirinê wê weke ku wê di demên felsefeyê de wê, destpê bikê. Di pêvajoyên felsefeya xwezayê ên destpêkê ku wê di demên kevnera de wê bibê wê, di wê temenê de wê, di destpêkê de wê re pêvajoya rengê fahmkirina rasyonali wê xwe bi wê re wê, di renekê de wê bide dîyarkirin. Wê bi wê re wê qaydkirina mirov a xwezayê di

mejiyê xwe de û bi wê re bidestkirinê û hwd wê pêşbixê. Kifşkirinên me yên ji xwezayê wê di wê temenê de wê, çerçoveya me ya hizirkirinê wê, biafirê. Lê wek eku me li jor li deverê hanî ser ziman wê her pêvajo wê li ser ast, rada û pîvanê a bi têrbûna bi zanîne û hwd re wê bibê wê, di wê temenê de wê, her pêvajo ku wê ji ya din re wê bê temen wê, di wê rengê de wê, di pêvajoyên hizirkirinê ên bi kûrbûnê di nava aqilê demên kevnera de jî wê ev wê di rengekê de wê bê dîtîn. Minaq wê ji hev cihê kirina weke dema piştî sokrat û ya berî sokrat ku wê were kirin wê di wê temenê de jî wê rengekê wê yê fahmkirinê ku mirov wê dikarê wê fahmbikê bikê wê hebê.

Di felsefeya demên berî sokrat de wê, bi xwezayê û wê di temenekê realisma rasyonali de wê bi kifşkirina wê re ku wê bibê wê di rengekê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara fahmkirina xwezayê wê di temenekê realist de wê, di wê temenê de wê, di wê demê de wê, bi aqilê felsefeyî ê rasyonal ê demê re wê bibê.

Di aslê xwe de wê di demên piştî de wê, bi pêvajoyên kûrbûnê re wê, bibê wê di rengekê de wê, li ser reng û şewayekê fenomenolojikî re ku wê bi wê re wê çawa wê bê kûrbûnê wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê, bide dîyarkirin. Hizirkirinên sokrat ên li ser 'sîyane rewîstî', ên platon ên li ser 'îdeyan', ên aristo ên li 'darêjkê' û hwd wê di wê temenê de wê, di şewayekê de wê, weke pêvajoyek hizirkirinê a li ser wê re wê were û bibê bê.

Di wê temenê de wê, dema ku mirov li wê dihizirê wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê mijara pêvajoya aqilê felsefeya dema demên kevnera a ji platon û aristo û hwd bi vir de wê, di wê temenê de wê, ne li ser temenekê rasyonalisma realist û ankû objeyî û hwd re wê bibê bê. Wê di serî de wê, weke pêvajoyek hizirkirinê a li ser rasyonalisma şubjeyî ve wê weke ku wê xwediyê şewayekê herikinê ê di fahmkirinê de bê. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê li ser çerçoveya şubjeyî re wê weke ku wê çawa wê xwe bigihênê fenomenên fahmkirinê wê bi wê re wê di rengekê de wê, bi wê re wê bihizirê. Di nava aqil de wê, ew têgînên weke yên bi hizirkirinê ku wê bibin wê di pêvajoyek hizirkirinê de wê weke aliyekê wê yê giring ê fahmkirinê wê biafirênê bê.

Hizirên platon û aristo wê di wê temenê de wê çendî ku wê, hizirên aristo wê di temenekê kirinî û ankû pîretikî de jî wê bi çerçoveyek fahmkirinê a

raasonali re wê were fahmkirin jî lê wê di wê de wê, pêvajoya bi ber ya aliyê rasyonalisma şubjeyî ve ku wê bê çûyin wê bi wê re wê, bê dîtin û wê ew wê bi hizirkirinên xwe re wê di wê temenê de wê bihizirin. Ev aliyê hizirkirinê wê zêdetirî wê piştre di nava wê de wê bi têngînên teolojikî û hwd kifşkirinên weke metafizîkî û hwd di nava wê dew bûyîn jî wê, tenê û tenê wê weke şêwayna hizirkirinê ên ku ew di wê temenê de hatina pêşxistin û bi wan ew di wê de dihê hizirkirin bê.

Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê, aqil wê di xwe de wê, çawa wê, di temenekê ku wê bi encamên rasyonalisma objeyî û realist re wê pêşkeve û wê bi encamên wê re wê xwe li ser wê temenê wê bigihênê şêwayekê hizirkirinê wê di wê temenê de wê bê dîtin. Di wê warê de wê di demên kevnera de wê, aristo û berî wî Platon wê ew wê pîrr zêde baş wê weke ku wê bikin. Di wê temenê de wê, li ser wê temenekê fenomenî re wê bi îdeyên hundirînî re wê bi hizirkirina wan û têkilidanîna wan û hwd re wê di wê temenê de wê, bê hizirkirin. Ev wê, bi xwe re wê di pêvajoyekê de wê, mijarên nîqaşkirinê ên weke bi felsefeyê ên li ser esasê çavkaniya zanînê û hwd jî wê bi xwe re wê zêdetirî wê di wê temenê de wê di her demê de wê weke ku wê bide çêkirin û wê bînin li holê. Di wê temenê de wê, tenê di xwe de hizirkirin û bi wê re hewldana gihiştina zanînê wê bi wê re wê, mijare lêgerîna çavkaniya wê weke aliyekê fenomenolojikî û epistemolojikî di zikhevdû de wê bide dîyarkirin.

Di demên kevnera de wê, di awayekê de wê, dema ku wê bahsa çavkaniya zanînê weke 'ji xwûdê' ku wê were hanîn li ser ziman wê di aslê xwe de wê li ser wê temenê wê ji jîyanê qûtbûnê ku wê weke têngînek artarnatif a bi wê re ku wê were derxin li pêş bê wê bi wê re wê di rengekê de wê bê dîtin. Di mijara hizirkirinê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê dikarin wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin ku wê mijara rasyonalisma şubjeyî wê piştre wê, li ser rengekê hizirkirinê ê di xwe de bi fenomenolojikî û hwd re wê, êdî wê li ser wê temenê re wê biafirê û wê xwe bide domandin. Di wê temenê de wê di hizirkirinên baweriyê de hewldanên rasyonalizekirinê û hewldanên bi rengê xwe gihandina têngînek teolojikî, baweriyî û hwd a di rengekê rasonali de jî wê bi wê ve wê girêdayî bê. Pêşketina dema olên bi aqil pêşdikevin wê li ser wê temenê wê xwediyê rengekê fahmkirinê û wateyê bê. Di dewama wê de wê, nîqaşên levkirina baweriyê û aqil wê bi wê temenê wê bînin kirin. Di wê çerçoveyê de wê ev pêvajoyên hizirkirina

şubjeyî ên rasyonel wê di rengekê de wê, heta demên hemdem jî wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Pêvajoya hizirkirinên piştî ronansê ên weke bi têtîna idealismê, metafîzîkê bi wê re û hwd wê, di wê temenê de wê, weke pêvajoya wê ya dawî a bi fahmkirinê ku wê xwe bide dîyarkirin bê. Têtînen weke emprisismê ku wê, aqilê me wê bi temenekê cerbî wê bixwezê wê fahmbikê wê li ser wê temenê şubjeyî a rasyonelîst û encamên wê re wê bixwezê ku ew xwe bigihênê wê. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, dema ku em têtînen hizirkirinê ên emprisismê li wan dihizirin wê çawa wê di wê temenê de wê mijara çavkaniya zanîne û hwd wê hilde li dest wê, bi temenekê epistemolojikî û fenomenolojikî wê bi wê temenê wê xwe li ser awa û rengekê wê bi temen bikê û wê bixwezê werênê ser ziman.

Li vê nûqtayê em dikarin li ser pîrsekê bisekinin in bi kinasî û piştî di dewama wê de wê bidina domandin. Ew jî wê, têtîna 'zanîna jibûnê' ku wê weke navê zanîna rasyonelismê wê were bi navkirin jî wê di wê rengê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman? Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, şewayên felsefeyî ên ku em di demên kevnera de dibînin em dikarin bi minaqî wê bi rengekê wê werênina ser ziman û jî wê bidina domandin. Di dewama wê de wê dikarin wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênina ser ziman ku wê mijara civaknasiya zanîne wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bi wê re wê, xwe di rengekê de wê, bide dîyarkirinn.

Di aslê xwe de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê li ser aliyê rasyonelîsma şubjeyî re wê çendî ku wê di wê temenê de wê' bi rengê 'zanîna di xwe de' wê di rengekê de wê weke di dîmenekê de wê were fahmkirin wê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê hinekî wê li ser wê bisekinê bê. Di aslê xwe de wê, mijara zanîna şubjeyî wê, di wê rewşê de wê ya ku wê bi felsefeyî wî platon wê bigihênê têtînek îdeayî û wê bi wê re wê bi temenekê bide hizirandin jî wê di rengekê de wê ev bê.

Bi wê re wê, mijara rasyonelîsma wê bi wê re wê weke têtînek ku wê bi wê temenê wê li ser lêpîrsînîya zanîne re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin. Lê li gorî min ev alî wê weke aliyekê ku mirov wê, bi teorîkî wê dikarê wê hinekî di wê de kûr bibê û wê di serî de wê aliyê şubjeyî wê heta ku ew jî wan aliyên weke yên bi metafîzîkî ku ew dihê bi temenkirin ew jî wan ne paqijkirin û dervî wê bi rengekê ew bi serê xwe newê fahmkirin jî wê di zane min de min wê ne bi derfet bê ku mirov wê di wê temenê de wê li ser temenekê baş wê

karibê wê fahmbikê jî. Ber vê yekê wê ev alî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê, di serî de wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijara zanîna rasyonali de wê, di wê temenê de wê, mijara gûmanê ku wê Descartes wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê din ê ku em dikarin wê bi wê gotinê wê hinekî li wê binerin û wê bi wê bihizirin. Di wê çerçoveyê de wê, bi wê re wê weke ku wê di demên piştê wê werê dîtin jî wê li ser temenekê kirinê û ankû pîretikî re wê felsefe wê, bi dest hizirkirinê û xwandinê a di nava jîyanê de wê bikê. Wê bi wê re wê di şewayekê de wê bixwezê ku wê fahmbikê.

Di temenê hemû zanînên me de wê, di rengekê de wê, azmûn wê di rengekê de wê bi wê fahmkirinê wê were dîtin ku wê hebê. Wê di wê çerçoveyê de wê çerçoveya wê ya fahmkirinê wê xwe wê bide dîyarkirin. Lê di wê temenê de wê, di serî de wê, ji tiştê ghiştina zanîna zanî wê, di wê rengê de wê, di rengekê de wê bi dîmenê û rasyonaliya pîretikî wê, têgîna çavdêriyê wê di rengekê de wê bi wê re û çavkaniyên wê re wê derxê li pêş. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di aslê xwe de wê mijare rasyonalismê wê, di wê temenê de wê, bi felsefeyê wê, di temenekê de wê, li ser wê awayekê wê bi hizirkirinê wê re wê were dîtin ku wê, di nava têkiliya obje û şubjeyê de wê, di rengekê de wê bi ji hevdû fahmkirinê re wê, têkiliyek fahmkirinê wê bi wê re wê hebê. Wê, di wê temenê de wê, bi temenekê realist ku mirov wê li wê bihizirê wê di wê rengê de wê, baştir bê. Realism wê ji du aliyên ve wê, weke temenekê baş ê fahmkirinê bibê. Aliyê pêşî wê weke çavkaniya zanîna me ku ew bi hebûna objeyî a dervî me re wê bi weke têgînek ku ew dervî me heya re wê werênê ser ziman bê. Aliyê din jî wê bi wê re wê, zanîn wê, dema ku ew ew ji têgînek dervî me bê wê demê wê bi tiştê dervî me re wê hebê. Ev wê di temenekê hesan ê aqilmeşandinê de wê me bigihênê têgînek fahmkirinê a li ser esasê têkiliya obje û şubjeyê û ankû weke bûjenê û ji wê biriqîna wê.

Di aslê xwe de wê, ev wê, weke aliyê ku em bi têgîna realismê û bi wê bihizirê wê, di wê temenê de wê, di çerçoveyek objektiv de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Lê aliyekê din wê weke di zikhevdû de wê bibê ew jî wê di wê temenê rengê hizirkirinê de wê, bi aliyê şubjeyê re wê di zikhevdû de wê, hebûna nerîna objeyî ku wê di rengekê şubje ê bi ji wê biriqînê ku wê bibê û wê

bi wê re wê, ji aliyê me bi xwe ve wê, di wê temenê de wê, bi rêyên sehî ku em wê digirin wê di temenekê şubjeyî a bi wê re ku wê bi temen bibê wê were dîtîn bê. Yanî wê di renekê de wê, dema ku em li tiştê dinerin em wê di mejiyê xwe de wê dihizirin û wê di wê temenê de wê bi wê re wê dikina temenê hizirkirinê.

Li vir wê, aqil wê bi azmûn û cerbê re wê di renekê bi temenî wê pêvajoyên xwe yên pêşketinê re wê bijî. Wê di wê temenê de wê, pêvajoyên ravakirinê ku mirov dikarê bahsa wan bikê wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Her pêvajo ku wê li ser ya temenê ya berî xwe re wê bibê wê bi xwezayî wê di wê temenê de wê were dîtîn ku wê di wê dema wê ya nû de wê di temenekê hevgirtî (sentezî) û hwd de wê, ew wê di wê de wê, di renekê de wê bibê. Lê wê ew dîsa wê ne weke tenê hevgirtinek zelal a ji wê bê. Wê di wê de wê, dema ku mirov wê hinekî ji hev derxin wê, bi wê were dîtîn ku wê, fahmkirinên me yên nû ên dervî wê bi demê re ku wê bibin wê bi wê re wê ew wê were azmûnkirin.

Di wê çerçoveyê de wê bi temenekê bi fêrbûna ji jîyanê û li gorî wê dîtîn, lêhatinê û hwd re wê di wê temenê de wê bi wê were wê were lê hizirkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê pêşî ku mirov wê fahmbikê bê.. Aliyê din jî wê di dewama wê de wê, çerçoveya hizirkirinê a ku mirov wê bi wê re wê, dikê û bi rêya fêrbûna ji jîyanê ku mirov wê dikê bê. Di rasyonalmê objeyî de wê derkiirina bi temenekê pîretikî wê weke aliyekê wê yê giirng ê bi çavkanî û çavdêriya wê ya bi fahmkirin wê ya ji jîyanê wê hebê bê.

Di aslê xwe de wê, dema ku wê, di temenekê de wê piştî demên kevnera wê aqil wê di pêvajoyek felsefeyî de wê, ji ya demên mîtolojiyan wê dûrkeve wê, di wê temenê de wê bi temenekê wê yê hizirkirinê ê li ser aliyê şubjeya wê re wê, xwe bide dîyarkirin bê. Di wê temenê de wê, di serî de wê çî çiya wê weke mijarekê wê li pêşîya wê ya fahmkirinê wê xwe bide dîyarkirin û wê li ser wê re wê bidest hizirkirinê wê bikê. Wê di dewama wê de wê li gorî wê û bi wê fahmkirina di nava jîyanê de wê ji aliyekê ve jî wê bigihênê temenê kirinê ê ji nava jîyanê.

Lê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, mirov dikarê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê, ji fahmkirinên jîyanê wê di wê temenê de wê tiştê weke wê fahmkirinê wê bi aliyê pîretikî re wê di wê temenê de wê di renekê de wê, were fahmkirin. Di nava felsefeyê de wê, dema ku wê di têtîna rasyonalmê de wê were kûrbûn wê di temenekê de wê, bi ghiştina xosletên wê re wê

di destpêka fahmkirinê de ku wê tişt wê weke bi dîmenekê wê were dîtin û wê piştîre bi dîmenekê din wê weke wê bi şewayekê bi gûharê wê xwe bide dîyarkirin wê di wê temenê de wê, weke aliyekê ku wê encama wê rengê fahmkirinê jî bê. Gotinên weke 'tişt ne weke ya ku em wê wusa dibînin a' jî wê li ser wê temenê wê hinekî wê wate û çerçoveyên xwe yê fahmkirinê wê karibin bistênin bin. Lê em wê di rengekê de wê, werênina ser ziman ku wê, ti tişt wê weke ku ew dihê dîtin bi dîmenê pêşî ê nerînê re wê, weke ku ew dihê dîtin wê bi tenê wê di rengekê de wê newê dîtin. Di wê temenê de wê, di rengekê dahûrî de wê, pêwîstiya fahmkirina têgîna rasyonalmê û rengê fahmkirina wê di wê temenê de wê bi wê re wê xwe di dîmenekê de wê bide dîyarkirin.

Di pêvajoyên şîroveyên bi felsefeyê ku wê li ser temenê wê yê rasyonalmê re wê werina kirin de wê, di temenekê wê weke ku mirov dibîne wê bi zêdeyî wê ji azmûn û cerbê dîr wê bi temenekê şîroveyî were dîtin û wê were kirin. Hinekî jî wê sedemên wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi şewayê kirina felsefeyê a bi wê ve jî wê girêdayî bê. Ez dixwezim dervî van têgînên bêazmûn çerçoveyek wê ya felsefeyî wê xêzbikim û wê werênima ser ziman. Ku ez di wê de serkevim ezê hingî karibim bêjim ez gihiştima armanca xwe.

Di warê felsefeya rasyonalmê de wê, di wê temenê de wê mijara felsefeyê wê di temenekê fêrbûnê bê. Gotina fêrbûnê wê dem a ku mirov wê dahûrbikê wê di temenekê de wê weke ji dîtinên xwe girtinê wê di dîmen û awayekê de wê têgînekê wê di kurdî de wê bi xwe re wê bide me. Li ser wê temenê wê bi têgînekê kirinê û ankû pîretikî wê bi azmûnkirin û ankû di nava jîyanê de wê, fahmkirina wê bi rastî û ne rastîya wê re wê di wê temenê de wê di rengekê de wê çerçoveyek fahmkirinê wê karibê wê biafirênê bê. Berî her tiştê têgîna felsefeyê bi çerçoveya wê ya rasyonel re wê hewcedariya derketina dervî ya şewayê felsefeya baweriyê û ankû ya xwûdê wê hebê ku mirov wê bi rastiya wê re wê baştirin wê fahmbikê.

Di wê çerçoveyê de wê, di wê rengê de wê, di nava jîyanê de wê ji temen ve wê, di wê rengê de wê di rengekê de wê tiştê weke wê bi temenekê realist dîtin û fahmkirin û nebûna pêşhizrekê wê di wê temenê de wê, karibê çerçoveyek me ya fahmkirinê weke ji wê objeya ku me ew dîtîya bi wê bigihênê li wê.

Di mijare azmûnên me de jî wê di wê temenê de wê, temenekê pêşdarazî ku ew bi azmûnê bê û ankû cerbî jî bê wê, di awayekê de wê karibê bide çêkirin. Wê di wê rengê de wê, ev wê, di serî de wê, were

dîtin. Ya rasyonal wê di serî de wê ew bê ku ew tişt wê weke wê bi wê re wê fahmbikê. Wê bi tiştêkê din wê fahm nekê. Wê di serî de wê ev wê weke aliyekê wê yê pêşî ê ku mirov wê li wê binerê û wê bi wê fahmikê bê.

Birasyonali di temenê fahmkirinê de wê ne tenê wê a ku ew 'li mirov rast dihêt' re wê bi tênginek temenî wê fahmbikê bê. Wê ew çawa wê hebê dihê dîtin wê di nava wê de wê de wê bi nerînê obje û şubje (*weke biriqîna wê*) u ew levdikin û bi wê rengê dihê fahmkirin wê hingî wê di wê temenê de wê, karibê di şewayekê de ew bi wê were ser ziman. Yanî bi gotinek dîn rasyonali wê, di wê temenê de wê, weke xwe bûyîn' wê di wê temenê de wê, çerçoveya têngîna çavkaniya zanînê jî wê biafirênê. Ev mijara zanînê û çavkaniya wê li ser rasyonalisma pîretikî re wê weke bi têtikiliya nava obje û şubjeyê re wê di wê temenê de wê, bi awayên wê re wê, di renekê de wê, bide fahmkirin û wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, dema ku ez li azmana dînerim weke azman şîn bê wê were dîtin. Ev li min rast dihê. Lê dikarê bibê zer û ankû wê weke li deverên 'li bakûrê qûtûbê' ku wê carna bi tîrbûna rohnîyê re bi renekê bi ber şor ve jî wê karibê bide nîşandin. Di wê temenê de wê di têngîna zanînê de wê, di aslê xwe de wê, wê di renekê de wê weke ku wê were gotin wê teqezî wê di renekê de wê di wê de wê nebê. Wê ne bi derfet bê ku ew bi wê rengê bi tênginek teqezî wê karibê wê fahmbikê bê. Ber ku wê tişt wê, di nava jîyanê de wê hebê û wê tişt wê pêvajoya wê ya gûharînê wê hebê û wê her tişt wê bi xwe û xosletên xwe re wê hebê.

Ku wê weke ku wê bi tênginek teqezî wê biheta hizirkirin wê di wê temenê de wê, minaq wê azman li devera ku ez lê dibînim ku ew bi çî rengê ba wê li devera din jî wê bi wê biheta hizirkirin. Aqilmeşandin wê xosletekê wê yê di wê rengê de ê fahmkirinê wê weke ku wê hebê. Lê dervî wê, di renekê de wê, cihê dîtinên navê jî wê bi azmûnkirin û ceribendinê re wê, di wê temenê de wê, ew wê bi wê re wê hebê. Ev jî wê weke renekê din ê bi nîşanakî ku mirov wê dikarê wê bi temenekê cerbî wê werênê fahmbikê û wê karibê bi çerçoveyekê wê pêşbixê û wê werênê ser ziman bê.

Di hin xosletên mantiqî de wê, weke ku wê di wê rengê de wê, minaq wê weke ji xwe gavavêtin û bi wê rengê weke ku ew dibîne wê bihizirê ku wê ya din jî wê wusa bê wê li wê bihizirê. Lê di renekê de wê, di wê temenê de wê tênginek rasyonalismê wê ji aliyekê ve wê karibê wê ji me re bibêje ku wê dervî wê, bi awayekê karibê wê fahmbikê û wê di wê

temenê de wê di renekê de wê fahmbikê bê. Gihiştina rastiyê wê, bi azmûn, çavdêrî û cerbê û hwd re wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin bê.

Di renekê din de jî em dema ku di dîmenekê de serî li dîualisma Zerdeşt re bidin wê di wê temenê de wê dîmenekê de wê karibê li ser temenê laş û gîyanê û ankû şewayên jîyanê û hwd re me bi wê bigihênê temenekê fahmkirinê. Di dîmenekê de wê ji wê demê û heta dema me wê şîroyeyên ku wê li ser vê rengê aqil wê werina kirin wê filosof û zaneyên ku ew di awayekê de di çerçoveyek metafîzîkî û ankû îdealistî de dihizirin wê li ser wan re wê, di renekê de wê, bi rengê hizirkirinên wan re wê, bê hanîn li ser ziman. Ji sokrat, platon, û heta Hume, descartes, hegel û hwd wê di wê temenê de wê, li ser wê kevneşopîyê wê di renekê de wê bi felsefeyê wê bihizirin. Dervî wê ti kevneşopîyên din wê zêde ne afirin. Di sedsale 18´min de wê weke ku wê bi marksismê û hwd re wê dervî wê di dîmenekê de wê kevneşopîyek wê biafirê. Wê bi bandûra wê re wê, piştî wê, di renekê de wê, hizirkirinên dervî wê çerçoveyê wê êdî wê biafirin û wê derkevina li **holê**. Lê di her rewşa ku mirov bi wan û rengê hizirkirinên wan werênê ser ziman jî wê di dîmenekê de wê, weke pêwîstîya derketina dervî wan jî wê xwe di hizirkirin û fahmkirinê wê hertimî wê weke ku wê bide dîyarkirin. Êdî rasyonalism wê ji renekê hizirkirinê wê di dîmenekê de wê weke bi temenekê epistemolojikî û şewayê wê re wê, bi renekê din ê fahmkiriinê re wê bi derfetî hizirkirinên wê bibin.

Heta roja me wê, dema ku wê, rasyonalism wê were lê hizirkirin wê li ser têngîn û hizrên hatina hizirkirin re wê were lê hizirkirin. Wê demê wê di nav û çerçoveya wan hizran de wê çawa wê were ser ziman wê weke çerçoveya wê were dîtin. Di wê rengê de wê bi wê re wê êdî wê dîmenê wê bi wê re wê biafirê. Ev dîmen wê bi xwe wê weke renekê hizirkirinê ê formel wê bi xwe re wê li ser têngînên bi wê rengê ên ku mirov weke nerînên li jîyanê û bi wan bi hizirina re wê bi xwe re wê bîna hizirkirin.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê jî wê mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman ku wê mijara hizirkirinê wê di çerçoveya qalibên hizirkirinê ên weke ku me di paragrafa li ser vê de hanî ser ziman wê, bi çerçoveya berfirehtirkirina wan re ku wê bibê wê, di wê temenê de wê êdî wê bi wê re wê weke ku wê bibê xwediyê sînorekê jî. Di wê temenê de wê êdî wê bi wê re wê, şewayê hizirkirinê wê bibê. Lê jîyan wê xwediyê pêvajoyên hizirkirinê ku em nikarin ti carî di nava ti sînorî de wê bihizirin û wê bigirin bê. Wê weke ku wê haraklit wê bi minaqe çem re wê werênê ser ziman û wê bêjê ku ´mirov nikarê

xwe du caran di heman çemê de bişoyê' wê di wê temenê de wê, karibê weke têtînek ku ev rengê pêvajoyên hizirkirinê bi xwe re wê bide dîyarkirin jî bê.

Di çerçoveya têtîna rasyonalmê de wê, di wê temenê de wê, dema ku mirov wê bi wê bihizirê wê di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê dikarê wê bêtê ser ziman û bêjê ku wê di temenekê çavêdîr û cerbî de wê, ji jîyanê bi girtinên wê re wê, di renekê de wê, karibê di renekê de wê were fahmkirin. Hinekî jî wê bi rasyonalmê wê, hizirkirin wê çawa wê xwe li gîrî ya heya wê bi awa, reng, hiş û fahmbikê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di renekê de wê were dîtin. Rasyonalmê di nava qalibên hizirkirinê ên metafîzîkî, îdealistî, û têtînen ne vegûhar ên weke yên parmenides û hwd de ku wê bi renekê ku wê bê têtînen mantiqî jî bi wê fahmkirin wê, di aslê xwe de wê, weke renekê ne zêde xwediyê fahmkirinek pêşketî a di jîyanê de bi aqilê **jîyanî** bê. Li vir mabeste min bi gotina pêşketinê ew a ku wê li ser temenekê gûharîner de wê xwediyê temen û çerçoveyek fahmkirin û hizirkirinê bê. Ber vê yekê wê, di wê temenê de wê xwediyê renekê hizirkirinê ê ku mirov dikarê wê werênê ser ziman. Dema ku wê, gotina 'pêşketinê' ji têtîna pêşveçûnê û gûharîne û hwd wê, cihê bê û ankû wê ne xwediyê van têtînan bê wê çawa wê karibê weke renekê were dîtin? Di dewama wê de wê bi morfolojikî ku em li ser gotina 'fahmkirinê' re dihizirin wê dikarin bi berdewamî di wê şêwayê de wê werênina ser ziman wê di awayekê de wê, weke tiştek ku ew hebê ew were dîtin bi hiş û fahmkirin û hwd re wê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê bê. Ber vê yekê wê, bi morfolojikî wê goitna fahmkirinê wê ji ya pêşketinê wê cihê bê. Wê di wê de wê çendî ku wê rewşek weke ya bi ya heya û divê ku ew were fahmkirin re seknîner wê hebê wê gotina 'pêşketinê' wê di xwe de wê wan têtînen weke gûharîne pêşveçûnê û hwd wê bi kirdeyî û morfolojikî **wê di xwe de wê bihawênê**.

Ji rengê fahmkirinên ku wê, heta demên piştê wê, bibê wê, di nava wan de wê, felsefe wê, di nava jîyanê de wê, li şûna ku wê weke têtînekê û nerîne wê weke ku wê rêgezên teolojîkî wê bi bawerîyan wê bidina wê bikê wê ji ya bûyî û weke wê fahmkirinê wê di wê temenê de wê, pêwîstî nerînek objektîv a dervî wan têtînen bi wê rengê bi wê re wê hebê. Di mantiqê têtîna rasyonalmê de ya ku ez bi wê dihizirim wê ew bê ku wê çawa wê bi aqilbûn bibê, li ser temenekê rast were hizirkirin, bi wê re wê çawa wê ji ya hesan bi ber ya giştî ve wê di çerçoveya fahmkirina pîretîkê de wê bi wê were hizirkirin û hwd re wê li wê dihizirim. Di aslê xwe de wê, dema ku min bi dest nivîsandina wê xabatê kir di wê temenê

de li ser tēgîna rasyonalmê wê pêşdîtinên min ên bi nerînî weke ji zaneyekê û filosofekê û hwd wê nebê.

Di aslê xwe de wê, dema ku em tēgîna rasyonalmê wê bi pêvajoyên pêşketinê re wê, li wê bihizirê wê, bi tēgînên fîzîkî ên ku wê li dora dema ronansê wê weke bi kopernik, Gellilei, kapler, newton û hwd re wê, di regekê de wê, di temenekê de wê bi ber wê ve wê di çerçoveyek hemdem de wê weke ku wê gav bê avêtin. Wê di wê temenê de wê, ji hev cihê kirina hizirkirinên demê û di wê temenê de wê, di nava zanîna teolojîkî û ya felsefeyî û hwd wê, bi awayekê wê ji hev cihê kirin wê di temenekê de wê weke ku wê bibê.

Minaqên ku wê di demên berî wê demê de wê bibin jî wê di regekê de wê, di nava hewldanaka tēketina çerçoveya fahmkirina wê de bin. Wê weke hewldanna fahmkirinê jî mirov wê karibê di reng û awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, di regekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di regekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Wê dema ku em bahsa dem û ankû serdema aqil dikin wê di wê çerçoveyê de wê, çawa wê aqil wê weke temenekê fahmkirinê, tēghiştinê û derxistina li hiş û biwê derkkirinê û hwd re wê were kirin wê bi wê re wê were li wê hizirkirin bê. Wê piştî wê re wê weke ku em dibînin wê êdî wê, li rêyên baştirin ên fahmkirinê wê di dewama wê de wê bê hizirkirin. Ankû wê tēgînên weke yên pozitiwismê, rasyonalmê, emprismê, bi seh hizirkirin û hwd wê di wê temenê de wê bi wê re wê, were lê hizirkirin. Wê dema ku mirov wê li ser sehê re wê bihizirê wê çawa wê dervî sehên me wê, bi derfet bê ku mirov bihgehijê zanîna bi ewle. Di wê temenê de wê, di reng û awayekê de wê, minaq wê dema ku em kevçî dikina nava avê de û di nava avê de weke ku ew di qûrifê wê bi wê re wê weke rewşek pê nebawer jî wê di regekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Her çendî ku wê rewşa raayonalmê wê di dîmenekê de wê weke kifşkirina bi hêza hizirkirinê û ev tēgîn û gotina 'hêza hizirkirinê' wê weke 'hêza xiyalkirinê' jî wê di regekê de wê bi wê were fahmkirin wê, di wê temenê de wê li ser wê re wê weke bi temenekê ji jîyanê qût wê were dîtin. Di aslê xwe de wê, rengên şîrovevî wê di awa û regekê de mirov divê ku hinekê jî mafê bide wan. Ber ku wê, di temenê tēgînên di wê temenê de wê wê bi çêkirina temenê hizirkirinê a wê re wê ev wê alaquadar bê.

Di awayekê de wê dema ku ji min were pirsîn ez dikarim bêjim ku mijare rasyonalismê li ser fahmkirina aqil û pêvajoyên re wê weke aliyekê wê yê ku ew bi wê were dîtîn re ew hê bi tememî weke ku ew li ser temenekê metodolojikî ê aqilê objektiv ku ew ne hati rûnandin ve wê di rengekê de wê, alaqadar bê. Marks hewldenek li ser têketina li pîretikê bi aqilê xwe kir û di wê temenê de wî xwest ku ew fahmkirinekê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê li holê. Li ser wê temenê wê bi gotina 'pîretikê' re wê ji ber wê rengê şîroveya wê ya li ser temenên bi qalibên ji jîyanê qût wê bi tirs wê gotina felsefeyê jî wê di rengekê de wê bikarnehênê. Gotina *felsefeyê* wê li şûn gotina 'sefeletê' wê dênê û bi navê 'felsefeya sefeletê' re wê, di rengekê de wê bi wê re wê bihizirê û wê bixwezê ku ew çerçoveyek hizir ew di wê temenê de wê, werênê ser ziman. Li vir li gorî min rasyonalism wê di serî de wê, herî baştir wê çawa wê, di temenekê fahmkirin de wê jîyanê, pêvajoyên wê yên jîyankirinê û jîyanê wê werênê ser ziman bê. Ber vê yekê ez dew ji şêwayên ku ew bi wê rengên di xwe de girtî û hwd berdîm. Di wê çerçoveyê de wê, li şûna wan ahenge jîyanê û pêvajoyên wê yên rûdayînê û hûrgilên wê çavkaniya wê ya fahmkirinê weke temenê wê yê kirinî ê fahmkirinê li wê bihizirim û wê werênima ser **ziman**.

Rasyonalism wê weke ku wê bi gotina platon, Aristo, Hegel, Kant û hwd wê, di temenekê ku wê realizekirina rengê fahmkirina di xwe de a hizirkirinê (ku ev têngînek weke ya baweriyê û ankû weke wê bê) wê, bi nava ku ew ji derve girtî ve bi sînor li wê hizirkirin wê çawa wê karibê temenekê fahmkirinê wê bide me? Em li nava têngînekê bi realizekirina wê ku ew jîyan bi wê were fahmkirin re alaqadar bibin wê dîmenekê cihê were dîtîn, û ku em bi rengekê hizirkirina bi wê jîyankirinê ku ew bi wê re bibê alaqadar bibin wê dîsa dîmenekê cihêtir wê xwe bide dîyarkirin. Bo zanînek ji cerbê a pêwîst jî wê aqilê mirov wê bo wê ya pêwîst wê, rasyonaliteya wê bê. Em bi rengekê fahmkirina realize a ji jîyanê ku wê, li gorî wê bi rastîya wê ya jîyanî wê were fahmkirin re wê alaqadar bibê. Ber vê yekê wê rasyonalism wê berê wê li nava têngîne zêdetirî wê li nava jîyanê û fahmkirina **wê bê**.

Di wê temenê de wê, têngîna mantiqê wê weke ku wê bi rêgezên pêdendî ên li ser hizrên weke yên parmenides û hwd re wê were ser ziman wê, di dîmenekê de wê çavên aqil li jîyanê wê di rengekê de wê bigirê. Ji xwe Platon di nava îdeayên xwe de wê bi wê weke ku wê wînda bibê. Wê dema ku mirov wê bahsa mantiqê bikê wê di wê temenê de wê, hinek aliyên din ên ku em wê dikarin bînina ser ziman jî wê bibin. Li vir ji

mantiqê em çî qast dikin û wê çawa dixwezin bênina ser ziman wê bi serê xwe wê di çerçoveya mijarê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, dema ku wê, mantiqî wê were ser ziman wê, di wê temenê de wê, di nava têtîngên felsefeyê de wê, weke bi gotina levkiriinê, aheng, levkirin, lêhatin û hwd re wê, di rengekê de wê were ser ziman. Di çerçoveya rasyonalismê de wê çendî ku wê di rengekê de wê bahsa wê were kirin jî lê di aslê xwe de wê ji aliyekê ve jî wê weke aliyekê wê yê giring wê weke rewşek cihê jî wê di rewşa xwe de wê mantiq wê karibê xwe bide dîyarkirin. Di rengekê de wê, dema ku em bi aqil re wê li wê dihizirin wê, rewşên mantiqî wê di rengekê de wê, li ser temenekê azmûnkirin û ceribandîne re wê di rengekê de wê, di nava jîyanê de wê, werênê dîtin.

Mantiq wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê mijare wê, di nava rasyonalismê de wê were hildan li dest bi rêgezên wê re wê, weke ku wê qannatek ku wê bi giştî wê bê ser ziman 'rasyonalist wan rêgezên jî bûyînê dibînîn' û 'emprist jî wê bi cerbê bidest xistinê dibînîn.' Ku mirov li ser temenekê jîyanî wê, li wê dihizirê wê, di wê temenê de wê, dibînê ku wê rasyonalism wê ji aliyekê ve wê weke bi temenekê azmûnî wê li wê hizirkirinê ku wê bi wê re wê li wê bihizirê re wê, di dîmenekê de wê, karibê weke bibê xwediyê şêwayekê fahmkirinê.

Di warê rêgezên wê yên weke levkirinê û ne di nakokiyê de bê, wekhevî û nebûna rêya sêyem û hwd wê di wê temenê de wê, weke çerçoveya wê ya fahmkirinê wê bi wê re wê were dîtin. Çerçoveya mantiqî wê, di pêvajoyên hizirkirinên felsefeyê de jî wê, di şêwayekê de wê, temenekê pêşketinê wê biafirênin. Wê di aslê xwe de wê, dema ku em bahsa 'meşandina dsarazê', 'bi aqilbûnê', 'rastî dîtinê' hwd re wê, di wê temenê de wê weke ku mirov wê, di şêwayekê de wê weke ku wê balê bikişênê şêwayekê wê rengê wê yê bi fahmkirinê.

Mantiq wê, di nava pêvajoyên hizirkirinê de wê temenê hizirkirinên razber wê, di şêwayekê de jî wê biafirênê. Di wê temenê de wê, rê li pêşveçûnên hizirî ên bi wê rengê û teorikî jî wê di rengekê de wê bi xwe re wê bide vekirin.

Di destpêka demên hemdem de wê weke ku em bi hizirên descartes û hwd re dibînîn wê, li ser temenekê rasyonal re wê, mantiq wê ji temenê hevyekeya bi hebûnê re wê, were daxistin. Wê di wê temenê de wê tenê wê weke rêgezna fahmkirinê ên nava şêwayên hizirî ên weke aboriyê, derûnî, civaknasiyê û hwd bê. Di dewama wê de wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê, were lê hizirkirin.

Weki din wê di temenekê metafizikî û ankû weke bi kant re bi 'lêgerîna şertûmercên zanîna 'apriori'' re wê, li wê bihizirê. Wê, li ser wê temenê re wê, bi rêgezên mantiqî wê di temenekê şêwayîyên xwe de wê bixwezê ku ew xwezê xwe bigihênê temenekê fahmkirinê ê levker di fahmkirina xwe de.

Her di xwe de levkirin wê nikaribê weke levkirinek di jîyanê de bê wê, weke ku em wê dikarin ji wê rengê hizirkirinên kant wê fahmbikin. Di şêwayekê de wê dema ku mirov di nava jîyanê de wê bi wê têgînek rasyonel re wê li wê bihizirin wê, di rengekê de wê rastîtya ku ew heya wê weke wê, hebûna wê, herêkirina wê weke rastiyeke dervî me û di dewama wê de wê weke bi çerçoveyek pêvajoyên pêşketinê ên jîyanê re fahmkirin wê, di temenekê rasyonel de wê karibê temen û çerçoveyek fahmkirinê bi xwe **re bide dîyarkirin**.

Di mijara mantiqê de wê, di hizirkirinên bi wê re wê, mijare zanîne wê bi epistemolojikî wê weke aliyekê wê yê giring wê derkeve li pêş. Di wê temenekê de wê, di aslê xwe de wê, têgîna azmûnê û azmûnkirinê a di jîyanê de wê bi wê re wê di rengekê de wê derkeve li pêş. Têgînen weke yên Kant û hwd ku ew di çerçoveyek ontolojikî a teqez de bi rengekê dihizirin de wê, mijarên weke yên zanîne ji bûyîne û hwd wê derkevina li pêş. Ev têgîn wê weke ku em bi Hegel re dibînin wê bi gotina 'xwûdê' re wê, di dîmenekê de wê bi navaroka wê û hewldanên fahmkirina wê re wê xwe bide dîyarkirin. Ev wê, bi hizrên Aristo re jî wê, weke mijare fahmkirinê wê were dîtin. Wê dema ku wê 'hertişt ku wê bi darêjka a' wê were lêhizirkirin wê di dewama wê de wê, têgînen weke yên xwûdê ku ew nikarin bê xwe gihandin li darêjka wan wê, di wê temenê de wê weke 'yên nayêna fahmkirin' bînin dîtin. Wê di wê rengê de wê, bi wê re wê were lê hizirkirin. Têgînen weke yên rasyonelismê ên ji Aristo û bi vir de wê, di nava wê çerçoveya ontolojikî de wê, bi hewldanak realizeyî ku wê çawa wê were fahmkirin re wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Di mijare hizirkirina li rêgezên mantiqê weke ji bûyîne ku ew hena jî wê, di wê çerçoveya ontolojikî de wê, werina dîtin. Lê dema ku em beremberê wê li nava jîyanê bihizirin ku wê çawa wê, pêvajoyên bûyîne wê li dûv hevdu û di dewama hevdu de wê, bibin û wê bi wê re wê vegûharin wê bi wê re wê bibê wê, di wê çerçoveyê de wê bi levkirinên wê re wê awayên wê yên ku ew derdikevina li derve wê çawa dîmenekê wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin wê, di aslê xwe de wê, weke aliyekê wê yê jîyanî ku mirov bi rasyonelî li wê bihizirê bê. Rasyonelism wê rêgezê wê ya pêşî wê ew bê ku ew tiştê weke wê, di nava şertûmercên wê de wê fahmbikê.

Ne ku ew tiştê li gorî tiştêkê din wê fahmbikê. Tiştê li gorî wê bixwe azmûnbikê û wê fahmbikê. Wê ev wê weke temenekê fahmkirinên me û zanînen me yên ku wê pêşkevin bin.

Tabî dema ku em wê rêgezê wê li ser mijare zimên re jî wê li wê bihizirê wê dikarê wê di rengekê de wê, kifşbikê. Li jêr emê bi têngîna rasyonalismê û ziman re li ser wê bi teybetî bisekin in. Lê li vir wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, em dema ku em bahsa tiştêkê din wê, ew tişt wê, ku em bi mantiqî li wê bihizirin wê hem wê, weke xwe wê hem bi teybetî û hem jî bi çerçovetek gelemperî bi qatagorikî wê di rengekê de wê, were dîtin. Minaq wê dema ku em li ber avekê bisekin in û em bahsa avê bikin wê, di wê de wê, hem ew av wê bi wê re wê karibê were bahskirin û hem jî ew çerçoveya gotina 'avê' ku wê hemû hebûnên avê wê hilde li nava xwe wê, karibê di xwe de wê bi wê rengê wê bide dîyarkirin. Ev wê di çerçoveya têngîna formelî a mantiqî de jî wê bi wê re wê di rengekê de wê wusa wê were dîtin. Lê mijare avê wê dema ku em bi hûrgilî wê di wê de wê li wê bihizirin wê, nikaribin wê weke rewşek bi me ve girêdayî wê hildina li dest. Em dikarin wê avê çawa bibinin bi derka wê kifşbikin. Yan jî wê avê em çawa bikin em awayê bidinê. Minaq em qadehek avê tişî dikin wê ew jî wê av bê. Di wê temenê de wê, aliyê wê yê bi hebûnê ku mirov wê li ser temenê wê bi wê rengê wê kifşbikê û aliyê din ê em dikarin wê bi darêjkî wê biafirênin wê ji hev cihê bikin. Darêjk wê, dikarê wê di serî de wê, bi du awayan wê fahmbikê. Awayê pêşî wê bi tiştên hena weke bi hebûn, fizîk û bûjen û hwd. Aliyê din jî wê bi rewşî ku em dikarin wê bi wê rengê wê fahmbikin. Minaq em dema ku tevgerêkê dikin em bi çî awayê bikin wê, ew karibê bi wê rengê weke darêjkekê wê bide me. Di wê rengekê de wê di dewama wê de wê bi epistemolojikî ku em hinekî din di wê de kûr bibin wê mijara hebûna *yabûyî* û ya ku *ewdibê* re wê, ji hev cihê wê li wê bihizirê. Ya ku ew bû wê, ew wê weke ku wê bûya wê ew wê weke tiştêkê heyî wê hebê. Lê ya ku ew wê bibê ew li pêşîya me wê çawa wê bibê wê, di wê temenê de wê, ew wê, mirov wê li wê bihizirê ku wê ew wê çawa wê bê kirin.

Di mijara wê hizirkirinê de wê, di nava têkiliya kirin û hizirkirinê û ankû hizirkirin û hişmendiyê wê cihê wê weke aliyekê din wê li wê bihizirê. Di nava hizirkirinên me de wê, hiş wê, bi wê rengê wê weke di darêjkek wîni de jî wê bi wê re wê, bi me dana kirinê û hwd re ku wê, bidekirin, bibê û hwd re wê bînen li holê. Di wê temenê de wê, di wê

rengê de wê, mirov wê di xwe de wê xwediyê wê biryarê û kifşkirinê bê ku wê çawa wê ew wê were kirin.

Lê li vir ev alî wê di aslê xwe de wê weke mijarek zêde kûr bê. Wê dikarê wê bi serê xwe wê weke mijarek din wê hilde li dest. Lê li vir di çerçoveya mijare me de em ji aliyekê ve wê, hinekî dikarin bi çend gotinan wê li vir wê li ser wê bisekin in. Biryar û hiş wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, weke nûqteya pêşî a kirinê wê bi xwe re wê, di regekê de wê biafirênê. Wê weke nûqteya ji wqê rijandina li darêjkê û ankû bi reng û darêjkirinê jî bê wê dikarê wê fahmbikê. Di wê nûqteyê de wê, ev wê hebê ku mirov wê, di wê temenê de wê, di derbarê wê kirinê de wê çawa wê bikê wê, bi wê re wê, bide dîyarkirin. Ew zanîna me bi hişmendî ji kû dihê? Wê çawa wê temenê wê dîyarkirinê bi hiş wê bibê. Wê di serî de wê di dewama wê de wê pêwîstîya fahmkirina têtikiliya bi hişbûnên kirinê û pêvajoyên wê yên bûyî weke azmûnê wê pêwîst bê ku mirov wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê. Ev wê, di wê temenê de wê bi xwe re wê di wê rengê de wê, bide dîyarkirin ku wê mirov wê çawa wê bikê. Di dema ku me kirinek berê wê kirina ku emê wê di wê demê de wê bikin ku me kirî wê çawa bi encam bûya û ankû wê bi çawa bi encam bibê kême zêde wê li ser wê re wê di temeneê hizirkirinê wê weke di regekê aqılmeşandinê û hwd de wê hizirkirin wê bi wê re wê bibê. Wê demê wê aqılmeşandin wê ne ji rewşek teqez û ankû çerçoveyek bi wê rengê a ontolojikî bê. Wê, ji kirin, serborî, jîyankirin û fahmkirinên me yên bi wê rengê ên bi kirinên me bê.

Em dema ku em tiştê nekin wê azmûna wê û darêjkek wê ya ku em weke temenê hizirkirinê di wê temenê de ji wê peyxam û sîdwergirin wê nebê. Ber vê yekê wê aliyê jîyankirinê wê di wê temenê de wê bi hişê me re wê di wê temenê de wê temenekê afrîner wê biafirênê. Çendî ku em dijîn em bi azmûn dibin. Çendî ku em bi azmûn dibin em bi hiş û fêr û têtikiştin dibin. Di wê temenê de wê têtikiliya fahmkirin û jîyankirinê wê bi hevdu re wê di wê temenê de wê hebê. Li vir wê, di wê temenê de wê, dema ku em li wê dihizirin wê, di nava jîyanê de wê kirin wê di regekê de wê weke di temenekê objektîvî de wê hebê û ku mirov wê di regekê de wê fahmbikê.

Mijare têtikiliya kirinê û darazê, bi dema berî bûna kirinê û ya piştî bûna kirinê bi şeklê darazê re wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê bihizirê. Wê di regekê de wê, fêrbûnên me yên pêşî bi hiş ku wê temenê biryardayinên me yên bi kirinê wê bikê wê di wê temenê de wê, karibin hem bi temenekê darazî û hem hem jî dahûrî werina fahmkirin bin. Di wê

temenê de wê, ev di serî de wê, têkiliyekê di nava tiştê û ankû bûjenê û aqil de ku wê bide çêkirin û wê bi wê re wê bi wê bide hizirkirin re wê di rengekê de wê weke ku wê biafirê. Wê dema ku me tiştekir kir weke bi hizrekê me kir ew, dikarê piştê di dewama wê de wê, bi wê rengê jî di levkirinek fahmkirinê de me bi gihênê hizirkirinekê û hinek rengên din ên fahmkirinê jî wê, bi xwe re wê bide çêkirin. Tişt bi xosletên xwe yên hizirkirinê, cih û warê wê û hwd wê, di wê temenê de wê, karibê rengên hizirkirinên me bi xwe re bi bandûr bikin.

Di aslê xwe de wê rasyonalem wê di temenekê de wê, li ser temenekê ku em bi wê re wê li wê bihizirin wê çawa wê, di temenekê rastin de wê bi wê were lê hizirkirin bê. Wê di wê temenê de wê, rasyonalem wê aliyekê din wê bi hizirkirinê re wê weke ku me hinekî li jor şîrovekir wê, tenê bûyîna xwediyê hizirekê wê bi serê xwe wê nebes bê. Wê di serî de wê, kirina piretikê a wê hizrê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê. Em çî ji wê gotina 'kirina piretikê' fahmdîikin. Di aslê xwe de wê bi derfet bê ku em hizrekê weke wê bi tamîtamina bikina piretikê? Di wê temenê de wê, di wê rengê de ku em li ser rewşên weke xwe dúbare nekirinê wê li wê bihizirin wê di aslê xwe de wê ev ne bi derfet bê. Her kirin ku ew weke 'piretizekirina hizirekê jî bê' wê, di dewama wê de wê ew kirina ku ew bû wê bi serê xwe wê weke kirinek xwemal ku mirov wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Li vir wê, demê ku rewş hev bê em çawa dikarin bi azmûnî ji hizrên berê û ankû têgînên berê sûdwegirin? Wê bersiva wê pirsê jî wê di şewayekê de wê, ji wê biriqandin, hizirkirin, hiş, bîrkirin û hwd weke temenekê hizrî ê bi wê li ser şewaû rengekê hizirkirinê ê weke bi darazî û hwd re wê dikarê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Hizrek ku ew bi wê rengê temenê piretizekirina wê ya weke wê nebê jî lê wê di dîmenekê de wê bibê temenê kirinek din a bi piretikî ku mirov wê bi wê re wê pêşbixê bê. Wê di wê temenê de wê, ji hev biriqîn wê, di wê temenê de wê, di wê temenê de wê di mejiyê me de wê, bi encamî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di serî de wê bi wê bihizirê bê.

Di wê şewayê de ku mirov di farqê de bê wê tiştekekê ê giring wê xwe bide dîyarkirin. Wê dema ku em ji aliyê hizir ve wê li wê dinerin wê weke ku wê ji giştîyekê bi ber ya negiştî ve wê were nerîn û wê di wê temenê de wê, weke di rengekê pêwîstina bi wê re wê, di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin. Lê aliyê ji binî ve ku ew pêşdikeve wê, weke ji kirinê, dû kirin, sê kirin, çarkirin û hwd ku wê bi wê rengê wê li hev zêde bibê û wê çerçoveyek wê ya berfireh wê bi ber giştîbûnê ve wê herê wê

bi wê re wê di şêwayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, di nava wê, hizirkirinê giştî û wê aliyê ji temen bi ber giştîbûnê ve bi kirinê bûya û zêdebûya û mazin bûya wê, levkirinîya wê ya bi intîbayî wê di wê temenê de wê weke temenê wê hizirkirina wê pirezekirina wê hizrê jî wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê. Ev wê di şêwayekê de wê di temeneê rêbazî de wê, xwe di çerçoveya hizirkirinê de wê, di rengekê de wê bide dîyarkirin. Her tiştê di nava jîyanê de wê, di wê rengê de wê, bi wê mantiqê em di çerçoveya têgîna 'jixwebûnê' û 'jixwenebûnê' re wê li wê bihizirin wê di wê temenê wê karibê bi wê rengê wê bihizirê. Her tiştê ku em di jîyanê de dibînin wê di wê rengekê de wê weke ku wê ji xwe re wê hebê wê di dîmenekê de wê were dîtin. Lê di dîmenekê din de jî wê bi têgînek hizrî ku wê ji ser ve wê li wê were nerîn wê weke ku ew hemû di nava sazûmanek çêkirî de wê hebê wê bi wê re wê, were dîtin. Di wê temenê de wê jixwenebûn û jixwerenebûn wê di zikhevdû de wê di wê rengê de wê, di hevre biçûnê re wê, di dîmenê de wê bi wê rengê wê xwe bide dîyarkirin. Ya ku tiştê bi min dide hizirkirin ku ew xwediyê sazûmanek çêkirîya wê, ew rengê hizirkirinê ê weke bi darêjkî û hwd bê. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, ji wê aliyê ve wê, dema ku wê were hizirkirin jî wê her tiştê wê weke encama pêwîstîniyekê wê bi wê were lê hizirkirin wê were dîtin. Lê di wê temenê de wê, ev rewş wê dema ku em di çerçoveya hebûna jîyanê de wê li wê bihizirin wê weke du rewşên di hev re derbasbûyî di zikhevdû **de wê hebin wê werina** dîtin.

Ti tişt wê bi carekê ji serî ve wê ne bi derfet bê ku ew were fahmbikin. Wê di awayekê fahmkirinê de wê bi şêwayî wê nêz bibê û wê bo fahmkirinê wê hûrgilkin wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Wekî din ji ya hesan wê weke ku me li jor hanî ser ziman bi ber ya giştî ve herê wê, di wê temenê de wê piç bi piç pêde herê û wê fahmbikê. Wê di wê temenê de wê, hem ew pêvajoya fahmkirinê wê li ser wê re wê, me bi gihênê fahmên cihê û hem jî wê bi çerçoveya wê re wê her pêvajoyê û ast wê, rengekê din ê fahmkirinê wê bi wê re wê bi me re wê afirênê. Di rêyekê de dema ku ez herim wê her deverek di wê re çûm wê weke bi dîtinên min wê weke pêvajoyek fahmkirinê wê bi min re wê biafirênê. Wê di wê temenê de wê, di mejiyê min de wê karibê bibê temenê gelek şêwayên fahmkirinê ên ku mirov dikarê di wê temenê de bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Hizirkirin wê di wê temenê de wê, di renekê de wê, bi rasonali wê dema ku wê were kirin wê di şewayekê de wê, tiştê bi tiştê û weke wê fahmkirinê re wê bi temenekê realist wê karibê di wê rengê de ew were fahmkirin. Di wê rewşê de wê, di nava rengê fahmkirina rasyonalmê de wê, di aslê xwe de wê, di şewayekê de wê, şenberî wê, bi temenê ya heyî re wê, hebê û wê, li ser wê re wê bi temenekê fahmkirinê wê karibê wê fahmbikê û wê, werênê ser ziman. Di pêvajoyên fahmkirinê de jî wê pêvajoyên jîyankirinê wê dikarê wê bi şibihênê wê têngîna weke me li jor bi di rêyekê de çuyinê û bi wê dîtina wê re bi fêrbûnê re wê bi şibihênê wê. Her pêvajo wê di wê temenê de wê di fahma me de wê aliyekê têrbûnê wê bi wê re wê pêşbixê û wê di dewama wê de wê, temenê fahmkirinê wê bi wê re wê manzintiri bikê. Gav bi gav pêşketina bi zanînê û bi wê zanînê dem bi dem gihîştina fahmkirinên maztir jî wê êdî wê weke pêvajoyek pêşketina mirov a bi zanîna mirov re wê xwe di renekê de wê bi wê **re wê bide dîyarkirin**.

Aliyekê weke yê giring wê mijara epistemolojiya zanînê a di çerçoveya têngîna rasyonalityekê de ku wê bê li ser wê sekin in jî bê. Di dewama wê de wê pêvajoya çavkaniya zanînê wê bi qasî wê pêvajoyên li ser rewşên bûjenê (û ankû 'nesneyê') re ku wê di renekê de wê, bê li ser wê sekin in bê. Di aslê xwe de wê, dema ku em təkiliya aqil û bûjenê bi hevdû re wê hildina li dest wê ji dû aliyan ve wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê, ew bê ku ewê, pêvajoyên gûharêna bûjenê wê ji aliyekê ve wê di çerçoveya zanînê de wê weke pêvajoyek zanînê jî wê xwe bi wê re wê bi têngîna hebûnê wê bide dîyarkirin. Ev wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê, bi teybetî wê di çerçoveya hebûna bûjenê de wê li ser wê bisekinê bê. Aliyê din jî wê di nava jîyanê de wê hebûna pirrbûjeniyî ku wê di bi hevdû re û di zikhevdû de wê hebê wê dikarê wê li ser wê bisekinê bê. Di aslê xwe de wê di renekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê mijara bûjenê a di zikhevdû de wê di wê temenê de wê, di nava dîroka felsefeya bûjenî û ankû nebûjenî de jî wê li ser wê were sekin in bê. Wê di wê temenê de wê, minaq wê, bûjenek wê dema ku wê bişikihê û ankû bê qatkin wê ji wê çend qat û ankû bûjenên din wê derkevin li holê. Di têngîna atomê de wê, ew wê hebê ku wê atom li çend qatan bê beşkirin wê wilqas di wê de di zikhevdû de wê hebin wê bi têngîna û întibayekê jî wê were ser ziman. Di aslê xwe de ev mijare hebûna bûjenî a zikhevdû de wê, dem bi dem wê bi wê re wê li wê were hizirkirin ku wê çawa bi atomê re wê di demên kevnera de wê bahsa 'atom weke mene bingihîn a heri piçûk a hebûnê ya' wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di

demên hemdem de wê bi qatkirina atomê re wê ji wê têngînê wê di renekê de wê weke ku wê were derbaskirin.

Lê ev di xwe de wê, bide nîşandin ku hebûn wê bi hevdû re wê hebûnê wê biafirênê, wê bi wê re wê, bi fîzîkî û hwd wê çawa wê di dîmenekê de wê şewayekê wê yê hizirkirinê wê di dewama wê de wê bi wê re wê biafirênê bê. Wekî din wê hebûn wê, di wê temenê de wê, ji aliyekê din ve jî wê li ser wê were sekinin ku hebûn wê di çerçoveya hevgirtinekê de wê hebê. Di wê rengê de wê têngîna hebûna tam û hebûna netam wê di awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê, mijara hebûna tam û ya netam wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê ev wê di awayekê de wê weke tênginek dîtbar jî wê li her hebûna hebûnê re wê bimênê. Lê hebûn wê her rewşa xwe de wê, weke çerçoveyek heyînî, fîzîkî û hwd wê di wê temenê xweyê heyî de wê biafirênê. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê di hebûnê de wê, ev wê dikarê weke nîşanaka nebûna hebûnek teqez jî wê di renekê de wê fahmbikê. Wê descartes wê vê nûqtaya hevgirtî a bûjenê wê di şewayekê de ku wê piştî wê weke bi hizrên wî û biriqînên ji hizrên wî bi wan wê were fahmkirin wê weke temenê hizirkirina têngîna 'gûmanê a li ser tiştê heyî' re wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, di nava têngîna hebûnê de wê, rewşa wê ya ku ew heya wê, di wê temenê de wê, di çerçoveya ti zindiyê û hebûnê de bi fîzîkî û ne fîzîkî wê ew weke xwe mayin wê nebê. Wê demê wê di wê temenê de wê hizra çî heya û çî nîn a, û yan jî çî çawa heya û çî çawa nîn a' û hwd wê di wê temenê de wê weke aliyên wê yên ku em di renekê de wê bi wê re wê dikarin wê hizirbikin jî.

Di li gorî têngîna reali ku mirov wê bi wê re wê bihizirê wê ya ku wê weke rast a wê, gûman ji wê nebê wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Lê ti heya ku ew dikarê ji wê gûman nebê. Hem tiştên ku ew bi fîzîkî hena û dihên dîtîn û yên ku ew dihên gotin hena û nayêna dîtîn. Di wê temenê de wê tiştê ku ew heya wê, di wê temenê de wê li ser wê hebûna wê ya demkî re wê, di renekê de wê, ew hebê û em dikarin wê bêjin ku ew heya. Ew wê ji wê gûman nebê. Lê ew çawa heya wê, di hertimî û demê de wê weke aliyekê ku wê wê pêvajoya ji wê gûmannekirinê wê di temenê jêgûmankirinê de wê, di renekê de wê bi pêvajoyên gûharînê re wê bide afirandin. Di wê rengê de wê, tiştê ku ew bû wê, di wê kêlîka ku ew hebê de wê hebê. Wê demê wê fektora demê wê weke aliyekê din

ê ku em bi wê tégîna bûjenê û û fizîka hişk û nehişk û hwd a heyî wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di nava hebûna heyî û demê de wê, çerçoveya pêvajoyên gûharênê û bi wê re reng, awa û şewayên darêjkî ên nû bi reng û awa standinê û hwd re wê, bi wê biafirênê. Mirovek wê, di wê temenê de wê, bi gotinê wê weke ne dîyar bê. Lê dema ku em li mirov dihizirin wê di çerçoveyek kesekê de ew pêvajoyên wê li berçav bigirê wê demên wê yên zarok ciwaniyê, balixbûn û kalbûnê wê ji hev cihê bin. Pêvajoyên gûharîna hebûnê wê di wê temenê de wê xwe bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Weki din wê di nava jîyanê de wê gelek mirov wê bi cihê hebin û wê bi zihêyî wê bijin. Ev hemû wê ji aliyekê ve wê temenê tékiliyên bi hevdû û tûra wan a li hev wê biafirênin. Di aslê xwe de wê pêvajoyên gûharîna hebûnê wê, li ser temenê hebûnîya wê û weke tiştê ku ew dikarê bêje ew tişt heya re wê bibê. Ji xwe tiştê ku ew nebê mirov wê nikaribê wê hebûna gûharîna a bi demê re jî wê bikê. Wê demê wê hebûna dem û hebûnê wê di wê rengê de wê, hevdû di renekê wê weke ku wê bi hoyin. Wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di wê rengê de wê fahmbikê bê.

Di mijara zanînê de wê, li ser temenekê tegez wê nikaribê wê fahmbikê. Ber vê yekê wê dema ku ez minaq van rêzan dinivîsim wê çawa wê karibin rast û nerast bin wê di wê temenê de wê, karibê li ser min re hem bi rengê weke şaş bîn dîtin û ankû şaş newên dîtin jî bin. Yan jî rast were dîtin û rast newê dîtin. Ev wê weke xosletekê fahmkirinê ê ku ew nebê nabê bê wê dikarê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê. Di wê rengê de wê, dîtbarîya zanînê wê, di wê rengê de wê, bi hiş wê, bi wê re wê xwe di wê rengê de wê di renekê de wê bènê ser ziman.

Di wê temenê de wê temenê gûmanê wê di nava wê de wê di wê rengê de wê, di awayekê de wê di zanîna me de wê hebê. Di pêvajoyên jîyankirinê de wê, her kirin wê weke renekê ku mirov wê bi renekê wê bi wê re wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Lê her kirin wê bi xwe re wê bi xwemalî wê hebê. Mirov wê nikarê wê weke li gorî tiştê ku ew bûya wê, werênê ser ziman, çendî ku wê weke dem bi dem wê weke di encama 'piretizekirina hizrekê' de jî wê karibê were pênasekin.

Her tişt ku ew dijî wê di awayekê de wê, dema ku wê, temenê dúbarekirinê di nava jîyanê de bi wê re nebê wê demê wê di aslê xwe de wê temenê piretizekirinê jî wê di wê rengê de wê di awayekê de wê nebê. Ber ku wê piretizekirin wê, di mantiqê wê yê ku ew di wê rengê de dihê ser ziman wê weke "çawa weke wê hizrê ku ew 'dibînê' wusa di jîyanê

de pêşbixê” wê bênê ser ziman. Ev jî wê, di wê rengê de wê, di wê temenê de wê, di wê temenê de wê, dikarê wê werênê ser ziman.

Di mijara jîyankirinên me de wê, di wê rengê de wê di awayekê de wê, ew weke çavkaniyek giring a fahmkirinê wê biafirênê. Wê di wê rengê de wê ew wê, weke temenekê wê yê fahmkirinê bê. Ev ji aliyê təkiliya fahmkirina hizir û pîretikê û ankû jîyan û pîretikê û hwd ve wê karibê wê fahmbikê bê. Lê li vir wê di wê rengê de wê, demê wê li vir wê pîrsek wê xwe li ser temenê azmûnên me re wê di renekê de wê, bi awayekê de wê bide dîyarkirin. Wê ev wê çawa wê pêwîst bin? Di aslê xwe de wê, ew wê, di renekê de wê weke aliyekê ku wê temenê fahmkirinê a bi hiş wê ji aliyê xwe ve wê biafirênê bê. Em di wê renekê de wê, dema ku em kirinekê bi azmûnê dikin weke bi jîyankirinê wê di dewama wê de wê, bi wê re wê, derkkirina wê ya xêva me de wê bibê. Ev wê, weke dîmenekê bi hiş ku wê, di rengê weke em di farqê de bin wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin bê.

Di mijara hizirkirinê de wê dema ku em di awayekê de wê bi wê dihizirin wê cerbkirin wê bi azmûnên me yê jîyanî re wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Wê her jîyankirinên me wê di renekê de wê weke cerbna me yê ku em di serî de wan weke aliyna giring ên fahmkirinê werênê ser ziman bê. Di mijara cerbên me yê jîyanî de wê, di wê temenê de wê, ji du aliyan ve wê bibê. Yek wê dema ku em wê dikin wê pêşî wê ji aliyekê darazî ve ku em dikarin wê weke cerba darazî jî wê bi navbikin wê bi wê re wê bibê. Sê tişt ku wê di mejiyê me de wê hebin û pêwîsta ku em yekê ji wan bi naqênin. Wê demê emê di wê temenê de wê çî weke pîvan û hwd wê naqandinê de wê lê binerê wê di wê rengê de wê, ew wê weke aliyekê wê yê ku ew li gorî xwe wê dikê wê, bi wê re wê, ew wê were dîtin.

Di nava hizirkirinên me de wê, pîrhizirî û hwd wê weke aliyekê ku wê karibê dilwaswasbûnê wê bi me re wê di renekê de wê weke ku wê bidina çêkirin bin. Dilwaswasî wê di renekê de wê dikarê wê weke encama gûmankirinê jî wê fahmbikê û wê di renekê de wê fahmbikê. Wê tiştê ku em ji wê neêmin bin wê di renekê de wê, mirov wê nekê. Di wê temenê de wê, ev neêminbûn wê karibê tenê weke encama kêmanîne û hwd re wê were fahmkirin? Bêgûman wê mirov nikaribê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê. Wê gelek faktorên ku wê di meji de wê ew wê ji wê re bina temenekê fîzyolojikî wê bibin.

Weke din wê gûmankirin wê ji aliyekê ve wê, temenekê lêpîrsînê wê li ser wê temenê hizirkirinê re wê karibê biafirênê. Di rewşa hizirkirinê de

wê, navaroka hizir wê weke aliyna fenomenî ku wê di wê temenê de wê xwe bi wê re wê bidina dîyarkirin bin. Di hizrekê de wê çî wê hebê ku ew dixwezê vebêjê. Yan jî wê çî wê bènê ser ziman. Em wê herêbikin, redbikin û hwd. Wê ev wê weke aliyna ku wê bi wê ve wê girêdayî bin ku em bi wê bihizirin. Em di awayekê de wê wê dema ku em navaroka wê hizrê nizanibin emê nikaribin wê lêpirsin jî. Wê di wê rengê de wê, çî wê ji me re wê vebêjê wê temenê wê lêpirsîniya me biafirênê. Di wê rewşê de wê dema ku em hizrekê dibêjin em dizanin em bi renekê wê ji aliyekê ve wê têkiliyek wê bi awayekê azmûnên xwe yên xêvî re wê, têkiliya wê were danîn. Di wê temenê de em piştrastkirina wê, û temenê wê yê azmûnî bi yên xwe yên fêrbûyî û ankû jinkirî û hwd re wê di çerçoveyek rewşî û şenberkirina wê de wê bi temen dikin.

Rasyonalism û ziman

Di aslê xwe de wê li ser çerçoveya mijarê û di dewama wê de wê hê gelek aliyên ku wê bi berdwamî wê werina gotin û bilêvkirin wê hebin. Lê di dewama wê de wê, di serî de wê hinek aliyên ku em dikarin di çerçoveya têtîna rasyonalismê û hinekî jî wê bikevina çerçoveya têtîna zêhnê de wê, bi wê çerçoveya zêhn û ziman re jî wê, di renekê de wê karibin werina ser ziman. Mijara ziman wê di wê temenê de wê, bi têtîna rasyonalismê re wê, di aslê xwe de wê, bi wê re wê gelek aliyên ku wê di çerçoveya fahmkirina destpêkê de wê bi wê re wê bèn gotin wê hebin.

Di mijara rasyonalismê û ziman de wê, dema ku mirov wê di destpêkê de wê li wê dinerê wê di asta pêşî de wê bi mijara têkiliya nava gotin û kirdeya wê û bi wê re kirde û derkirina wê ya ji derve ku ew bi wê çî dxwezê bêjê û hwd ve wê di renekê de wê weke ku wê girêdayî bê. Di wê temenê de wê, mijara ziman wê di demên piştî ronansê û pê de wê bi zêdeyî wê weke mijare felsefeyî wê hin bi hin wê di temenê pêşveçûnên bi hizrî de wê cih bigirê. Di dewama wê de wê pêşketin, pêşveçûn û pêşxistinên ku wê bèn kirin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giirng bê ku mirov wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Piştî demên serdemên navîn û pê de wê, were dîtîn ku wê temenekê wê yê lêpirsîner wê bi ziman re wê hebê. Ew jî wê hinekî xwe bisipiêrê têtînen felsefeyî ên ji demên kevnera û pêvajoyên wê yên fahmkirinê ku wê bi kevneşopî wê xwe di reng û awayekê de wê bi wê re wê bidina dîyarkirin. Ev kevneşopî wê di sserdemên navîn de wê bi zêdeyî wê, bê

ser ziman û wê di çerçoveyek fahmkirinê de wê temenê derketina dervî qalibên hizirkirinê jî wê bi wê re wê bi xwe re wê biafirênê. Ya ku wê di aslê xwe de wê, dema ku wê dem bi ber demên ronasansê û pê de wê were û wê, bê temenê rûxîna têngînên weke yên dogmatismê û wê di wê temenê de wê şoreşek zêhnî wê di dewama wê de wê hin bi hin wê bibê jî wê ev rastî bê. Rasyonalism wê di aslê xwe de wê, weke têngînek vajî dogmatismê bê. Pêşketina wê jî wê piştî rûxîna wê re wê, bi têkiliya aqil û jîyanê û bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê, dem bi dem bi jîyane mirov, civakê û hwd re wê, gav bi gav wê pêşkeve û derkeve li **pêş**. Dogmatik, baawer dikê ya ku ew di wê de dijî û dizanê wê teqez rast bê. Naxwezê derkeve dervî wê. Li fahmkirin û derkkirina dînya derve wê girtî bê. Weke xwe û nerîna xwe dibînê û dernekeve dervî wê. Ji gûharîne ree girtîya. Li dijî gûmankirin û lêpîrsînê ya. Vajî skeptisisme ya. Li gorî dogmatikan û felsefeyên wê, dervî dîtîna me wê rastîyek din jî wê hebê. Ber vê yekê di nava dogmatismê û skeptisismê de wê, li ser dîtbarî û rastiyê bê. Li gorî skeptikan tişt wê dema ku ew dihê dîtîna bi dîtbarî wê weke ku ew dihê dîtîna dîyar a û dihê derkkirin. Em dîmenê wê yê dîtbar wê, dipejirênin û wê herê dikin. Lê di rastiyê de tişt bo me çi na ew ne dîyar a. Ber vê yekê mirov nikaribê bêjê ku mirov gihiştîya rastîya wan wê ne bi derfet bê. Skeptik wê dîtbarîyê bi dîmenê wê weke rastiyê jî aliyekê ve wê bikin ku wê fahmbikin. Dogmatik jî wê, bawer bikin ku ew ya ku ew dizanin rast a û bi wê rastiyê ve girêdayî bin û dernekevina dervî wê. Li gorî skeptikan ku em em P'yê zanibin em dizanin ku wê P'ê çawa xwediyê dîtîna û awayekê bê. Têgîna skeptismê jî aliyekê ve wê, zêdetirî bi temenek derkî li ser çerçoveya bi dîmenê dîtbar û pêvajoyên wê yên gûharîne re wê fahmbikê. Li gorî skeptik wê rastîyek hebê. Lê ew dûgûharê. Ew pêvajoyên wê yên gûharîne ên bi dîtîna wê, awayên wê bidina dîyarkirin. Dîmen wê rûyê wê rastîya cewherî ku ew xwe bi wê dîmenê dîtbar dide dîyarkirin re wê, bikin ku wê fahmbikin û wê werênina ser ziman.

Bawerîya dogmatik wê li ya din wê, girtî bê. Wê tenê di xwe de û di çerçoveya xwe de wê bijî û wê, xwediyê felsefeyek jîyanî a bi wê re bi sînor bê. Wê dogmatik bi pîvane rastîya ku ew bi wê dizanê û bawer dikê re wê, xwe di temenekê fahmkirinê de wê bi sînor wê bigirê. Di wê çerçoveyê de wê, xwediyê pîvane rastiyê ku ew “*weke di mejiyê xwe de salixkirî*” bê. Di mijara fahmkirina dogmatismê de wê, tiştêk wê weke ku wê bi skeptikan re wê hebê mirov dikarê wê kifşbikê. Ew jî wê, dîmenê dîtbar û heyîna wê bê. Lê farqe di fahmkirina wê dîmenê dîtbar a di nava

dogmatik û skeptikan de wê ew bê ku wê, skeptik wê li ser wê dîmenekê re wê bihizirê û wê xwediyê têtgînek vegûhar bê. Wê di wê xwe de negirê bê. Lê vajî wê dogmatik wê di wê de wê xwe bigirê û wê ew weke 'rastiyek' ku ew hetaheta ku ew bi wê bijî û ji wê dîrnekeve û derbas nebê wê lê binerê. Di wê temenê de wê, di temenekê epistemolojikî de wê di asta dawî de wê dogmatik wê bigihijê têtgînek epistemolojikî a teqez di mejiyê xwe de bi wê ya ku ew bi wê weke dizanê û bi wê bawer dikê.

Dogmatik weke ku wê, bihizirê weke dînya hemû tenê ji ya ku ew dizanê wê biafirê û wê, di wê temenê de wê, li jîyane derve û ya ku ew dervî wî heya wê li wê girtî bê. Ya ku wê bi rûxê û wê, di temenekê de wê bi rasyonalsîma jîyanî re wê hevnasîna me bi aqilî wê bide kirin jî wê, di rengekê de wê weke ku wê, di serî de ev **alî û rastî bê**. Bi wê re rûxîna dogmatismê wê weke pêvajoyek zêde giring a ku wê di demên ronansê wê, bi xwe re wê bînê û wê di dewama wê de wê pêvajoyên pêşketinê ên bi ber demên hemdem ve jî wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê werênê bê.

Ev pêvajo wê dema ku mirov wê hinekî wê li wê dihizirê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê, lêpîrsînên li ser felsefeyê wê, di wê temenekê aqilê dahûrî û hwd de wê, hin bi hin ku wê ji demên ronansê û pê de wê pêşkeve û wê derkeve li pêş wê hinekî wê, bi vê temenê û pêşketinê di çerçoveya wê de ku wê bibê ve wê girêdayî bê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê fahmbikê ku wê mijara têtgiliya fahmkirinê û ziman wê bi wê re wê, hin bi hin wê pêşkeve. Em dema ku bahsa felsefeyê di demên dawî ên serdemên navîn de dikin û bi gotina 'weke daketina li qada jîyanê' dikin wê hinekî jî wê di wê temenê de wê bi temenekê zimanî bi salixkirin. Bi gotin, watekirin û hwd ve girêdayî wê di temenê de wê bi wê re wê di dewama wê de wê xwe di temenekê dervî çerçoveya dogmatismê û pêşketina wê re wê, xwe bide dîyarkirin.

Felsefeyên ku wê di temenekê ontolojikî de wê bi çerçoveyek metafîzîkî wê bihizirin jî wê, di wê temenê de wê bahsa têtgînên 'dixwede fahmkirinê' wê bi wê re wê bikin. Her wusa ew di xwe de fahmkirin wê çawa wê were fahmkirin û di awayekê de wê, were dîtin wê li ser wê re wê aqilmeşandinên ku wê dibin wê temenekê pêşketî ê hizirkiriinê wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê.

Di mijara hizirkirinên felsefeyî de wê, di wê temenê de wê, temenê lêpîrsînîya dogmayên serdemên navîn ku wê bibin wê bi xwe re wê werênê. Hizrên descartes wê hinekî jî wê çendî ku wê weke bi gotinên weke 'ez dihizirim wê demê ez hema' û hwd re wê werênê ser ziman wê, bi temenekê derpêşî ku wê bi hizirê wê, ji wê têngîna dixwede hizirkirinê wê weke têngîna gavavêtinê jî bin. Lê di wê temenê de wê, ev wê di nava ya di xwe de hizirkirinê û dervî xwe hizirkirinê wê di wê temenê de wê, di pêvajoyên hizirkirinê de wê bê dîtî.

Felsefeyên ku weke yên dixwede hizirkirinê ên ku wê li ser temenekê metafîzîkî, teolojikî û hwd ku wê di demên hemdem de wê bi şaqên felsefeyê û hwd re wê pêşkevin wê çawa di rengekê de wê aliyê derve û ankû aliyê jîyanê wê di dewama wê de wê fahmbikin û wê bi wê re wê werênina ser ziman wê bikevina nava hewldana wê de. Hızrên yên weke kant, Hegel û hwd wê hinekî wê di wê çerçoveyê de wê karibin weke minaq bèn dayîn.

Di awayekê din de jî wê mijara felsefeyê wê, di wê temenê de wê di xwe de hizirkirinê wê bi têngîna di xwe de hebûnê û hwd re wê, aliyekê wê yê din jî wê, di nava jîyanê de wê bi encamên wê re wê, bibê. Wê di serî de wê li ser encamên jîyanî ên ya ne dixwe de re wê ev wê weke aliyê ku wê pêşî wê bideest fahmkirinê û pêvajoyên wê yên fahmkirinê re ku wê xwe pêşbixin û wê di rengekê de wê werênina ser ziman bin.

Felsefe hemû danûstandin, gengêşî û hwd ku wê, di demên piştî ronansê wê di nava aliyê weke yê metalyalism, idealism û hwd re wê bibê wê di wê temenê de wê di temenê destnîşandina refê xwe re wê di rengekê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bide nîşandin. Di aslê xwe de wê di wê rengê de wê hizirkirinên ku wê bèn kirin wê bi xwe re wê, encamên wê zêde wê giring bin. Wê pêvajoyên hizirkirinê wê, di rengekê de wê, ji temen ve wê bide dîyarkirin. Felsefeyên di xwe de bi hizirkirinê ên di wê temenê de wê, di pêvajoyên rûxîna dogmayan de wê, weke pêvajoya xwe li gorî wê pêvajoya dervî dogmayan a jîyanê û rengê pêşketina wê xwe çawa di rengekê de wê bi saz bikin û wê werênina ser ziman wê hinekî jî wê li ser wê re wê di rengekê de wê weke bina xwediyê rengekê pêşketinê û fahmkirinê. Bi derbaskirina dema dogmayan re wê, êdî wê li şûna dixwede fahmkirinê wê di jîyanê de fahmkirin wê bi wê re wê derkeve li pêş.

Di temenekê de wê, dîtina bi hiş a ku wê hin bi hin wê zêde pêşkeve û wê bi cûre pêşketina wê re wê, di awayekê de wê, mijara salixkirinên bi gotinê, bi gotinkirin û hwd re wê di rengekê de wê bi wê re wê xwe di

awayekê de wê bide dîyarkirin. Mijare ziman û zêhnê wê, di wê temenê de wê weke temenekê ku wê li ser wê temenê wê bi kirinên jîyanî wê vajî wê têtîna dogmayê wê li şûna di xwe de wê di jîyanê de wê çawa wê di renekê de wê kifşbikin û wê werênina ser ziman wê, di renekê de wê, xwe bi wê re wê di reng û awayekê de wê bidina dîyarkirin. Pêvajoyên fahmkirinê ên di wê temenê de wê bi hiş û zêhnê ku wê pêşkevin wê di mijare pêvajoyên hizirkirinê de jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê di reng û awayekê de wê karibê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, di nava felsefeyê de wê, dema ku wê weke ku wê bi hizirên descartes û hwd re wê, têtîna bûjena dihizirê' û ankû 'nesneya dihizirê' ku wê xwe bide dîyarkirin û wê di wê temenê de wê, ev rewşa bûjeniya dihizirê wê çawa di renekê de wê were salixkirin û fahmkirin wê, li ser wê re wê, bê hizirkirin. Wê ev hizirkirina wê ya hundirîn û derveyî jî wê, di renekê bi têtîliya hevdû re wê, pêşî di renekê de wê, were li wê hizirkirin. Di wê temenê de wê di demên hemdem de wê hinek nîqaşên ku wê li ser mijarên felsefeyê kêzêde wê werina kiriin wê di xwe de hizirkirin wê di wê temenê de wê, weke fenomen di xwe de wê xwediyê çî fahmkiriinê û ankû ew wate ew çawa di wê de heya û ew dikarê bi wê were fahmkirin û hwd wê bi wê re wê li wê were lê hizirkiriin.

Di wê temenê de wê, mijara lêpirsînên bi temenekê rastin wê di çerçoveya têtîna rasyonalmê de wê weke çerçove û mijarek zêde giring a bi fahmkirinê ku wê di wê çerçoveyê de wê bi hizirkirinên felsefeyê û ziman re wê di zikhevdû de wê xwe di renekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin. Tişt ku ew weke obje heya û ew çawa di xwe de wê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê wê di wê renekê de wê, bi wê re wê, were hizirkirin. Hizirkirinên platon ên li ser îdeayê re wê di demên hemdem de wê bi mantiqî wê di çerçoveya di xwe de hizirkirinê û felsefekerina bi wê re wê di renekê de wê ji wan re wê bê dîtîn.

Wekî din wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê bi wê bihizirê ku wê mijara felsefeyê wê di wê temenê de wê, li ser wateyê re wê, di renekê de wê pêşkeve. Felsefeyên di xwe de ên bi fahmkirinê ku ew pêşdikevin wê weke felsefeyên wateyê, zêhnê û hwd wê di renekê de wê di wê temenê de êw pêşkevin û wê di wê rengê de wê, pêvajoyên fahmkirin û pêşketinê wê bi xwe re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, felsefeyên zêhnê wê di wê temenê de wê weke aliyekê

ku wê di wê çerçoveyê de wê, mijare fahmkirinê objeyê di xwe de û ankû ne di xwe de wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê, were lê hizirkirin. Bi zimanekê matematikî wê mantiq wê bi felsefeyek zêhnî a di xwe de hizirkirinê wê di wê temenê de wê, di demên hemdem de wê hin bi hin wê bixwezê ku ew kûrbûnekê bijî û dijî jî.

Wekî din wê di dewama wê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara felsefeya zêhnê wê, dema ku wê derkeve li pêş wê, di şêwayekê de wê, aliyekê wê yê zimanî û bi gotinên zimanî û salixkirinên wê re wê di çerçoveyekê de wê di zikhevdû de wê bimeşin. Wê salixkirinên ku wê bi wê re wê bînin kirin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Di çerçoveyek fahmkirinê de emê li vir li ser têtîna objeyê re wê di rengekê de wê gotinekê wê bibêjin û derbas bibin. Wê di awayekê ku wê, bibê temenê rûxîna têtîna dogmatismê jî bê, wê, pêvajoyên hizirkirinê ên **bi têtîna gûharîna objeyê** û hwd re wê di rengekê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê ew wê bide dîyarkirin. Ev di xwe de hizirkirin wê, bi wê re wê pêvajoyên wê yê fahmkirinê wê ji temenekê ji sêrî bi ber jêr ve ku wê di rengekê weke ji jîyanê jî qût di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin. Wê di wê rengê de wê mijare wê ya fahmkirinê wê di wê temenê de wê bi nîqaşên gûharîna objeyê û ankû weke xwe mayina wê û hwd re wê, di awayekê de wê, temenê wê çerçoveya ref zelalkirinê a di felsefeyê a di demên piştî ronansê de jî wê, di rengekê de wê biafirênê. Di aslê xwe de wê mijara objeyê di xwe de bi hizir û ankû bi awayê wê yê dîtbar û hwd re wê pêwîst ku ew ji gelek aliyan ve ew were li ser wê sekin in. Ev jî wê weke aliyekê wê yê bi fahmkirinê ê bi pêwîst jî wê xwe bide dîyarkirin.

Ev têtîna wê, di rengekê de wê, di temenekê li ser mantiqê re jî wê, bi şêwayekê wê bûhûrandina dogmatisma mantiqî ku wê di rengekê de wê çavkaniya wê heta parmenides wê herê wê, di şêwayekê de wê bê temenê bi ber têtîna gûharîna ve derbasbûna wê jî.

Di mijara fahmkirinên li ser têtîna objeyê re wê, di wê temenê de wê, pêvajoyên çavêdêrîyê û çavkaniyê wê di wê temenê de wê li ser ziman re wê bi temenekê azmûnî wê xwe di rengekê re de wê bide dîyarkirin. Di awayekê de wê dema ku em li ser mijare ziman re wê hildina li dest wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirina ziman li ser temenê pêvajoyên xwe yê pêşketinê wê re wê, bi wê re wê karibê weke temen were fahmkirin. Ji aliyê ziman ve minaq têtîna zimanê gerdûnî ku mirov

wê, weke aliyekê wê yê bi mijarê re wê bikipênê wê weke çerçoveyek teorikî a zêdeyî berfireh a mijarê jî wê bi felsefeyî wê karibê xwe bide dîyarkirin. Ji xwe ji aliyê ve wê, dema ku wê li ser fêrsa xwezaye mirov wê were lê hizirkirin wê hinekî jî wê di wê temenê de wê, aliyê gêtîna rêzimanî a gerdûnî wê bi rengekê felsefeyî ê wê re wê, xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Li vir di aslê xwe de wê di demên hemdem de wê bi mijare ziman re ku wê li ser felsefeyê re wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê di wê de wê were dîtîna ku wê, felsefe wê, di temenekê de wê weke 'felsefeya ziman' ku wê bi temenekê zêhnî wê pêşkeve wê, bi wê re wê were dîtîna. Felsefeya ziman wê di temenekê de wê li ser temenê watelêkirin, fahmkirin, di nava têtîliya gotin û kirdeya wê ya lêker de wê, bi temenekî zêhnî wê li ser hewldana fahmkirinê re wê bê û pêşkeve.

Felsefeya ziman wê, ziman wê di wê temenê de wê ji xwe re wê bikê mijar. Lê wê dema ku em gotinê ji vajê wê ve wê hildina li dest weke 'zimanê felsefeyê' wê têtînek din wê li ser têtîna felsefeya ku ew hatî kirin wê bi rengê hizirkirina wê, têtîliyên wê yên bi fahmkirinê û hwd re wê li ser hizirkirinê felsefeyê û bi wê bi nerînên li jîyanê û hwd re wê di dewama wê wê bi wê re wê were fahmkirin. Di aslê xwe de wê mijara felsefeyê wê, di wê temenê de wê, dema ku wê, weke têtînek navendî a wê fahmkirinê wê xwe di wê temenê de wê, bide dîyarkirin wê, bi zimanî wê li ser wateyê, bi felsefe û mantiqê re wê, bi şewayê weke *bi derpêşî pêşxistinê* û hwd re wê were li holê. Di ziman de wê, di wê temenê de wê, bi derpêşî wê ji aliyê zimanê felsefeyê ve wê, weke aliyekê têtînî ku mirov wê fahmbikê bê. Lê di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, dema ku em ji aliyê felsefeya ziman ve wê, werênê ser ziman wê, di temenekê dahûrî û bi fahmkirinek derkî a weke di nava têtîliya dîtîna û bandûra bi wê û ji wê û hwd re de wê di şewayekê de wê rengekê fahmkirinê wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di temenê felsefeyên hemdem de wê felsefeya zimanî pêşketina wê û derketina wê ya li pêş wê ji aliyekê ve wê ev aliyên wê yên bi fahmkirinê û ankû şewayê fahmkirinê re jî wê, xwe di rengekê de wê weke bi çerçoveya fahmkirinê re wê bidê dîyarkirin. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara felsefeyê û di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê xwe bide dîyarkirin bê.

Chomsky wê di xabate xwe ya bi navê 'zêhn û ziman' de wê, ji wê aliyê ve wê mijarê wê hilde li dest û wê balê bikişênê li ser rewşa çerçoveya rêzimanî bi teybetî û gerdûnî ku wê di temenekê de wê çawa wê bi wê re

wê karibê were fahmkirin. Tabî **Chomsky** wê ji aliyê rêzimanî ve wê mijarê wê bi teybetî û gelemperî wê hewlbide ku wê dahûrbikê û wê di temenekê de wê, çerçoveya wê ya fahmkirinê wê bi şêwayên wê yên fahmkirinê re wê, werênê ser ziman. Pêşketinên bi zimanî wê di wê temenê de wê rastarast wê têkiliyek wan ya bii pêşketinê û zêde fahmkirinê wê li ser ziman û rêzimanîya wê û bi teybetî bi karhanîna awayên wê yên cihê û hwd re wê biafirê. Ber vê yekê wê ziman wê pêşketina wê weke temenekê pêşketî ê zêde giring ê bi wê hizirkirinê û gihiştina li wê fahmkirina wê jî wê weke ku ew dihênê ser ziman wê bibê û wê li wê bihizirê.

Ji aliyê mijare fahmkirinê a zimanî ve ku em ji aliyê têngîna felsefeyî ve wê bi têngîna zimanî re wê hildina li dest wê, hizrên descartes wê di dîmenekê de wê regekê fahmkirinê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Li jor me hinekî bahsa têngîna objeyê ku wê di wê de wê li ser pêvajoyên wê yên gûharînê re wê çawa wê were hizirkirinê wê kir. Di dewama wê de wê kirdeya wê û ankû *'subject'*ê re wê di regekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, dema ku wê descartes wê li şubjektê wê bihizirê wê di regekê de wê, weke di nerînek sekininer de wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê bi têngîna *'ez cewherê wê dizanim'* re ku wê li wê were hizirkirin wê ew ya ku ew dihê zanîn wê weke xwe wê bimênê û wê negûharê? Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, ev wê weke aliyekê ku wê hinekî bi teorikî wê pêwîstîya di wê de di çerçoveya mijarê de were kûrbûn wê pêwîstîya wê bi wê hebê.

Ev alî wê di mijarên weke yên zanîna zimên de jî wê bi şêwayekê ku wê bi wê were wê were hildan li dest wê bibê. Gelek caran wê zanyarên zimên wê mijarek din wê di dewama wê de wê bihizirin. Wê çawa di dîtbarî de wê, çendî ku wê ji temen ve wê hindik wê gûharên wê weke ku wê di wê de wê bibê wê bê hanîn li ser ziman. Rewşên gûharînî wê xwe di rewşên rêzimanîya zimanî de wê bidina nîşandin.

Ev mijar wê, di dema wê pêvajoya bûhûrînê de wê, di regekê de wê, ew wê bide nîşandin. Di aslê xwe de wê, di çerçoveya hinek nîqaşên li ser ziman û vê nûqtayê re wê, dema ku mirov dihizirê wê, weke encam wê ew wê, bi wê re wê, were ser ziman ku wê, weke hin aliyên hiş û aqilê mirov di bingeh de ji ziman naguhere wê, bê hanîn li ser ziman. Di rewşa têngîna kirdeyî û ankû şubjeyî a salixkirî de wê, di wê rengê de wê, di awayekê de wê weke xwe mayîna wê, di wê temenê de wê di nava zanyarên zimên û yên felsefeyê de jî wê di regekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Felsefe wê dema ku ew di wê temenê de bi zimên û

zanînê re bi wê dihê hizirkirin wê li ser temenê cihê ê derpêşî re wê, xwe bide dîyarkirin.

Di gotinê de wê, dema ku mirov wê dibênê ku wê di wê de wê çî bi çî rengê wê were ser ziman wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê ku wê, weke negûhar bê wê di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin. Têgînên weke yên safîtiyê, zelaliyê û hwd wê hinekî wê di gotinê de wê bi morfolojikî wê balê bikişênina li wê rewşa 'weke xwe mayinê' di gotinê de. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, ev wê, ji aliyekê din ve jî wê bi têtîna fahmkirinê re wê balê bikişênê li ser ya fahmkirinê û bi wê re ku wê, weke dihê zanîn bê. Minaq wê dema ku ez dibênima ser ziman û bêjim ku 'ez navaroka wê dizanim' wê ji wê gotina 'ez navaroka wê dizanim wê çî wê ji wê were fahmkirin? Wê têtîna û wateyek weke ne gûhar wê, di renekê de wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê rewşê de wê, di gotinê de wê wê rewşa weke ya 'ne gûharina wateyê' wê, di aslê xwe de wê ya ku wê digûharênê wê di serî de wê du temenekê wê yên jîyanî ku wê li ser hebûna me ya dijî wê ava bê wê hebê. Yek wê di wê temenê de wê mirov wê bûyina xwediyê mejiyekê ku ew hertimî bi hiş derkbikê bê. Aliyê din jî wê di wê temenê de wê, ya ku ew derkkirî û weke dizanê ku wê, bi têtîna û girêdanên cihê jinûve û jinûve wê salixbikê. Ev wê di wê rengê de wê, di rengê wê têtîna me ya 'ez dizanim' de wê, gûharênê wê bi xwe re wê, hin bi hin wê li ser wê re wê di renekê de wê werênê.

Di aslê xwe de wê mijara gûharênê wê, di wateyê de wê, bi wê re wê, ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê, li ser temenê azmûnî wê di renekê de wê, karibê fahmbikê û wê di şewa û renekê de wê werênê ser ziman bê. Di awayekê de wê, mijare fahmkirinê wê aliyên wê yên hebûnê ên ku em li ser temenê têtîna derûniyê û hwd re wê fahmbikin wê hebê.

Wê têtîna ku wê weke 'rast dîtinê' ku mirov wê tenê wê di wê rengê de wê, hilde li dest wê, di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê karibê temenekê baş di wê şewayê fahmkirinê de wê bide me. Di wê şewayê de wê, têtînen kirdeyî wê, di gotinê de ku wê weke ku ew bicih in wê di renekê de wê, ji aliyê hişê me ve wê werina derkkirin. Wê derkkirinê wê, di wê temenê de wê, dema ku mirov wê dikê û wê dihênê ser ziman wê weke ji xwe jî wê tiştê wê werênê ser ziman. Weke ku wê chomsky jî wê li ser çerçoveya hizrên Whitney ên li dijî Holmboldt re wê bêtê ser ziman wê, bi rengê 'nêrînen Whitney yên li dijî Humboldt û rêzimana wî ya felsefî werênê ser ziman wê, bi giştî di warê bandûrên zimannasiyê

yên li ser derûniya giştî ya mirovan de jî wê xwedî girîngiyek mezin bin(chomsky, **ziman û zêhn**, r.119)” re ku wê werênê ser ziman wê, di têngîna xwe de wê weke ku wê ji hêlek din ve wê balê bikişênê li ser wê rewşa zêhnê a ku em wê dixwezîna li ser rewşa fahmkirina şubjeyê a di objeyê de re ku wê were fahmkirin re wê me, bi gihênê li têngînekê di wê warê de jî.

Ya ku mirov wê rast dibînê weke ‘di gotinê de dihê dîtî’ jî wê de wê di çerçoveyekê de wê bi wê rengê wê weke têngînek ku ew li ser temenê têkiliya di nava dîtî û hiş de ku wê were pêşxistin bê. Di ziman de wê objeyên wê di çerçoveya têngînen wên kirdeyî û hwd de wê, xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Ya ku wê weke kirde û ankû objekt wê were li wê hizirkirin wê di temenekê cewherî de jî wê bi wê re wê bihizirê.

Di rewşa kiredeyê û objeyîya wê de wê, di nava jîyanê de wê bi wê re wê, weke ku mirov wê dibînê wê mijarên ku wê di wê de wê, derkevina li pêş ên weke ‘bi ontolojîkî’ û hwd re wê, minaq têngînen weke yê ‘sermedîyê’ û hwd re wê, bi wê re wê were li wê hizirkirin. Di demên kevnera de û piştî di demên serdemên navîn de wê weke ku wê were dîtî wê li ser wê re mirov wê bikeve nava hewldana xwe gihandina têngînek sermedî.

Di aslê xwe de wê, çawa wê van fahmbikê û ankû hebûna xwûdê û hwd wê fahmbikê wê, di wê rengê de wê hertimî wê weke mijarna ku wê mejiyê mirov wê bi xwerênin. Di dewama wê de wê mirov wê, bi aqilê xwe de wê dema ku ew dikeve nava hewldana hanîan vegotînek rastîna jî têngînen bi wê rengê re jî wê ev wê bi xwe re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê li wê bihizirê bê.

Têngîna objeyê wê di wê temenê de wê, weke têngînek ku wê dema ku wê di nava felsefeyê de wê bi wê were lê hizirkirin wê hinekî jî bi van aliyan ve wê, bi wê re wê were lê hizirkirin. Lê em wê dikarin wê di rengekê de wê werênina ser ziman ku wê mijare têngîhiştîna hebûnê wê, bi wê re wê bi şubjeyî ku wê bi temen û rengekê objektîvî wê li wê were lê hizirkirin wê, êdî wê çawa wê, ew wê, bi wê re wê were salixkirin wê, weke mijarek li pêşîya hizirkirinê a ontolojîkî wê bê dîtî û wê mirov wê bi aqilê xwe re wê bikeve nava hizirkirinê bi wê re.

Di temenê hizirkirina bi aqil re wê, weke aliyekê wê yê ku wê hema bêja pirraniya filosof û hizirvanên di van waran de wê bihizirin wê di rengekê de wê werênina ser ziman ku wê aqil bikarhanîna wê û li wê serwerbûn wê di dewama wê de wê, mirov bigihênê keseyetê û azadiyê.

Di nava hizrên suhrewerdî de wê dema ku wê bahsa pêvajoya astajorin a aqil û bi aqilbûnê wê were kirin wê li ser wê re wê di rengekê de wê çawa wê mirov wê, ji xwe derbas bibê wê, li ser wê re wê were lê hizirkirin.

Bi aqil xwe ji xwe derbasbûn wê, di wê rengê de wê, zêdetirî wê hertimî wê weke têtînek ku wê temenê wê li ser ya têtîna rêya baştirinîyê û hwd re ku wê bi wê were lê hizirkirin bê. Herî baştirin wê heta ku wê weke ku wê bê gotin wê nêzîktirî xwûdê wê were kirin. Wê demê wê ku xwûdê di wê rengê de ew were salixkirin wê weke têtînek û ankû hebûnak ontolojikî a li ser serê aqilê me ku wê di wê temenê de wê bi armanca xwe gihandina wê re wê, di rengekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di nava aqil de wê mirov wê, bi aqilbûna xwe û aqiliya xwe wê hertimî bi kêferata xwe wê di nava wê hewldanê de bê ku ew xwe bigihênê ya baştirin. Di wê rengê de wê kierdeya zanînê û hiş wê, di rengekê de wê bixwezê ku ew bikarbênê û ew wê bi wê re wê çawa wê 'mazin bibê' wê bi wê re wê, li wê bihizirê. BI aqil mazinbûn wê di wê rengê de wê, weke mijarek ku wê li ser wê re wê dema ku wê li wê were lê hizirkirin wê demê wê mijare pêvajoyên bi aqilbûnê wê di wê temenê de wê, bi ber wê ve wê, di çûyinekê de wê bê ser ziman. Di demên hemdem de wê gotinên weke ku mirov bibê xwûdayê xwe wê di wê rengê de wê, weke têtînek ku wê li ser têtîna û bi aqilbûna mirov re wê **bilêvkin** jî bê. Yan jî wê bi gotinên weke 'mirov xwe dikê cihê xwûdê' û hwd re jî wê bi wê re wê, di rengekê de wê were ser ziman. BI gotinê bi awayekê mirov morfolojikî mirov wê jî di rengekê de wê weke ku wê werênê ser ziman ku 'xwûdê wê weke kes û mirovê bi aqil ê ser me re bê. Her pêvajoya ku em xwe di rengekê de wê, bi ber wê ve bidinê û herinê bi aqilbûna ew wê, hertimî wê ji wê gavekê pêştir de wê herê. Ev rewş wê weke di dîmenekê fahmkirinê de wê bişibihê "têtîna nakokiyê a req û akhileus' ku wê Zenon wê werênê ser ziman jî. Di têtîna wê gotinê a morfolojikî de wê xwûdê wê weke armancek bi zanînê a ku ew hertimî wê mirov wê di rengekê de wê xwe bigihênîyê de bê. Lê wê hertimî jî wê ew wê li pêşîya xwe wê lê bihizirê ku ew hebê û ankû nebê jî. Lê bi wê rengê nakokiyê re jî wê, hertimî wê ew nûqteya xwe xwûdê lê ya wê bikê ku ew xwe bigihênîyê. Ku xwe gihan wê nûqteyê wê ew ji wê nûqteyê biqasî wê dema ku mirov di wê de xwe gihandî wê nûqteyê wê jê wîrdetir wê pêşde wê herê. Ev wê hertimî wê di temenekê xwe **dûbarekirinê** de wê bikê.

Descartes wê dema ku wê li xwûdê wê bihizirê wê di rengekê weke têtînek bi zanîna mirov re ku mirov wê li wê dihizirê û tefkir dikê re wê bihizirê û wê di wê rengê de wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê ew li wînê dihizirê û wînê jî weke azadiyê wê pênesedikê û wê dihênê ser ziman. Wê temenê de wê, di rengekê de wê weke ku wê, dema ku mirov wê li xwûdê wê bihizirê wê weke 'ku mirov xwûdê jî hebûnîtî nebê wê ne di çerçoveya têtîna wê azadiyê de ku ew li lê were hizirkirin jî bê' wê bêtê ser ziman. Di wê têtîhiştinê de wê, weke bi hebûna hebûnê û çerçoveya wê ya heyînî re wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ev têtîn wê jî aliyekê ve wê me weke 'pêjna xwûdê' wê bide bide dîyarkirin û ji aliyê din ve jî wê, fêrsa fahmkirinê û wîn çîma bi me re bûya wê, bi têtînekê berevajî wê bihizirkirinê re wê, bixwezê ku wê, di rehetiyek bi hizirkirinê re wê werênê ser ziman.

Li gorî wê gotinê wê demê ku em wîn û fêrsa fahmkirinê bin em bi wê re wê li her tiştê wê bihizirin û wê di xwe de wê, werênina ser ziman. Di wê rengê de wê, ev wê weke rengekê wê fahmkirinê û encama w xwe di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Mirov di nava jîyane xwe de wê, weke fêrsek jîyankirinê wê li ser temenê jî hev cihê kirina ya baş û nebaşî, rast û nerast û hwd re wê bijî. Wê bi wê re wê, xwe di jîyanê de wê bigihênê sererastkirinê xwe yên jîyanî ku ew bi wê re xwe bêtê ser ziman. Di nava jîyanê de gihiştina darazake zêde baştir wê, hertimî wê li ser temenê fahmkirina me re wê, weke armanca mirov bê. Ber vê yekê wê, hewldanên lêgerînê ên bi fahmkirinê wê ji aliyekê ve wê bi vê nûqtayê ve girêdayî wê weke aliyna me yên fahmkirinê wê xwe bidina dîyarkirin.

Hem darazên me wê di wê temenê de wê bibin û hem jî wê dema ku wê, kesek wê darazên xwe wê li me bêtê ser ziman wê bi wê re wê bêtê ser ziman. Gotinên weke 'ne tû kesekê bi zaneyî, te çawa ev wusa şaş kir' û hwd wê, di wê temenê de wê di wê gotinê de wê ne tenê wê li ser zanînê re wê bendewariya kirina rastiyê wê werê ser ziman wê di wê de wê, bi rengekê din jî wê mijara têtîhiştina darazê û aqil wê bi hev ve girêdayî û di zikhevde ku wê çawa wê bê hanîn li ser ziman jî wê bi wê re wê di rengekê de wê were fahmkirin.

Darazên me wê dema ku em bikin wê, di temenekê rasyonal de wê hertim wê heviya bi wê ji me û mirov wê hebê. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê, rasyonalîteya darazî wê, di wê rengê de wê, li ser azmûnên me yên bi zanîna me re wê di rengekê de wê, werina ser ziman bin. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare

darazê û rasyonalityê wê di wê temenê de wê weke mijarek giring wê xwe di şêwayekê de wê bide dîyarkirin.

Gotinên me ku em wan bi watedikin em li ser temenekê fahmkirinê wan bi wate û salix dikin. Minaq wê dema ku em bahsa tiştê û ankû kirinekê dikin em di wê temenê de em, di dewama wê de bi çerçoveyek bi derfet a ku ew dikarê were kirin re wê, li wê bihizirin û wê bikin. Ev wê, li gorî wê hizirkirinê wê weke çerçoveyek rasyonali bê. Di wê rengê de wê, di nava gotinê de wê, weke wê, karina wê kirinê, bi derfetbûna derkkirin û fahmkirina wê û hwd wê, di nava wê çerçoveyê de wê, di rengê û awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê fahmbikê bê.

Li vir wê wateyek din a bi gotina rasyonalityê re wê, di serî de wê di wê temenê de wê li ser têtî û çerçoveya fahmkirinê û bi gotinê re wê, di wê çerçoveyê de wê xwe bide dîyarkirin. Di şêwayekê de wê mijara salixkirinê wê, di aslê xwe de wê, bi wê re wê, di wê rengê de wê, dema ku em wê dikin û ankû weke ku em di nava jîyane xwe ya asayî de wê dihênina ser ziman û wê dibêjin ku 'bi aqilî wê hanîna ser ziman' wê, di kirdeya wê gotinê de wê ji aliyekê din ve jî wê di wê temenê û çerçoveyê de wê, ew wê bi wê re wê hebê û wê were ser ziman.

Di mijare salixkirina nava rewşê, gotinê û watelêkirinê gotinê de wê, li ser wê temenê wê lêgerîna li ahanegê wê bibê. Wê bi wê re wê, bê xwestin ku wê were ser ziman. Têtî weke yên bi felsefeyê ên weke bi platon, aristo û heta descartes wê li ser temenekê derpêşî re wê, mijar bi şêwayekê wê bê xwestin ku ew di wê çerçoveya têtî 'rasyonali' de ew were fahmkirin û ew bê hanî li ser ziman. Di wê temenê de wê, çendî bi derfet bê ku mirov wê, karibê wê li ser wê temenê bi temenekê rasyonali bigihijê encamê û fahmbikê wê weke mijarek û aliyekê din ê ku wê, xwe di wê temenê de wê, bi wê re wê bide dîyarkirin bê.

Di mijara rasyonalityê de wê, weke ku em dikarin bi hesanî wê ji wê fahmbikin ku wê ji têtî jîyanê û pêvajoyên wê yên pêşketinê û pêdeçûyina bi jîyankirinê ku wê ne cihê bin ku em bi wê fahmbikin wê demê wê di wê temenê de wê, di wê têtî û çerçoveya di xwe de fahmkirinê a bi derpêşê wê, çendî ku wê weke li ser temenekê gotinê û mantiqî weke di levkirinê û ahengekê de wê were ser ziman jî wê di şêwayekê de wê întibayê wê bi têtî ji wê pêvjaoya jîyankirina jîyanê weke qût wê bi xwe re wê di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di mijare fahmkirinê de wê, di wê temenê de wê rewşên ku em dijîn bi bi wê re dibînin wê, temenekê bihiş û bi wê watelêkirinê wê di gotinê

me de wê bi kirdeyî wê biafirênin. Ev wê, weke təkiliya nava dîtin û hiş û ankû gotinê jî bê ku mirov wê, fahmbikê bê. Di gotinê de wê têgîna hişê wê, bi wateyî wê, di rengekê de wê, di aslê xwe de wê, weke rewşek teybet a ku mirov wê, bi awa û aliyekê teybet wê fahmbikê wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin bê. Minaq em wusa hasab bikin ku em xwediyê ferhengê ku wê gotinên di wê de wê dîyar û bi sînor bin û em dixwezîn di çerçoveyek bê sînor de wê bi wê fahmbikin. Di wê temenê de wê demê wê, di wê rewşê de wê, li ser watelêkirinên di gotinê bi têgihek darêjkî ku ew di wê de dihê kirin wê bi wê re wê di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê wê yê giirng wê xwe bi wê re wê, bide dîyarkirin.

Di gotinê de wê, di wê rewşê de wê salixkirinên di wê de wê, bi temenekê razberî wê, li ser wê temenê jîyankirinê û bi azmûnkirinê re wê bi wê re wê hebê. Wê, dema ku mirov wê dijî wê li ser wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Di wê rengê de wê, mijara fahmkirina bi gotinê wê, bi wê re wê, di awayekê de wê, xwe bide dîyarkirin. Gotin di fahmkirinê de wê di dîmenekê weke yên totemên demên berî dîrokê ku wê di her rewşê de wê li wan û rewşên wan wê watelêkirin di nava jîyanê de wê werina kirin wê di rengekê qalibî ê di wê rengê de wê, bi xwe re wê bide dîyarkirin. Şêwayên bi tîpî û ankû weke bi dagerî nivîsandinên wê jî wê di wê temenê de wê ew rengekê objeyî ê weke çerçoveya wê a dîtbar wê bi awayekê û rengekê bûjenî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin bê.

Ev wê, di wê rengê de wê mijara fahmkirinê wê di wê de wê, zêdetirî wê, di wê temenê de wê temenê kûrbûnê wê biafirênê. Wê di wê temenê de wê, ew gotin wê êdî wê weke qûlek reş ku wê di wê de wê weke ku wê li ser têgîna manewî re ku wê weke ku wê bihizirin ku ew çendî di wê de kûrbibin wê bi wê re wê, kûrbibin wê di wê rengê de wê, temenê wê êdî wê di gotinê de wê di rengekê de wê bi wê re wê biafirê. Bêgûman wê gotina 'manewiyê' wê wateyên wê yên cihê wê hebê û heta ku wê dema ku mirov li wê bihizirê wê karibê bi derfetî fahmkirinên cihê bi xwe re bide me. Lê di wê temenê de wê di awayekê de wê, weke ku em dikarin wê fahmbikin wê mijara têgîna wateyê wê bi wê re wê, bi têgîna gotinê re wê derkeve li pêş. Wate, bi gotinî wê temenê wê weke ku em di kurdî de wê dibînin wê li ser çerçoveyek têgînî a teorikî wê ava bê. Ya ku ew hatî manekirin û salixkirin wê bi wê re wê were dîtin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di wateyê de wê, levkirina di zikhevdû de a kirin û hiş bi hevdu re ku wê kombinyonekê bi fahmkirinê re wê çêbikê wê bi wê re wê hebê.

Lê di her rewşê de wê dema ku wê bahsa wateyê wê were kirin wê karibê û bi derfet bê ku mirov wê, di gelek awa û rengên cihê de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê, sînore wê watelêkirinê wê di rengê de wê nebê. Wê demê wê, rêgezên watelêkirinê û bi wê fahmkirinê wê hebin, weke ku wê di çerçoveya têngîna rêgezên rasyonali de wê bibê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê sînor di nava gotina watelêkirinê de wê nebê. Wê karibê di temenekê şenber weke bi rasyonali jî bibê û weke bi irrasyonali û hwd jî bibê. Di wê rengê de wê, watelêkirin wê bi hizrî, hiş û fahmkirinên me re wê çawa wê were watelêkirin wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di wê rengê de wê bi wê re wê dikarê wê fahmbikê bê.

Li vir wê, di temenekê de wê, weke ku mirov wê dikarê wê bi hesanî wê kifşbikê wê li ser temenekê azmûnî ê fahmkirinê û hwd re wê di rengê de wê weke ku mirov dikarê wê werênê ser ziman wê xwe bide dîyarkiriin. Di aslê xwe de wê mijara rasyonaliyê wê dema ku em bahsa wê bikin ku 'em bi aqilê xwe bigihijina encamê' wê di wê temenê de wê, azmûn û jîyankirin wê di rengê de wê hebin. Ji aliyê objeyî û şubjeyî ve wê fahmkiriina wê di wê rengê de wê, temenê wê yê fahmkirinê bi wê rengê wê hebê.

Dema ku mirov wê di zêhn û aqilê xwe de wê bigihijê encamê wê ew encam wê bi temen û çavkaniyên wê re wê, hebê. Wê di wê rengê de em wê, di wê rengê de wê bi wê re wê, dema ku wê fahmbikin wê, di awayekê de wê, bi wê re wê bibê. Mirov bi çav û gûha ku ew bibînê û bibihîzê. Wê, bi rêyên xwe yê sehkirinê wê bi wê rengê wê wan derkirinên xwe wê di temenekê dîtbarî de wê ji hewirdora xwe wê bigirê û wê bi wê re wê, bi wê re wê bihizirê. Di wê temenê de wê, rasyonaliyê wê aliyekê wê yê bi têngîna ku em dikarin wê bi rêgezî jî binxatbikin wê ne bi temenkê xiyalî weke ku wê bê gotin ku 'ew ji ber xwe' bê hanîn ser ziman. Yanî bi gotina 'jiberxwe' hanîna ser ziman wê ew bê ku ew tiştê ku ew jinnebûyî weke jinkirî wê werênê ser ziman. Nedîtî weke dîtî bêtê ser ziman. Ev wê, ne bi çerçoveyên rasyonali re bin.

Di wê rengê de wê, bi çavkaniya aqil û azmûnên di temenê aqil re wê di ahengekê de wê bi wê re wê di rengê de wê bi wê re wê, bihizirê û wê werênê ser ziman. Di pêvajoyên felsefeyê ên serdemên hemdem de wê, ziman wê, bi felsefeyî wê zêde pêşkevê û wê di wê de wê bi wê re wê kûrbûn wê weke ku me li jor hanî ser ziman wê bibê. Ya ku wê felsefeyê wê di demên hemdem de wê ji temenekê derpêşî bi ber temenekê dahûrî

ve wê bi çerçoveya wê ya hizirkirinê re wê bide herikandin û xişiqandin jî wê di aslê xwe de wê ev rewş bê. Ber vê yekê wê di wê rengê û rewşê de wê mijara pêşketina ziman û bi wê serwerî û pêvajoyên fahmkirinê ku ew dibin wê weke aliyekê giring wê bibê.

Têkiliyek ziman a zindiyî wê di nava jîyanê de wê bi fahmkirinê re wê li ser hebûna me ya dijî û bi çerçoveya xêva me re wê hebê. Di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di wê rengê de wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê pêvajoyên wê yên fahmkirinê wê bibê. Wê dema ku em bahsa bi aqil û zêhnî di xwe de wê, bi temenkirina pêvajoyên fahmkirinê wê ji aliyekê diyalektikî ve wê ev aliyên wê yên bi wê hizirkirinê û weke azmûn ku ew di xêva me zindiya dibin û diafirin bi bihîstinê, dîtînê û hwd re wê, ew bi wê re wê weke bingih wê hebin. Wê li ser wê re wê, di wê rengê de wê, di awayekê de wê, rasyonalitya aqilî wê xwe bi wê re wê bi temen bikê. Lê ev aliyê rasyonalitya aqilî wê bi aliyekê din ve wê pêwîstî pêşketin û fahmkirina wê hebê. Ew jî wê aliyê rasyonalitya bi dîtînê, levhanîn û di wê çerçoveyekê de wê di ahengekê de wê bi wê re wê hanîna li ser ziman jî bê. Wê di wê rengê û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê karibê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di mijara fahmkirinê a bi gotinê de wê, pêvajoya hiş û kirinê a bi hevdû re di temenekê şube û objeyê a ji hev derhanînê a bi fahmkirinê wê hebê. Wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê bi wê re wê hebê. Di wê temenê de wê di çerçoveya têgîna rasyonalitya hemdem de wê di renekê de wê jinûve li ser temenekê dahûrî şîrovekirinên derpêşên wê bi aqilekê dahûrî û hwd wê, bi temenekê bi aqilê kirinê û hwd re wê, pêvajoyên wê yên fahmkirin û pêşketinê ên bi aqil wê bînin jinkirin. Li ser wê temenê wê, têkiliya aqil û ziman, û ankû ziman û fahmkirinê, di kirinê de jî bi têkiliya kirin û derkkirinê û hwd re wê bi wê re wê di renekê de wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, hemû mijare têgîna rasyonalitya wê dema ku wê li wê were hizirkirin wê di wê çerçoveya têgîna wateyê de wê, di renekê de wê, bide dîyarkirin. Wê ev nûqte wê çawa wê were fahmkirin wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê, dikarê wê li wê bihizirê. Di rasyonalitya pîretikî û dîtbarî de wê, di wê temenê de wê, li ser çerçoveyek qalib û darêjkî û hwd re wê bi wê re wê bê hizirkirin û ev wê di temenek matematikî de jî wê bi rasyonalitya re wê, di renekê de wê were pêşxistin. Lê ji aliyê din ê rasyonalitya hiş, wate û hwd de jî wê

weke aliyekê din ê bi wê hizirkirinê û wê bi wê re wê, çawa wê bê gihiştin li fahmkiirnê wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin. Di felsefeyê de wê bi temenekê derpêşî wê ji Platon, û aristo û heta Kant û hegel wê di temenekê li ser wê nûqteyê re wê 'dixwede hizirkirin' wê bi wê re wê ji jîyanê weke di dîmenekê qût de wê weke ku wê were lê hizirkirin. Ya ku wê hinekî Destcartes wê bi têtînen weke gûmanjêkirinê û hwd re wê bixwezê derkeve dervî wê dîmenê wê di wê nûqteyê de wê di çerçoveyek rasyonali a bi fahmkirina felsefeyê re wê xwe bide dîyarkirin bê.

Di felsefeyê de wê weke ku wê di demên ronansansê û piştê de ku wê çawa wê fîzîk û ankû bi têtînek bûjenî wê ji nava jîyanê hebûna heyî wê were kifşkirin û wê were salixkirin wê bi wê re wê êdî wê weke ku wê aqil wê bi wê di xwede hizirkirinê wê berê xwe bide bi ya derve hizirkirinê û xwe pênasêkirinê û hwd re wê pêvajoyek şêwa gûharandinê wê di wê temenê de wê, bide çêkirin û derxistin li holê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, ev pêvajoya bi şêwa gûharandinê ku wê pêşkeve jî wê, di wê rengê de wê, di temenekê de fîzîkî, objeyî û hwd de wê bi alikariya zanistên weke yên matematikê û hwd re wê, di rengê de wê pêşkevin.

Ji demên ronansansê û pê de wê, felsefe wê, di wê temenê de wê bi temenekê kiriinî wê bi wê şêwa gûharandinê re wê, di rengê de wê, pêşkeve. Wê gotina 'felsefe daket li qada jîyanê' jî wê di wê temenê de wê di rengê de wê bi wê re wê xwe di reng û awayekê bi wê temenê wê bide dîyarkirin di fahmkirinê de. Wateyek din jî wê bi gotina 'felsefe daket li qada jîyanê' wê ew bê ku wê bi pirsgirêkên nava jîyanê û dîtina wan re wê alaquadar bibê. Wê di wê temenê de wê, temenê xwe yê fahmkirinê wê bi wê re bi berdewamî wê pêşbixê û wê bidest hizirkirinê wê bikê. Wê di wê rengê de wê, weke ku wê di dewama wê de wê bê gotin wê 'êdî wê ji jîyanê qût wê ne hizirê' wê bi wê re wê, di rengê de wê were hanîn li ser ziman.

Di demên hemdem de wê, ev herdû ali wê di temenekê de wê, werina hemberî hevdu. Di aslê xwe de wê kevneşopîya felsefeyê a bi derpêşî û hwd a di xwe de ji jîyanê qût hizirkirin wê, li hemberî wê daketina li qada jîyanê a felsefeyê wê bi têtînen weke yên baweri, teolojikî û hwd re wê li ser kevneşopîya wê ya hizirkirinê re wê li berxwe bide. Wê di dewama wê de wê di wê rengê de wê, ev berxwedan wê ji aliyekê din ve wê, di nava jîyanê de wê bi hin aliyên weke bi zêhnî ên bi pêşxistin û

hwd re ku wê bi piştgirî kirin û hwd êdî wê di rengelê de wê ew wê, xwe di renekê de wê bide domandin.

Di nava jîyanê de wê, mijara felsefeyên razber ên di xwe de dihizirin jî wê, di wê temenê de wê, di renekê de wê, li ser temenekê wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê renekê de wê aliyê menewiyeta mirov wê ji xwe re wê weke kelehê wê bi temen bikê û wê li ser wê re wê bidest hizirkirinê di nava felsefeyên hemdem de wê bihizirkirinê bikê.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, mijare menewiyetê wê, di wê rengê de wê li ser temenekê felsefeyî bi aqilê hemdem de wê pêwîstî di temenekê kûr ê fahmkirina bi aqil re de ku ew were kirin wê hebê. Li ser wê temenê wê, mijarên rewîstî, û hwd wê, di wê temenê de wê, pêwîstîya wan ku wê li ser çî temenê wê werina fahmkirin wê hebin. Di nava pêvajoyên hizirkirinê de wê, mirov wê, di renekê de wê, dema ku wê bahsa mirovê rojhilat wê bikê wê bi gotina 'di xwe de ew dihizirê' û wê cihana xwe diafirênê. Wê, di wê renekê de wê, weke 'di wê dînya xwe ya îro de wê, ew wê axireta xwe wê, biafirênê û wê xwe di wê de wê bi mezel bikê û wê di renekê de wê bi wê re ku ew wê, di wê de bijî were ser ziman. Ev jî wê hinekî wê bi encamên kevneşopîya aqilê wê ve wê ji gelek aliyên ve wê girêdayî bê. Pirraniya rengên têgînên fahmkirinê ên bi felsefeya rasyonalismê û hwd wê, ji ber xemên serwerîyê a bi wê re wê, di temenekê di xwe de hizirkirinê wê ji temenekê hizirkirina kirînî a jîyane derve qût wê bîn hizirkirin û wê bi pêşnûmakirin. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, li ser wê temenê wê zêdetirî wê bi derfet bê kirin ku wê çawa wê li şûna bi aliyên xwe yê menewî bijî ku wê çawa bi renekê olî, û hwd wê weke sînore jîyankirinê û hwd wê bîn jîyakirin û bitemenkirin û wê bi wê re wê, çerçoveyek jîyankirinê a ku mirov 'bi mecbûrî di wê de bijî' wê were afirandin. Ber vê yekê wê, di wê rengê de wê, şewayê hizirkirinên bi rasyonalismê jî wê di wê temenê de wê, pirraniya hizirkirinên ku wê, bi wê re wê werina ser ziman, qanc xirab pêwîstîya li ser wê temenê jinûve bi fahmkirina wan wê hebê.

Di nava jîyanê de wê, dema ku em bahsa têgîna rasyonalismê li ser temenê jîyanê wê bikin wê tenê wê ji aliyekê ve wê fahmkirin wê karibê bi fahmkirinê re wê bigihênê encamên ne bi tendûrûst jî. Ber vê yekê wê têgîna rasyonalismê wê li ser çî temenê û bi çerçoveyek çawa wê were fahmkirin wê, di wê temenê de wê giring bê ku mirov wê, fahmbikê bê. Hinekî jî wê weke ku wê bi têgînên bi gelemperî ku wê di çerçoveya wê de wê bi wê were lê hizirkirin wê di rengên weke bi aqilbûnê, bi aqil kirinê, rastkirinê, durustbûnê, baş tevgerînê, li ser temenekê şenber

hizirkirin û fahmkirinê û hwd re wê bi wê re wê were dîtin û li wê hizirkirin. Di aslê xwe de wê mijara têgîna li ser temenekê şenber wê hizirkirina bi wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi têgîna wê re wê di rengekê de wê weke ku wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Wê dem ku wê bahsa şenberiyê wê were kirin wê vajî têgîna razberiyê wê, were li wê hizirkirin. Di wê temenê de wê di nava təkiliya şenberî û razberiyê a ku wê di dîmenekê din wê li ser têgîna obje û şubjeyê û hwd re jî wê şêwayekê de wê were fahmkirin lê wê hinekî bi wateyna din jî wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Mînaq razberî wê weke ya di têgînek ne jîyanî, ne ketî jîyanê, ji nava jîyanê dîr û hwd re wê were ser ziman. Bi gotinek din wê weke beremberê wê di nava tişt, rewş û hebûnên di jîyanê de neyî jî wê bi wê re wê were fahmkirin. Mînaq wê navê xwûdê wê hebê û ew di jîyanê de wê nebê û nikaribê were salixkirin wê, ev wê weke razberiyekê jî wê karibê were salixkirin û bê hanîn li ser ziman.

Vajî wê têgîna şenberiyê wê li ser temenekê jîyanî ku ew di jîyanê de heyî û di nava jîyanê de dikarê wê bi hebûn û rewşên jîyanî wê salixbikê re wê di rengekê de wê karibê were hanîn li ser ziman. Di wê temenê de wê, rasyonalism wê di rengekê de wê, vajî rengekê di xwede fahmkirinê wê, di şêwayekê weke di nava jîyanê de ku ew bi hebûn, bi berember û bi hişmendiya ji wê û di temenekê rast û hwd de wê, bi wê were fahmkirin re wê were li wê nerîn. Di nava jîyanê de wê şenberî wê, di awayekê de wê, di temenê aqilî de wê, di nava têgînên weke bi kirina pîretikê de wê weke rengna ku wê ji razberiyê bi ber şenberiyê ve wê, çûyin jî wê were dîtin û wê bê fahmkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman ku wê mijara hizirkirinê wê di dewama wê de wê, xwe bi wê re wê, di şêwayekê de wê karibê bide dîyarkirin û bîne ser ziman.

Li ser wê temenê bi şenberiyê û felsefeya şenberiyê re wê, têgînên baweriyî û hwd jî wê bi wê rengê wê, bikevina pêvajoya xwe di berçav derbaskirinê û wê bi wê re wê êdî wê li ser wê temenê wê bi hewldanên ji nû ve şîrovekirin û fahmkirinên di jîyanê de re wê, xwe bigihênina şêwayna nû ên pêşketinê. Dema ku em bahsa têgînên baweriyê ên demên aqil dikê, pêvajoyên pêşketinê ên rewîstê û hwd dikê wê di wê temenê de wan dikarê fahmbikê û bîne ser ziman. Di awayekê de wê bi çerçoveyek rasyonalizebûyîna a bi fahmkirinê û ankû bi wê re wê di temenekê jîyankirinê û hwd re wê ew jî wê bi wê re wê xwe bikina pozisyonekê de. Yanî wê rasyonalism wê ji temen ve wê, gûharênê di jîyanê de wê di hemû waran de di temenê fahmkirinê û hwd de wê bi wê rengê wê bikê û

wê bide **çêkirin**. Pêşveçûnên bi humanismê ve bê, hizirkirinên weke li ser hebûn û nebûna xwûdê bê, hewldanên bi aqil fahmkirinê û di astên dawî de wê pêvajoyên pêşveçûnên bi zanyarî û hwd jî wê di wê temenê de weke encama pêvajoyên wê yên hizirkirinê dikarê fahmbikê û werênê ser ziman. Di demên hemdem de wê di wê temenê de wê di warê nivîsandinê û hwd de wê, şenberiyek ku wê bi wê re wê aqil wê berê xwe bide jîyanê û hwd wê, bi gelek awayên wê re wê pêşkeve. Wê ji şîroveyan zanyarî û heta nivîsandinên bi raman û romanî û hwd wê, di wê temenê de wê, karibê di çerçoveyekê de wê bi wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Mijare nivîsandinê û hanîna ser ziman a hizir wê, di wê rengê de wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê, li ser temenê rastitiya wê re wê li wê bihizirê bê. Wê rasyonali wê bi têtî û çerçoveya fahmkirinê a sînorê fizîkî û têtî ê bi jîyankirinê re wê, xwe pênasebikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Şîroveyan bi wêjeyî jî wê di rengê de wê, mijare temene biaqilbûnê wê, di wê rengê de wê hinbi hin wê ji aliyê xwe ve wê bi temenekê wê bînina ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê biaqilbûn wê tenê wê gihiştina aqil û hewl wê nebê. Wê bi wê re wê bi rasonali wê ya ku wê bi zêdeyî wê ji wê were fahmkirin wê ew bê ku wê çawa wê di temenekê şenber û weke jîyanê dihizirê wê dihênê ser ziman. Ne bi renekê serxwezayî û hwd dibînê û wê dihênê ser ziman. Bi temenekê xwezayî û di rastiya wê de wê werênê ser ziman. Wê ev wê weke nîşanaka fahmkirina bi rasonali bê. Di wê temenê û çerçoveyê de wê, şînorên fahmkirinê ên di nava razberî û şenberiyê de jî wê bi têtînek felsefeyî wê bîn **zelalkirin**.

Di aslê xwe de wê di wê rengê de wê, di serî de wê, dema ku wê li ser têtînek bi wateyî a ku mirov wê bi temenî ji ya rasyonali wê fahmbikê wê di wê temenê de wê bi çerçoveyek şenberiyê fahmkirinê û hwd re wê, di çerçove û nava jîyanê de ku wê bê kirin re wê, bi wê re wê were dîtî û li wê hizirkirin. Di renekê din de jî wê, dema ku mirov di jîyanê de çî dibê wê bi wê fahmbikê, wê, ber çî bûya wê lêbipersê û wê di wê rengê de wê bi çavkani û encamên wê re wê fahmbikê wê, di renekê de wê, karibê weke renekê fahmkirinê ê rasonali jî were dîtî û fahmkirin.

Di nava jîyanê demên hemdem de wê sazûmanên bi pergali wê zêde ne bi xweşbînî bin ku ew bibînin ku wê zêhn û kirinên wan bê kirin ber rewşek lêbipersî de. Ber vê yekê wê, dema ku wê têtînen 'weke bi

rasonali´ wê werênina ser ziman jî wê di wê çerçoveya ku ew wê weke ´teqez rast´ û hwd re wê di çerçoveyekê de wê bixwezin ku wê werênina ser ziman. Wê çawa wê pêşîya lêpîrsînên wê yên bi rasonali wê bigrin wê zêde aqilê xwe wê li ser wê re wê bixabitênin. Ji xwe wê, ji nava şîroveyên weke yên ku ew ji aliyê xwe ve bi gotina rasonalîteyê û hwd re dikin ku mirov li wan binerê wê di serî de wê, ev wê bii dîyarî wê di rengekê de wê were dîtîn û fahmkirin. Li gorî wan rasonaliti wê weke ku ew dihê kirin, gotin û hwd di levkirinekê de bê kirin û di wê temenê de wê bi têkiliyekê jêr û jorin ew di çerçoveyekê de bê ku ew li dijî wê bê sekin in û ankû dijberî li hemberî wê were kirin weke ku ew hatiya pênasekirin bê kirin û weke wê bê kirin.

Ev wê, di wê temenê de wê weke armanca hemû şîroveyên pergali ên ´rasonaliyê´ ku ew ji aliyên xwe dikin jî bê. Ber vê yekê wê, di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, di rengekê de wê, ji nava şêwayên hizirkirinê dûr kirina gotinên weke yên vi rengê lêpîrsînê, gûmankirinê û hwd di ziman de wê, weke aliyekê ku mirov wê di serî de wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê fahmbikê bê.

Rasonalism bi felsefeyî wê dema ku ew ji nava wê hat derxistin wê weke têgînek baweriyî a ku ew li ser temenekê weke ku ew çawa bê gotin ku ew wusa bê rast dîtîn û hwd wê, bikeve reng û pozisyonek bi wê rengê de. Ev rengê têgîna rasonal wê di rengekê de wê weke di şêwayekê hizirkirinê ê di xwe de wê, ji jîyanê dûr wê bi wê re wê zêdetirî wê weke ku wê li wê were û taqabûlî wê bikê. Di wê rengê de wê di serî de wê mirov dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, mijare rasonalismê wê di wê temenê de wê weke zindiyê xasandî wê li wê were. Xasandin jî wê di awayekê din ê fahmkirinê de wê weke ku wê di kurdî de wê ji wê re wê bê gotin weke ji rewş û rastiya xwe derxistin û dûr kirin bê.

Ber vê yekê wê di aslê xwe de wê mijara rasonalismê wê di serî de wê, li ser temenekê ne di xwe de hizirkirin û fahmkirin ku wê beremberê wê di nava şenberîya jîyanê de wê bi dîtina bi kirinî, hebûnî û hwd a ji nava jîyanê wê pêvajoyên xwe yên fahmkirinê wê bijî û wê bènê ser ziman wê dikarê wê di wê temenê û rengê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, di aslê xwe de wê, di demên hemdem de wê bi felsefeyî wê, di çerçoveyek têgîna rasonalism de wê, awayekê acêb ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê were dîtîn di şîrovekirinê de wê were dîtîn. Di xwe de rasonalism wê ne rasonalismek di jîyanê û kirina wê û di çerçoveya pêvajoyên wê yên di

jîyankirinê de bê. Rasyonalism wê weke ku em di rastiyê de wê ji wê fahmbikin wê bi dîtbarî û dîtîna ji jîyanê û kirinên wê ku ew bi şenberî xwediye temenekê fahmkirinê dikarê ew were fahmkirin.

Di demên hemdem de wê, di temenê fahmkirinê de ku wê bi wê bê xwestin were gihîn li fahmkirinek rast pêşî rasyonalmê di fahmkirinê de wê bigihênê rastiya wê ya jîyanî a fahmkirin. Wê di wê temenê de wê ev wê, weke aliyekê wê giring bê ku mirov wê di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê, dikarê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Ji temenê şenberîya jîyanî qût wê çawa wê karibê bê weke rasyonalmê? Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê dikarê wê di wê rengê de wê hinekî wê li wê bihizirê û wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Piştî ku wê di xwe de wê bi fahmkirinê wê bi wê şîrove wê werina pêşxistin wê hinekî wê mantiqê derpêşî wê zêdetirî wê di nava wê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê rasyonalm di aslê xwe de wê bi zêdeyî wê ji temenê derpêşî zêdetirî wê bi çerçoveyê derkî a bi dîtbarîya jîyanê a dahûrî û hwd re wê, xwediye çerçoveyê fahmkirinê a bi wê temenê şenberîya wê re bê. Di têtîna rasyonalbûnê de wê ema ku wê bê gotin 'rasyonel ba!' wê, ne tenê bi armanca li gorî aqil û hwd bi tenê wê ev gotin wê were fahmkirin. Wê di rengekê din de wê li gorî herikin û rastiya jîyanî ku ew xwediye temen û çerçoveyê fahmkirinê û hwd bê wê li ser wê têtîhiştina wê re jî wê ev wê bê gotin.

Yanî di wê rengê de wê rastbûn û hwd ku wê di kirinê de wê were xwestin wê di wê rengê de wê, li gorî temenekê weke hebûna jîyanî wê di rengekê de wê ji wê û pêvajoyên wê fahmkirinê wê were kirin bê. Wê êdî wê piştî wê li ser wê re wê, têtîliya nava aqiliyê û jîyanê û hwd wê bi wê çerçoveya ku ew hat fahmkirin wê bê danîn. Yanî li vir wê, rêgeza weke jîyanê û jîyankirinê wê li pêşîya rêgeza weke aqilbûnê bê di têtîhiştina rasyonalmê de. Wê dema ku ew rêgeza pêşî ji wê hat derxistin wê tenê wê weke aqil bibê ku ev aqil çawa bê ku ew tenê weke wê bû wê weke rasyonel wê were dîtîn wê di wê temenê de wê, di şewayekê de wê, weke ku wê ji wê fahmkirina wê ya rastîn wê weke ku wê dîrketin wê hingî wê weke ku wê bibê. Ev jî wê mirina rasyonalmî jîyanî a bi fahmkirinê bê.

Li ser wê temenê wê rêgezên rasyonalmê ên bi fahmkirinê wê di serî de wê, wê temenê wê yê şenberî wê, di wê rengê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê, weke ku wê karibê bi wê re temenê wê yê fahmkirin were

kiirn. Di mijara rasyonalisma têtîna û ankû aqilî de wê, dema ku wê were bi gotin kirin wê, di wê temenê de wê di kirdeya wê de wê bi morfoojikî wê di rengê de wê, têtîna jîyankirin weke çavkaniya wê, di serî de wê, weke wateya wê gotina aqiliyê jî wê di rengê de wê bê ser ziman.

Rasyonalism di demên hemdem de

Têtîna rasyonalismê di çerçoveya gotina hemdemiyê de wê, dema ku mirov wê bi wê re wê şîroveyekê bikê wê bi pêvajoyên pêşketina felsefeyên hemdem û cihêîya wan re wê di rengê de wê hemû pirraniya wan di çerçoveya wê de wê karibin werina hanîn li ser ziman. Wê dema ku wê bahsa demên hemdem wê bê kirin wê di sserî de wê weke dem û ankû serdemek ku wê bi temenê rasyonal ku ew jî temen ve pêşdikeve wê li wê were nerîn û wê bi wê re wê di rengê de wê, were sser ziman.

Di wê çerçoveyê de di çerçoveya têtîna hemdemiyê de xwandina têtîna rasyonalismê wê di wê rengê de wê, bi aliyên wê yên hizrî ên pêşketinê re wê, werê ser ziman. Minaq wê, di roja me de wê, têtîliya ol û rasyonalismê, rewîst û rasyonalismê, felsefe û rasyonalismê, nivîsandin û rasyonalism û hwd wê, di wê temenê de wê, weke têtîna ku mirov dikarê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di çerçoveyek fahmkirinê de wê, li wer temenekê rexnerî hildana li dest mijarên weke yên felsefeyê, rewîstê, baweriyê û hemû aliyên din ên bi hizrî û hwd wê, weke aliyekê bi têtîna rasyonalismê re jî ku wê were ser ziman bê. Di wê temenê de wê, dema ku wê bahsa têtîna hemdemiyê wê were kirin wê bi wê re wê, di rengê de wê mijare her hizrê ku wê weke hizrek hemdem wê were hildan li dest wê, di wê temenê de wê, di çerçoveyek rasyonal de wê bê li wê hizirkirin û wê were hildan li dest.

Mijarên nivîsandinê jî wê di wê temenê de wê, di rengê de wê, dema ku wê bête hildan li dest wê, ji nava jîyanê û jîyankirinên mirov wê, peyxamên(in: inspiration) xwe wê bigirin. Wê jî wan wê werina ser ziman. Di wê temenê de wê di temenekê rasyonal ê şenber de wê, bête ser ziman.

Di nivîsandinên weke minaq ên romanên de wê, di temenekê realist de wê, pêşxistinên bi nivîsandinê wê diwê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê di wê çerçoveyê de wê hilde li dest bê.

Gotinên weke ku 'ev têtîna bersivê nadê dema me' û ankû 'ev bawerî ne ya demên hemdem a' û hwd wê, di wê temenê de wê, wateyek wê ya ku em bi wê jî wê derxin wê di çerçoveya têtîna rasyonalismê de wê hebê.

Di wê temenê de wê hemû têngînên weke yên ku wê di çerçoveya mijara rasyonalismê de wê werina ser ziman wê di serî de wê bi jîyane demên hemdem ve girêdayî wê mijar, pirsgirêk, dîmen û pêvajoyên wê rastarast di temenekê şenber de wê bi wê ve girêdayî wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Ev di temenê bi sedem kirinê û hwd re jî wê wusa bê. Wê di wê temenê de wê, di demên hemdem de wê, minaq dinivîsandekê wê, serî li çavkaniyan dayîn û bi wê re wê hanîna ser ziman wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê di wê temenê û çerçoveyê de wê, werênê ser ziman bê. Çavkanî wê, bi armanca şenberkirin û di wê temenê de wê hanîna sser ziman a di wê temenê şenber de ku ew bê kirin wê bi armancê bê.

Di şêwayên hizirkirinê ên felsefeya pozitiwismê de wê, di dîmenekê de wê, hewldanên ji wê derxistin a têngînên weke yên metafîzikê û ji wê dûr di temenê wê de wê, hanîna ser ziman û ankû li ser têngîna dahûriyê re wê, bi elemenetên jîyanî û têkilidanîna wan a bi hevdû re wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê di wê temenê de wê, dikarê wê werênê ser ziman bê.

Wê dema ku wê bahsa têngîna rasyonalisma hemdem wê were kirin wê weke mijarek wê ya bi hizirî ku mirov wê ji temen ve wê hilde li dest wê, serî de wê mijarên weke perwerde û hwd wê, derkevina pêş. Wekî din şêwayên bi nexweşxane û pêvajoyên dermankirinê, li zaningehan pêvajoyên demdirêj ên xwandinê û ankû li ser temen û mijarekê kûrbûn û hwd wê, di wê rengê de wê weke aliyna ku mirov wê karibê bi kirpênê bin.

Minaq li ser wê temenê ku wê weke pêvajoyek dayimî a bi zanebûnê rewşên weke nivîsandin û xwandina pirtûk, rojnema, kovar û hwd wê di temenê de wê, weke aliyna ku mirov dikarê werênê ser ziman bin. Ev wê bi dîmenekê dîtbarî wê weke aliyê ku ew dihê li berçav bê. Lê aliyê din jî ê weke navaroka wê bê. Minaq wê dema ku wê, mijarek di gotarek rojnemê de wê binivîsênê wê çawa wê li ser rewş û bûyerek rojeyî ku wê bibê wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman.

Ev di wê temenê de wê, di çerçoveya têngînek rasyonal de wê, di rengê xwandin, fahmkirin û gihiştina zaninê de jî wê bi heman rengê wê weke aliyên ku ew bi wê re werina fahmkirin wê hebin. Di wê rengê de wê, aliyê din ê pêşî ev wê, weke rewş û pêşveçûnna ku wê aqil wê di nava jîyanê de wê, bi mijarên jîyanî ve alaquadar bibê û wê di dewama wê de wê aqil wê bi wê re wê, di rengê de wê, mirov wê li ser wê re wê di

nava jîyane xwe de wê, bi wê re wê, rabê û rûnihê. Di fahmkirinên xwe de wê, bi wê re wê, di nava rewşek fahmkirinê de bê.

Aliyekê din jî wê bi wê re wê, têgîna 'baştirin' a bi zanîne re wê, ji gelek aliyên ve wê, bi encamên wê re jîyankirin û ankû di temenê gihiştina fahmkirinê de ku wê li wê were lê hizirkirin bê. Di rengê de wê, mirov dikare wê werênê ser ziman ku wê weke rengê zanîna demên hemdem wê zanist û ankû zanyarîti wê di wê temenê de wê, weke çerçoveya fahmkirinê wê bi afirênê û wê li ser temenekê 'objektîv' wê were ser ziman. Di wê nûqtîyê de wê wateya pêşî a di gotina objektîvîtiyê de wê ew bê ku ew wê 'bêalîf' û ankû dûrî darazên mirovî û hwd ku wê bi çerçoveya mijare ku ew minaq wê were nivîsanidn û ser ziman ve bi sînor bimênê. Wê wekî din jî wê bi aliyekê din ve jî wê, di nava zanîne de wê, têgîna salixkirinên elementên bingihînê ên jîyanê û bi wan re wê gihiştina ancamên cihê wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov bi wê re li wê bihizirê bê.

Minaq wê mirovê demên hemdem ku wê, bi têgîna rasyonalityê re wê, werê ser ziman wê, di çerçoveyek ku ew karibê ya baş û nebaş ji hev vaqatênê, karibê rastî û ne rastî çî ya wan ji hev cihê bibîne û hwd. Wê, di wê rengê de wê, di rewşên fahmkirinê de wê, zanîna darazî û ya ne darazî weke ya objektîv wê karibê ji hev cihê fahmbikê.

Di awayekê din de jî wê mirov dikare wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê zanîna mirovê rasyonel wê di wê temenê de wê, di temenekê de ku ew ji rastiye dûrnekevê re wê were bi temen kirin. Di wateya gotina ji rastiye dûrneketin jî wê, di serî de wê ew wê bi wê were fahmkirin ku wê, tiştê wê di temenekê xwezayî û asayî de wê fahmbikê. Wê di sedem nîşandinê de wê, serî li rêyên serxwezayî û hwd nedê. Bi aqil fahmbikê û di wê temenê de xwediyê çerçoveyek fahmkirinê bê. Karibê têkiliya aliyên fahmkirinê bi hevdu dênê û di fahmkirina xwe de pirralî bê. Pirralîbûn wê di fahmkirina mirovê rasyonel û hemdem de wê, weke têgînek xwezayî a ku wê di wê temenê de wê, bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di wê rengê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Di mijara hizirkirinên bi felsefeyê de wê, di serî de ku wê bi felsefeyê wê were ser ziman wê, di çerçoveya têgîna felsefeya hemdem de wê çawa wê li ser temenekê ku wê, rasyonel de wê bi wê re wê bihizirê û wê di dewama wê de wê xwediyê têgînekê û fahmkirinekê bê. Di felsefeya demêmn hemdem de wê, rasyonalbûn wê di wê temenê de wê, heta ku mirov wê, mirov wê jê were wê çawa wê li ser temenekê bi rastîtiya jîyanê re wê, baştirin wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Mijare felsefeya demên hemdem de wê, di wê temenê de wê, weke ku wê di dîmenê wê yê dîtbar de wê were dîtin wê, felsefeya olî û ya ne olî ku weke ya zanistê û hwd re wê, ji hev cihê wê were ser ziman. Weki din wê li ser temenekê rasttîr û obkjektivtir wê gotina 'felsefeya zanistî' wê di wê temenê de wê weke çerçoveyek fahmkirinê wê were pêşkeve. Wê bi wê re wê li pêvajoyên jîyankirinê wê were hizirkirin. Wê di wê temenê de wê, obje û kirdeyên fahmkirinê û weke çavkanî ên ji hizirkiriinê re ku wê bi wan wê were lê hizirkirin wê, ji nava jîyanê wê weke mirov û jîyankirinên mirov û pêvajoyên wê yên pêsketinê bin. Wê di wê temenê de wê, xwe fahmkirin, naskirin û hwd wê weke aliyên wê yên ku wê bi wê re wê werina ser ziman wê di sserî de wê weke aliyana ku mirov di dewama wê de fahmbikê bê.

Di hizirkirinên me de wê, çendî ku wê rasyonalism wê şîreyetî û hemû rengên fahmkiirinê wê bi wê re wê were dîtin. Minaq wê, xiyalkirin wê çendî ku wê di temenekê weke serxwezayî de jî wê bê dîtin û wê bi wê re wê mirov di her şewayê de wê, karibê bi wê re wê bihizirê wê, di temenekê rasyonal de wê dema ku wê bihizirê û wê werênê ser ziman wê bikê. Têkiliya xiyalkirin û rasyonalismê wê di wê temenê de wê, di temenekê de wê, di rewşên weke afirandinê û hwd de jî wê, di wê temenê de wê bê danîn. Di demên berê ên pîrr kevn de wê, dema ku wê xewn wê were dîtin wê weke nîşanaka peyamekê û hwd a ji xwûdê û ankû weke agahdarbûnekê di derbarê rewşekê ku wê bê serê me. Li ser temenekê rasyonal wê were fahmkirin wê, weke encama hin serboriyên me yên ku me di nava rojê û ankû demên cihê de jîyankirina û mirov wê **di bînê** bê. Di wê rengê de wê, hêza xiyalkirinê wê di temenekê de wê, di wê çerçoveya rasyonal a bi wê hizirkirinê û ankû xiyalkirinê û hwd re ku wê were kirin wê bê xistin xismeta wê de.

Pêvajoyên têgîna rasyonalismê ên destpêkê wê ji demên ronansên û hwd wê bîn destpêkirin bi filosofên weke descartes, spinoza, comte, leibniz, durkheim, marks û hwd re wê, di rengekê de wê karibê were ser ziman. Pêvajoyên rasyonalisma nû û ankû ya dema nû wê, di wê temenê hizirkirinê de ku wê berê aqil û hizirkirinê wê bide jîyanê wê bi Suhrewerdî, kepler, spinoza, newton, marks, hegel û hwd re wê, di rengekê de wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Ev wê, pêvajoyên rasyonalismê ku wê bi çerçoveya jîyane civakî re wê, li ser têgînên weke civaknasîyê, derûniyê, ramyariyê, tendurustê, dadê û hwd re jî wê were lê hizirkirin wê, bi pêvajoyên destûrî ên xwezayî û pozitiwî û hwd re jî wê bide dîyarkirin. Minaq wê, di wê temenê de wê

xûyên jîyankirinê, û nêzîkatîya mirov a li hev û ankû nerîna mirov a li hev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov bi wê re wê li wê bihizirê. Li ser wê temenê de wê dem wê weke demek bi aqil bi rohani wê were dîtîn û wê ber vê yekê wê weke dema ronekbiriyê û hwd jî wê were dîtîn û salixkirin. Mijare dema ronakbiriyê di aslê xwe de wê pêwîst bê ku ew bi serê xwe wê, weke mijarek teybet wê hilde li dest. Di wê temenê de wê, li ser wê re dikarê wê werênê ser iman ku wê ronakbirî wê hinekî wê bi temenekê rasyonali û zanyarî û hwd re wê pêşkeve. Pêvajoyên felsefeyê ku wê berhevkirinek bîrî û xêvî wê biafirênin wê di wê temenê de wê di jîyane mirov de wl, bina temen û bingihê şoreşên bi fahmkirinê û rengên cihê ên fahmkirinê. Wê weke encama hûmanisma aqil û felsefeyê ku wê piştî ronansê û pê de wê pêşkeve jî wê, dikarê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Wekî din wê, dema ronakbiriyê wê, bi temenê hemû pîrsgirêkên civakê li ser temenekê aqilane ku ew bînan hildan li dest û werina fahmkirin jî bê. Wê weke pêvajoyek giring a encama aqilê rasyonali a ku wê di jîyanê de pêşkeve dikarê bibîne û wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê pêvajoyên felsefeyê wê bi wê re wê, biqûlibina li felsefeya zanyariyê û aqil jî wê bi ber aqilê zanyari ve wê, di wê demê de wê êdî wê **pêşkeve**,

Mirov wê bi encamên aqilê xwe re jî êdî wê bijî. Ev wê hem ji aliyê pêşxistinên bi çêkerî ên weke bi tenikê û hwd bê û hem jî wê ji aliyê din ve jî wê weke rewşên bi nivîsandinê û pêşxistinên rewşên nû ên weke bi nivîsandin û bi derhanên ji hev re wê ew wê bikê. Mînaq bi reng û şîroveyek din nivîsandina destanekê, romanekê, hizrek weke ku ew di derbarê têgînek mîtolojikî, bûyerek jîyanî û hwd de bê wê di wê temenê de wê bibê. Di wê temenê de wê, şêwayên weke yên çêkeriyên weke binivîsandinên weke 'sûrrealist' ku wê werina bi navkirin û yên weke realist wê werina bi navkirin wê di wê temenê de wê werina pêşxistin. Sûrrealism wê weke têgînek ku wê rastiyê wê bi şîroveyên weke têgînên ser rastiyê re wê, şîrovebikê û wê werênê ser ziman bê. Ev wê, bi çêkirina wêneyekê, nivîsandina romanekê bi afsûnê û hwd wê karibê bibê. Wê weke dervî çerçoveya hişê realist û ankû asayî wê, were dîtîn û wê di wê temenê de wê were ser ziman. Lê di awayekê de wê, çendî ku wê, bi wê rengê wê werê ser ziman jî wê bi nerînek rasyonali wê bi çerçoveya wê hevgirtinîya wê bi fahmkirinê û têkiliya wê ya bi temenekê realist bi jîyane mirov a xwezayî re wê bê danîn re wê, ew wê bê kirin. Di wê çerçoveya rasyonali de wê sûrrealism wê weke tefsir û ankû şîroveyek bi xêzkiriinê, nivîsandinê a li kes û rewşên jîyanî û hwd re wê

karibê bimênê. Sûrrealism wê di renekê de wê, di çerçoveya afrînerîya mirov a bi xiyal de wê, weke mijarekê fahmkirin, şîrove û tefsirê wê bimênê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giirng wê di serî de wê, dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, ji rewşekê bi xiyal derhanîna rewşekê bi şewayekê felsefeyî jî wê dikarê wê, di çerçoveya şewayê şîrovekirina wê ya jîyanî de wê fahmbikê.

Piştî pêşketina tégînên weke bi hûnerî û hwd di nava jîyane hemdem de wê ev wê di reng û şewayekê de wê pêşkevin û wê derkevina li holê. Di wê temenê de wê şîroveyên wê di nava hûnerê, wêjeyê, ramyariyê, helbestê, şano, wênekişandin, filmçêkerî, û hwd re ku wê, weke van bi gelek aliyên din re jî wê karibê werê hanîn li ser ziman bê. Di aslê xwe de wê sûrrealism wê ji aliyekê ve wê di tégihê de wê nîşanaka serwerîya mirov a bi aqilê mirov a li rewşan bi fahmkirinê re jî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Sûrrealism wê, di wê temenê de wê, di temenekê de wê, hinekî jî wê, dîmenên weke yên bi xewnê, xêvî û hwd jî wê, di renekê de wê çawa wê bi dîmen bikê û wê bi rewşên jîyanî û hwd re wê têkiliyek bi felsefeyî û hişmendî wê bi re wê biafirênê jî.

Di mijare fahmkirinê de wê, di demên hemdem de wê ji gelek aliyên ve wê, xwediyê awayên giring ên dîrokî ên ku em bi çerçoveya pêşketinê wê werênina ser ziman bê. Di wê temenê de wê, di demên hemdem de wê, felsefeyên demên kevnera wê, çawa wê bi temen û nerînek rasyonal wê jinûve wê bîn şîrovekirin bi minaqên wê re dikarê wê werênê ser ziman. Destpêka wê şewayê jinûve şîrovekirinê wê di demên ronansê de wê, bi pêşxistinê weke bi çerçoveya tégîna 'platonvanên nû' û hwd re wê di renekê de wê weke ku mirov dikarê wê werênê ser ziman wê bibê. Wê di wê rengê de wê, şîroveyên teolojikî wê, li ser temenekê civaknasî û hwd wê, berê xwe ji tégînên *wahiyî* wê bidina bi ber jîyanê û aqilê wê ve.

Wê, mijarên jîyanî wê ji xwe re wê bikina mijarên fahmkirinê. Di dewama wê de wê mijarên fahmkirinê ên demên hemdem wê bi rengê sazûmanîya bi fahmkirinê û di dewama wê de bi wê jîyankirinê û hwd re wê, xwe di renekê de wê, bide dîyarkirin. Ev wê di şewayekê de wê, ji rewşên bi pirsgirêk ên ku mirov dijî bi nêzîkatîya li wan û heta rengên baweriyê û awayên bi rengê hildana wan a li dest û hwd re wê di renekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Têkiliya tégîna rasyonalismê û ya demên hemdem wê di serî de wê bi gotinî wê têkiliyek morfolojikî wê bi wan re wê hebê. Wê di wê temenê de wê, ev têkilî wê dema ku wê ew wê were hanîn li ser ziman jî wê bibê. Wê dema ku wê tégîna rasyonalismê di demên hemdem de û ankû di

hemdemî di çerçoveya têngîna rasyonalismê de wê li wê were lê hizirkirin wê di dewama wê de wê bi hevdû salixkiran wê bi wê re wê were kiran. Ev dikeve nava zimanê mirov ê rojane de jî.

Minaq wê dema ku mirov wê bahsa kirinekê wê bikê wê bi gotinên weke 'di vê dema aqil a hemdem de kirinek bi vi rengî' û ankû 'di vê dema hemdem ku wê bi aqil pêşkeve de wê, kiranên bi wê rengê wê ne rast bin' û hwd re wê, ew wê bê hanîn li ser ziman. Di wê rengê de wê, têkiliyek li ser asta pêşketinê a bi aqil ku wê di demê de wê bibê re wê bê hanîn li ser ziman. Gotinên bi wê rengê wê tiştêkê din jî wê bi xwe re wê bênina ser ziman û wê bidina dîyarkirin. Ew jî wê di temenê de bê ku wê, dem wê bi aqil re wê, pêşkeve û wê di bin serkêşîya aqil û zanînê de wê pêvajoyên demê ên jîyankirin wê bin jîyankirin.

Di mijara rasyonalismê de wê, di wê rengê de wê, di serî de wê bi temenekê aqilî û zanînê re wê, bi çerçoveyekê wê were ser ziman. Lê di dewama wê de wê jî mirov dikarê werênê ser ziman ku wê, rasyonalism wê weke astek bi zanînê a ghiştinê û pîvane wê ya ku mirov li gorî wê dijî wê di rengekê de wê bê dîtin û zanîn. Di aslê xwe de wê, mijare zanînê wê di wê rengê de wê, bi têngîna rasyonalismê re wê, di serî de wê, werênê ser ziman.

Her çendî ku wê demên hemdem bi gotinê û rengê pêşketina wê re li ser gotina aqil, zanîn û ankû rasyonalismê re wê bi astek ku ew bi wê pêşdikeve re wê werênê ser ziman wê, di dewama wê de mirov divê ku rasyonalismê jî di temenê wê de wê weke astek bi zanînê ku wê di nava wê de wê bi wê were jîyankirin wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ev wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di serî de wê di temenekê kirdeyî a bi fahmkirin û pêşketinê re wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di mijara fahmkirina aqil di demên hemdem de wê, di çerçoveyek rasyonalî de wê bibê. Wê weke ku wê di rengekê de wê Habermas jî wê ji aliyekê ve wê, dema ku ew gotina 'hemdemiyê' wê weke 'proyeyek ne bi temembûyî' ku wê werênê ser ziman wê, di wê temenê de wê, li ser wê rengê re wê, dikarê wê gotinê jî bi reng û awayekê bi kirpênê.

Di wê temenê de wê pêvajoyên pêşketinê ên di demên hemdem de wê, ji aliyekê ve wê, bi aqil û pêvajoyên pêşketinê ên aqil ve girêdayî bin. Wê di wê temenê de wê hertimî wê ghiştina zêdetirî zanîna objektîv û li ser wê re li pêvajoyên xwe yên jîyanê nerîn û di dewama wê de wê aqilê darazî jî wê di çerçoveyek rasyonal re wê, bi çerçoveyek weke ku wê bê

gotin 'li ser temenê xwe rûniştî' û bi temen wê di renekê de wê bê fahmkirin.

Di întîbaya bi gotina têngîna aqilê darazî de wê, destpêkê de wê, hîsiyetek irrasyonel wê xwe di mejiyê mirov de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Ev wê dema ku wê bi têngînên weke bi civaknasî û derûniyê û hwd re wê, bê ser ziman wê li ser bertek û rewşên weke ne asayî û ku mirov weke ne ahenge jîyanê de dide nîşandin re wê, di renekê de wê were ser ziman. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, di kirinên mirov de wê, mirov wê, di wê rewşê de wê, bi hewirdorê re levkirin wê, ji aliyekê ve wê, di wê çerçoveyê de wê, were fahmkirin. Hinekî jî wê di wê rengê de wê ji gotina rasyonelîzmê û rengê aqiliya wê ya di wê temenê de wê têngîhiştinek ahengî, levkirî, bi sedem û encamê dikarê were dîtin û fahmkirin û hwd re wê, were ser ziman.

Mirovê dema hemdem wê di wê temenê de wê weke mirov bi zane, di derbarê kiryar û kirinên xwe de ku ew xwedî zane bê, bi hiş bê, li xwe û kirinên xwe bi hiş û şiyar bê û serwer bê. Wê di wê rengê de wê, li xwe serwerbûn wê, di wê temenê de wê, gelek caran wê bi gotina zanîne û bi zanîne bi serwerîya wê re wê werê hanîn li ser ziman. Rasyonelîzm wê di wê temenê de wê biqasî bi zanînbûn wê di dewama wê de wê di wê temenê de wê, bi wê serwerîyê ku mirov karibê aqilê xwe bikarbêne jî bê. Wê di wê temenê de wê, di reng û awayekê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Aliyekê din jî wê li ser wê hebûna zanîne û bi aqilbûnê re ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman wê bi wînbûn û bi wê re ku mirov weke ku wê bê gotin ku mirov bi serê xwe û zanîbê ku wê çî bê û çawa bikê. Di wê çerçoveyê de wê, li ser wê temenê re wê, di renekê de wê, di dema kifşkirina zanîne wê li şûna li gorî têngînek baweriyî û hwd ku wê bi başî û nebaşiyên wê re wê, tevbigerihe wê, di nava jîyanê de wê, di cihê xwe de û di nava rewşê de wê kifşbikê ku wê çî û çawa wê rasttir bê. Wê di wê rengê de wê, di awayekê de ku wê bi aqil weke ku wê were gotin tevbigerihe.

Di wê rengê de wê, dema ku mirov wê bi xwe wê were şîrovekirin wê bi têngîna 'objektiviya mirovî' wê bi wê re wê, bi temenekê fahmkirinê re wê were ser ziman. Ji wê objektiviya mirovî wê çî di wê temenê de wê karibê bi wê were fahmkirin? Wê di serî de wê ew wê were fahmkirin ku mirov wê, di renekê de wê, li ser temenekê sedem û encamê weke ku wê bê hevîkirin û rast dîtin ew tevbigerihe. Di kirinên xwe de wê, di serî de wê, weke carna kurd di nava xwe di civatên xwe de dibêjin ku wê, 'pêşî û

başıya gotina xwe zanîbê û wê bênê ser ziman.’ Ji wê gotinê çî dihê fahmkirin? Ew di serî de dihê fahmkirin ku mirov di kirinên xwe de wê, bi temenekê li wê dihizirê de ku wê kêm zêde pêşbibînê ku wê çî encam wê derkeve li hemberî mirov.

Keseyeta rasyonel re jî wê, di wê temenê de wê ji wê rengê pêşketina keseyetê re wê were gotin. Di wê temenê de wê, weke keseyeta ku ew li kirinên xwe dihizirê û dikê. Kirinên weke ‘nerast’ ku wê werina dîtî nekê. Di wê rengê de wê hinekî jî wê çerçoveya rasyoneliteya mirovî wê bi derûniya girseya giştî re wê, awayekê de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, li gorî wê, di nava koma giştî de wê bi wê re di levkirin û ahenge de bûyîn wê di serî de wê çawa wê di rengekê de wê weke ku wê, tevbigirihê. Weke xûyên gelemper ên ku ew di nava komê de dihên nîşandin bide nîşandin. Ev wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê giring ê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di mijara rasyonelismê de wê, di serî de wê, bi aqilbûn û di çerçoveya kirinên xwe de bi aliyên wê yê hundirîn û derveyî ku ew xwediyê çerçoveyek fahmkirinê bê. Wê bi wê re wê çawa wê, bi wê re wê, bide nîşandin ku ew wê zanîbê. Kirin di her awayê de wê, dema ku mirov wê dide nîşandin wê di rengekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê fahmbikê ku wê weke di nava jîyanê de wê ji gelek aliyan ve wê karibê têkilîyên xwe yê bi hiş û ankû bendên bi hiş bi hewirdorê û kesên ku ew li wê dinerin, dibînin û hwd re wê çêbikê. Di nava nerînekê de wê, her tişta ku ew di çerçoveya wê de di wê kêlikê de hat dîtî wê weke beşek ji wê dîmenê ku ew dihê dîtî wê were dîtî û hasibandin. Em dikarin di wê temenê de wê mînaqê kişandina wêneyekê bidina nîşandin. Di wêneyekê de wê dema ku mirov wê dikişênê wê di wê de wê tişt û kesên cûr bi cûr wê karibin werina dîtî. Her yek ji wan wê bi serê xwe wê di aslê xwe de wê xwediyê rewşek fahmkirinê bê. Wê karibê weke objeyekê û hwd were salixkirin. Lê ew di çerçoveya cihgirtina di wê dîmenê wê wêneyê û hwd de wê weke aliyekê wê yê din ê girng wê karibê xwe bide dîyarkirin bê.

Ew wêna wê weke wêneyekê ku ew heya û dîmenê hundûrê wê hebê, piştî ku ew hat kişandin. Çerçoveya wê karibê weke çerçoveyek di çerçoveya xwe de jî wê weke çerçoveyek rasyoneli karibê were hizirkirin. Lê di rastiyê de wê rasyoneli ne tenê di çerçoveya xwe de wê hebê, wê di serî de wê di çerçoveya levkirina di ahenge jîyanê û jîyankirîna û hwd de wê bi temenekê rastin wê hebê.

Di demên hemdem de wê dema ku mirov wê bahsa têkiliyên mirovan bi hevdû û xwezayê re wê bikê wê ev alî wê di çerçoveyekê de jî wê bi wê re wê, di nava wê de wê karibin werina dîtin û fahmkirin. Wê li ser wê temenê wê, di rengekê de wê fahmbikê û wê derxê li têgihiştinê. Mirov wê, dema ku wê di nava jîyane xwe de wê çawa kirinek da nîşandin wê ew weke mejuyek wê kesê a ku ew bi wê kirinê re dayî nîşandin bê. Di wê temenê de wê, carna wê bi têgînek bijartî mirov wê bêjê ku 'ez naxwezim ku ev kirin di jîyane min de bê kirin' û hwd. Wê di wê temenê de wê mirov wê li ser wê re wê di mejiyê xwe de wê weke ku wê xwediyê perspektifekê bê ku wê çawa wê bijî û wê kirinan wê bikê û wê kirina bixwezê ku ew jêre werin dayîn nîşandin.

Di temenek rasyonal de wê mirov wê weke kirdeyekê di hizirê wê, were ser ziman. Di dewama wê de wê weke kirdeyek dihizirê û dikarê kifşbikê ku ew çi bikê û çi nekê. Di dewama wê de wê, kirina ku ew kir wê, berpîrsîyarîya wê hilde ser milê xwe. Mirov di wê temenê de wê, dema ku tiştêk bi başî û nebaşî kir wê, li ser wê kiriniya bi wê û wê re wê, weke aîdîyetek wê biafirê. Ev aîdîyet wê, temenê wê têgîna berpîrsîyarîyê a mirov a ji wê jî wê biafirênê. Di wê temenê de wê, di demên kevn de wê weke ku mirov di nava Zerdestîyan de li kurdistanê dibînê wê, tiştên weke hişbir û ankû hişê mirov ji xwe dibê wê, bèn qadaxakirin. Ber ku mirov wê di wê temenê de wê çawa wê weke zindiyek dihizirê û bihiş heya wê, bi wê rengê ew di farqe wê de bê ku ew çi dikê û çawa dikê. Rewşên ku mirov ji wê dûr dikin dixwezin bi wê li dijî wan bin. Ev wê, weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê weke aliyekê têgînê ê bi çerçoveya fahmkirina rasyonalismê re jî wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di demên hemdem de wê, dema ku wê bahsa awayê pêşketina wê were kirin wê di dîmen û rengekê de wê bahsa têgîna 'gîyane demê' wê bi wê re wê, were kirin. Ji vê gotina 'gîyane demê' mirov çi dikarê wê fahmbikê? Di serî de wê, di dewama şîroveyên me yên di vê beşê ên di çerçoveya rasyonalisma demên hemdem de wê, dikarê bêjê ku wê awayekê pêşketinê, bi rengê wê, derûniya wê, rengê civaknasiya wê ku wê li ser awayên wê yên têkili û pêşveçûnên bi keseyetiyê û hwd re wê hebê wê, bi wê re dikarê werênê ser ziman. Di mijare hemdemiyê de wê, wê, dema ku wê bahsa wê were kirin wê weke mirov wê weke mirovê bi aqil û rasyonal dihizirê û kirinên xwe bi rasyonalî dide nîşandin û dîyarkirin wê, were ser ziman. Di wê temenê de wê, di nava gotina rasyonalism û hemdemiyê de wê têkiliyek bi fahmkirinê a di wê temenê

de jî wê bi hev re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê were dîtin. Gotina 'dema zanînê' 'mirovê bi zane', 'mirovê bi aqil' û hwd wê, di wê temenê de wê bi temenekê wê karibin werina fahmkirin û bête hanîn li ser ziman. Di aslê xwe de wê, pêjna mirovê hemdem weke mirovek bi zane û rasyonel a ku mirov wê bi wê bihizirê wê di wê temenê de wê bi morfolojikî wê zanîn wê weke temenekê objektîv û gotina rasyonelîzmê wê weke rengê wê yê levkirî ê bi temenekê *şenber û objektîv* ku wê bi wê were wê were lêhizirkirin re wê were ser ziman.

Mirov wê li ser wê temenê wê weke kirdeyek bi zanînê xwe têrdikê wê hertimî wê derkeve li pêş. Ber vê yekê wê azwerîya hê zêdetirî bi zanebûn bûn wê di wê temenê de wê temenê zêdetirî bi hewldana xwe gihandina zanînê, bi zanebûnê û zêdetirî bi fahmbûnê û hwd re wê xwe bide dîyarkirin. Ber ku wê têtikiliya zanînê wê bi kirina 'rast' re wê di temenekê de wê bê danîn. Di dewama wê de wê gotinên weke 'mirovê bi zane şaşan nakê' û ankû 'mirovê bi zane nakevê xelatîyên mazin de' û hwd wê di wê temenê de wê li ser wê rengê hizirkirinê re wê, di rengê de wê bê gotin û wê were hanîn li ser ziman.

Di nava têtikiliya zanînê û rastkirinê de wê weke nûqtetek ku wê di wê de wê li rasyonelîzmê di awayekê de wê were lêgerîn jî bê. Wê ber vê yekê wê, di wê temenê de wê, her çendî wê bi zanebûn wê, weke zêdetirî rastî dîtin, rastkirin û kêmtir kirinên nebaş û ne rastkirin û hwd re wê bi wê re wê were ser ziman. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, rasyonelîzm û aqil wê, di rengê de wê weke di awayekê de du rengên fahmkirinê wê xwe di wê dîmenê de wê bidina dîyarkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare rastîyê wê di wê temenê de wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê, derkeve li pêş. Rasyonelîzm wê, di wê çerçoveyê de wê, weke şêwayekê fahmkirinê di wê şeklê de wê pêşkeve.

Di çerçoveya têtîgîna zanînê û rasyonelîzmê de wê têtikiliyê jî wê mirov dikarê wê bi gotinekê wê bête ser ziman ku wê her zanîn wê, di awayekê de wê nikaribê bi çerçoveyek rasyonelî were fahmkirin. Ber ku wê di wê mînaq wê zanîn û rengên hizirkirinê ên demên mîtolojîyan û hwd jî wê hebê û ew jî bi zanînê wê dikarê wê werênê ser ziman. Ku em bi gotinekê wê empatîyê bi wê re dênin û wê bêjin ku wê di çerçoveya levkirîniya xwe de wê xwedîyê rasyonelîzma xwe ya di xwe de bê. Lê wê wekî din wê di jîyanê û bi levkirina di jîyanê de re wê, nikaribê xwedîyê awayekê rasyonelî fahmkirinê bê.

Ji vê têtîne ya ku wê di serî de wê were fahmkirin wê di asta pêşî de wê ew bê ku wê bi awayê sazûmana fahmkirinê a bi rengê jîyanê û hwd re ku wê were dîtîn re wê, karibê wê fahmbikê bê. Wê, di nava jîyanê de wê, dema ku em bi aqil bi têtînek rasyonali wê fahmbikin wê di serî de wê, bi têtînek serxwezayî ji wê zêdetirî wê bi têtînek xwezayî wê weke şubjeyek bi fahmkirina ji jîyanê bê. Wê di wê rengê de wê çavkaniya wê hebûn û pêvajoyên pêşketinê û jîyankirinê ên di nava jîyanê de bin. Ber vê yekê wê rasyonali wê bi aqiliya xwe wê xwediyê temen û çerçoveyek şenber a fahmkirinê a di nava jîyanê de bê. Bi gotinek din wê aqilê rasyonali wê weke aqilê ji jîyanê bê.

Di mijare fahmkirina têtîna rasyonali d inava rengê pêşketina jîyane demên hemdem de wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê giring ê bi dîtbarî wê xwe di nava wê de wê bide dîyarkirin. Sazûmana bi fahmkirinê wê di wê temenê de wê xwe bi wê re wê di regekê de bide dîyarkirin. Mirov wê, di wê çerçoveya wê sazûmanê de wê, bibîne û fahmbikê.

Hi pêvajoyên wê yên bi fahmkirinê ku wê pêşkevin wê dema ku mirov li dîroka wê dinerê wê, bi wê re wê, were dîtîn ku wê, çawa wê hin bi hin wê bi mirov re wê çerçoveyek têr bi fahmkirinê wê çêbikê. Her dem û pêvajoyên wê yên pêşketinê wê li ser yên din re wê bibê. Ev wê, ne di wê rengê de bê ku wê, tenê çavkani û rengên pêşketina wê ji xwe re wê bide temen de bê. Ji wê zêdetirî wê, dema ku mirov wê pêvajoyên pêşketinê em şîrove dikin û em dibêjin her dem ji ya ku wê piştî wê re wê were bê temen em ne tenê di wê rengê û awayê de wê dibêjin. Di serî de wê, di awayekê de wê dema ku em pêvajoyên peresendinê ên li ser zanînê û pêşketina wê ya bi demê re wê dinerin wê di serî de wê, di her demê de wê, bi astek ku ew dibê wê bibê. Weke ku wê di demên hemdem de wê bibê dikarê ji şewayên pêşketinê ên serdemên navîn sûdwergerê û ankû dikarê xwe di temenekê weke di dîmenekê weke 'biserê xwe' de ku ew xwe pêşbixê jî wê, dîsa wê ev têtîna me wê bo wê bûhûrîner bê. Em wê dikarin li ser pêvajoyên bi ber mirovbûnê ên ji demên homonîdan ku wê heta demên me wê bibê wê, her dem wê bi wê rengê wê li ser temenê xwe wê bibê. Minaq wê, çendî ku em dikarin di nava jîyanê de wê, di regekê de wê weke her zindiyê di temenekê qatagorikî de wê di regekê de wê bibîne û fahmbikê wê di regekê din de jî wê di şewayekê de wê bi pêvajoyên peresendinê û pêvajoyên gûhartinê ku wê bijî wê bi wê re wê karibê bê hanîn li ser ziman.

Minaq wê ji jinek homo sapiens wê mirovekê dema wê newê dînyayê. Yan jî vajî wê ji mirovek jin a roja me wê homo sapiensek wê newê dînyayê. Ev di şêwa û dîmenekê li ser pêvajouyên peresendinê re ku mirov wê karibê bînekê ser ziman bê. Li ser tîgîna cûrebûnê a bi zindiyarî re wê dikarê wê bi heman rengê wê werênê ser ziman. Wê dema ku em di wê temenê de wê, li ser dembûna zindiyekê re wê, gotinê dibêjin wê weke ku wê di dîmen û awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê li ser çerçoveyek rasyonel re wê dibêjê wê, di wê rengê de wê, werênê ser ziman jî bê. Ber ku wê rasyonelîzm wê di wê temenê de wê bi tîgînî wê di rengê de wê, şewayekê fahmkirinê ê ku mirov wê, dikarê wê weke rengê bi fahmkirina tîgîna rasyonelî wê di fahmbikê.

Di wê rengê de wê, dema ku em dibêjin wê homo sapiensek wê mirovekê roja me wê newê dînyayê wê weke çerçoveyek xwezayî a ku wê bi wê re wê li ser wê herikina bi pêvajoya bûnê re ku wê fahmdikê bê. Wê di wê rengê de wê, dema ku em bahsa wê bikin û em bêjin ku wê, mirovek homo sapiens ji mirovek roja me bû wê, weke tiştêkê irrasyonel ku ez wê werênîma ser ziman wê li her kesekê wê were. Di dewama wê de wê, dema ku ez bêjim ku weke çêlik ji şêrekê xezelak bû û ankû ji meh ji çêlekekê bû wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke ku wê tiştêkê irrasyonel wê were ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, di çerçoveya tîgîna rasyonelbûn û irrasyonelbûnê de wê, mijare fîzîkê û bi fîzîkê di nava jîyanê de fahmkirin jî wê di wê rengê de wê, di nava wê de wê, xwe di rengê de wê bibê. Li ser wê temenê de wê, laş nikaribê bibê gîyan û gîyan nikaribê bibê laş û hwd jî wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê karibê wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di temenekê rasyonelî de wê, mijarê hizirkirinê wê weke aliyekê wê yê girîng wê dikarê wê werênê ser ziman ku ev temenê çerçoveya rasyonelî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê girîng wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Mijare rasyonelîzmê wê di nava felsefeyê de wê, li ser wê temenê de wê hewldana bi gihiştina temenekê baş ê fahmkirinê û hwd re wê li wê were lê hizirkirin. Wê dema ku wê, li ser nerîn, dîtin û hwd re wê, li wê bi obje û şubjeyê re wê li wê were lê hizirkirin wê di wê dîmenê jîyanî ê ku ew di nava xwezayê de heya wê çawa wê rasttîr ew bi wê were fahmkirin wê bi wê re wê di rengê de wê, bi wê were lê hizirkirin. Di nava lêgerîna mirov de wê, ev wê, hertimî wê bi aqil re wê, weke lêgerînek bê navber ku wê bê domandin wê bibê.

Ya baştir bigihiştina wê ne tenê wê bi têngîna nerînê û fahmkirina re wê bê. Wê, bi wê re wê, di şewayê fahmkirinê ê element û fenomenên hizrî de jî wê bi wê re bê. Di aslê xwe de wê dema ku mirov pêvajoyên fahmkirina bi rasyonalmê li wê dihizirê wê bi wê re wê çawa wê, dema ku wê, tiştê wê bi aqil wê were çêkirin, pêşxistin û ankû bi levkirin û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê bi rêgezekê wê bibê. Pêşxistinên bi teknikî wê, di wê rengê de wê, dikarê werênê ser ziman, weke encamna aqil.

Lê em wê dikarin bêjin ku wê mijare afrînerîya bi aqil wê, weke çerçoveyek ku wê bi tékiliya hizirkirinê a bi obje û şubjeyê, hebûn û biriqîna wê, rasyonel û irrasyoneli û hwd ku wê çawa wê, di dîmenekê de wê, bi wê re wê were dîtin wê, di wê temenê de wê, karibê bi wê re wê li wê bihizirê. Ya rasyonel jî wê li hemberî wê pêvajoya afrînerîya bi aqil re wê diîmenekê dîtbar de wê bimênê û wê tabîî pêvajoyên vegûharînê ên bi herikîna jîyanê û çêkirin û çêkeriyên di nava wê de.

Di wê rewşê de wê mijara rasyonalmê wê, di wê rengê de wê, dema ku em wê fahmdikin wê di wê rengê de wê, di serî de wê, weke ku me li jor hanî ser ziman wê nikarê wê di temen û çerçoveyek teqez û negûhar de wê fahmbikê. Wê di wê temenê de wê, dema ku em wê bi wê rengê wê fahmbikin wê, di serî de wê, rewşa rasyonalmê wê, di renekê de wê, weke ku wê bi şewayê wê yê fahmkirinê re wê weke ku ew nehatibê fahmkirin bê. Ya ku wê li me rasyonel wê were wê hertimî wê ji wê derbasbûn ku wê bibê wê weke ji me re irrasyonel wê were. Lê ew wê dema ku ew bû, bi darêjk û pêşket û pêkhat û pê de wê, bi têngîna û renekê fahmkirina rasyonel wê êdî wê karibê were hanîn li ser ziman.

Di aslê xwe de wê weke van aliyan wê gelek aliyên hizirî û pîretikî ên jîyanî ku wê di wê temenê de wê karibin werina şîrovekirin û fahmkirin wê hebin. Ev jî wê bidina nîşandin ku mijare rasyonalmê wê di fahmkiirînê de wê, weke têngînek bingihînî a ku mirov wê di gelek reng û awayen de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di rewşa fahmkirina mijare rasyonalmê de wê, çawa wê di temenekê baştirin de wê were fahmkirin wê, di wê rengê de wê, heta roja me wê gelek şîroveyên ku wê bi wê re wê li ser qadên hizir ên ên weke civaknasiyê, felsefe, derûnî, dîrok, dad, ramyarî û hwd re wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giirng bê ku mirov wê, di wê temenê de wê, fahmbikê û wê derxê li holê bê. Di wê temenê de wê, pêvajoyên bi fahmkirinê ên rasyonelizekirinê wê ji demên berî ronansê ên ji demên kevnera û heta seredemên navîn wê di awayekê de wê weke

mijarek bi hizirkirina felsefeyê bê. Di wê temenê de wê tişt wê çawa wê bi sedem û encamê were fahmkirin wê çawa wê bê bi hêncetkirin û hwd wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Rasyonalism û emprisism

Lê wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê, rasyonalism wê, çendî ku wê weke li ser têtînan weke bi baweriyên, rewîstê û hwd de wê, bi hewldanên dixwe de fahmkirinê weke şêwayekê bi fahmkirinê a di çerçoveya têtîna rasyonali de wê were pêşxistin jî lê wê, pêvajoyên hizirkirinê wê bi wê re wê bidina nîşandin ku ev wê, di nava jîyanê de wê çawa wê bê temenê statûqû û rewşên bi zêhnî ku wê temenê pîrsgirêkên civakî û serdestiyê û hwd ku wê bina sedema ji dest girtina maf û azadi û jîyan mirov jî. Ber vê yekê wê ev mijar wê weke mijarna zêde giring ên bi aqil û fahmkirinê ku wê di xesesîyetek jîyanî de wê, di wê çerçoveyê de wê bînan hildan li dest û di awayekê de her demê rasyonalismê di demên hemdem de ku wê çendî ku wê pê de wê herê wê hizirên ku wê berê hatina ser ziman wê di ber nerînan rexnegir ên rasyonali û hwd de wê bînan derbaskirin wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de ku em bahsa têtîna rexnegirî bi çerçoveyek rasyonali bikin wê, ji aliyekê ve mirov wê karibê rengê hizirkirina zaneyên wekke Karl Popper jî binavbikê. Popper wê, bînan ser ziman ku wê dema ku wê têtînek ji ya ku ew dihê zanînan ku ew ji wê derkeve wê, dîsa wê bi mantiqî wê bi derfet bê ku mirov wê bi mantiqî wê salixbikê. Li ser wê temenê ku wê bi rengekê wê ji hev gihîştina têtînan zanînan bi epistemolojîkî wê bi wê re wê bihizirê. Wê di temenekê empirîkî de jî wê bi derfet bê ku mirov li wê têtînan bi rengekê bihizirê bê. Li gorî wê ya ku wê bi rêgezî wê fahmbikê wê ew bê ku 'mirov wê nîbi mantiqî nikaribê fahmbikê wê, demê wê bi serê xwe weke çerçoveyek mantiqî de hewlbide ku wê fahmbikê.' Bi wê têtînan mantiqî wê Popper wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku wê werênê ser ziman ku wê dema ku wê mantiqê me yê ku em bi wê dihizirin ku em nikaribin rewş û tiştêkê wê salixbikin wê, demê wê tiştê bi xwe weke bi çerçoveyek mantiqî wê fahmbikê. Wê weke şêwayekê pêdeçûyinê a bi zanînan didît û di wê temenê de wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê çawa wê bê gihîştin li şêwayên fahmkirinê ên nû wê bi wê re wê bixwezê ku ew bi wê re li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Popper di xabate xwe ya bi navê "*The Logic of Scientific Discovery*" ku wê di sale 1959 nivîsênê de wê, bi wê

re wê bixwezê ku wê têngîna xwe bi temenek zanyarî çerçoveya wê werênê ser ziman. Di xabate xwe de wê, li ser mijare salixkirin û hewldana gihiştina darêjka wê bi kifşkirina wê re wê, bi şêwayekê metodolojikî wê bixwezê ku ew bi wê bihizirê. Di xabate de wê, wê têngîna bi şêwaya 'rêgeza piştrastkirinê' ku wê di temenê zanistê de wê bixwezê wê werênê ser ziman wê bê sedema nîqaşên cihê.

Minaq felsefevan **Bryan Magee** rexneyên Popper ên li ser pozîtîwîzma mentiqî wek "binerazî" bi navkir. Bi dîtina wî, argumana herî girîng a Popper li dijî pozîtîwîzma mentiqî ev bû ku dema wî îdîa dikir ku teoriyek zanistî ya cîhanê heya, rêgeza wê ya navendî, rêgeza verastkirinê, bi bandûr encamek neyînî daya çêkirin. Li ser wê temenê wê rexneyên xwe li teoriya popper bigirê.

Di aslê xwe de wê şêwayên hizirkirinê wê di wê temenê de wê, di her demê de wê bi awayekê mafdar û rastînî wê di ber rexnegirîya rasyonalîzma jîyanî û hwd de wê bîn derbaskirin. Ev wê, di rengekê de wê weke xosletekê pêşketina mirov a bi aqilê mirov ku wê di temen û çerçoveya pêvajoyên pêşketinê mirov ên bi hizirkirinê de ku wê xwe bide dîyarkirin jî bê. Di wê warê de wê, weke ku em di demên hemdem de dibînin wê rewşên weke dibistan bo xwendinê, nexweşxane bo dermankirin û başkirinê û hwd ku wê pêşkevin jî wê ji aliyekê ve wê, weke encama wê pêvajoya pêşketinê û aqilê wê jî bin. Lê wê di dewama wê de wê weke ku em bi hizrên zane û filosofên demên hemdem re dibînin wê li ser temenekê şêwa û rengê pêşketinê û hwd re jî wê bîn di berçav de derbaskirin.

Ji xwe ev di berçav de derbaskirin wê ji aliyekê ve wê weke xosletekê pêşketin û pêşxistinê ê bi hizir jî bê. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, têngîna gûmanê a rasyonalî, û rexnegiriyê a li ser şêwayên fahmkirînê û hwd re wê, di temenekê baş de wê weke aliyna ku em di çerçoveya têngîna aqilê rasyonal de fahmbikin wê, weke nebê nabê bin.

Her pêşketin ku wê bibê wê bi gelek awayan wê were pêşxistin, di berçav de derbaskirin û salixkirin. Wê di dewama wê de wê, ji wê encamên nû wê were derxistin. Di çerçoveyek aqilî a felsefeyî de wê dema ku ew bi çerçoveyekê û hwd re ew hat ser ziman wê, ew êdî wê li wir wê bi dawî nebê. Wê dema ku em, minaq li rewşên weke yên xwandinê ên bi pirtûkî û hwd binerîn wê, di her demê de wê ew heman pirtûk xwandinê wan wê karibin bibina temenê hizirkirinê cihê û nû di serê mirov de. Di wê rengê de wê, encamek ku wê li wê wer gihiştin di

demekê de wê, di demên piştê wê, karibê ew bibê temenê gelek encamên din ên ku mirov bi teybetê xwe bigihênê li wan jî bê.

Her nivîsandin wê çendî ku wê di temenê nivîsandiniya xwe de wê weke di rengekê 'mayinda' de wê, dîmenekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin jî lê wê bi aheng û têkiliya wê bi nerîna me re wê di xwediyê temen û awayekê dîtbar ê afrîner jî bê. Wê li ser wê re wê, di rengekê de wê, di awayekê de wê, bi wê rew wê, çerçoveyek fahmkirinê wê bi têgîna dîtbariyê re wê, werênê ser ziman.

Ber vê yekê wê, di rengê rasyonalisma fahmkirinê de wê, gotinên weke bi teqezî, sermedî û hwd hanîna wan a ser ziman wê, di serî de wê, mirov nikaribê di dîmenekê de li gorî wê werênê ser ziman. Gûharîn di nerîn û fahmkirinê de wê, weke xoslstekê rasyonalisma fahmkirinê a bi temenekê dîtbar ku mirov wê fahmbikê jî bê. Di wê rengê de wê, li ser temenê zanîn û bikarhanîna wê re wê, ji aliyê zindîbûn û hebûna mirov a dihizirê ve ku mirov li wê dihizirê wê, di wê rengê de wê, dîmenekê zêde berfireh a rasyonalisma dîtbar wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Wê demê em rewşên weke bi gotinên ku wê bi navê rasyonalismê ên weke bi gotinên weke 'ew zanîne ji bûyîne dibîne' wan çawa dikarê wê fahmbikê? Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, ev encama rasyonalismek ji jîyanê qût a bi zêhnî ku ew bi wê dihê hizirkirin wê dikarê wê werênê ser ziman. Ji xwe wê, hemû pirsgirêk di nava fahmkirinê û mirov de wê, di jîyanê de wê ji wê temenê dûrbûna ji zanîna jîyanî jî bê.

Di wê rengê de wê, mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê, di demên hemdem de wê, weke mijarek zêde ku wê temenê pevçûnên civakî û zêhnî jî wê biafirênê wê di rengekê bi 'zihniyeta engizisyonê' a serdemên navîn ku wê xwe bide dîyarkirin jî wê li ser wê temen û awayê wê xwe bide dîyarkirin bê. Di wê rengê de wê rasyonalizekirina bi zanîne re wê, di wê temenê de wê di nava jîyanê de wê, xwe di hemû waran de wê, piştî serdemên kevnera û pê de wê bide dîyarkirin. Wê rewşên olî, rewîstî û hwd jî wê di wê temenê de wê, xwe bidina dîyarkirin. Di şîroveyên bi rewîstî wê, bi hewldana gihiştina rewîstek mirovî ku wê çawa wê, bi wê were jîyankirin wê, di wê rengê de wê li ser wê bê sekin in. Di nava rengê hizirkirina wê de wê, rewşên weke yê salixkirina rolên zayendî, spartekên mirov ên li hemberî hev û sazîyên civakî û hwd wê bi wê re wê, li ser wan wê bê hizirkirin. Rewîst kant a li ser spartekên jîyanî ku ew bi wê dihizirê wê, di wê temenê de wê ji aliyên hizirkirinên wî ve wê karibê bê salixkirin.

Di nava kirina mirov, temenê fahmkirinê, wîn û mafûazadî û hwd wê, bi wê re wê li ser wê temenê wê bi temen û tênginek rasyonêlî wê bi wê were lê hizirkirin. Wê dema ku mirov wê bahsa mirov wê were kirin wê li ser wê temenê çawa wê were lê hizirkirin û mirov wê çawa wê bi xwe û xwediye wîn û têngihîştina hebûna xwe ya kesî û hwd bê wê li ser wê temenê wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Her têngînên weke yên ol, rewîst, ramiyarî, civaknasî, derûnî û hwd wê, xwediye regekê salixkirinê ên li ser keseyetê re bê. Di demên hemdem de wê, bi pêşketina wê re derketina li pêş a jîyane mirov bi keseyetîya mirov re wê weke encamake encama pêşketina aqilê mirov jî bê.

Di beşa rasyonalizekirina bi fahmkirinê re ku me li jor hanî ser ziman em hinekî li ser wê sekin in. Lê li vir di dewama mijarê de wê mijara zanînê û hwd jî wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê di regekê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê.

Pîştî Descartes wê, di felsefeya demên hemdem de wê, di şewayekê de wê, têngîna gûman û lêpîrsînê wê di regekê de wê, bi wê re wê, derkeve li pêş. Ev jî wê weke rêyek gihiştina zanîna biewlatir jî wê were dîtîn û wê bi wê rew wê li wê were lêhizirkirin. Minaq wê piştî Descartes wê, filosofên îskoçî Hume wê di wê bi têngîna gûman û lêpîrsînê re wê dema ku wê hizrên xwe de wê werênê ser ziman wê, aliyên weke li ser çavkaniya zanînê dihênê ser ziman wê, weke çerçoveya hizra wî ya bi 'emprikî' ku ew bi wê dihizirê jî wê were ser ziman.

Hume wê, di serî de wê, di şîroveyên xwe de wê mijara civaknasîya mirov wê, bi temenekê wê weke çavkanî wê li ser wê sekinê û wê werênê ser ziman. Di rewşên dîyarkirina kirin û çalakiyan de wê, ew wê balê bikişênê li ser temenê hêstî û wê bi wê re wê, bi berdeyamî wê bihizirê. Di temenê deerxistina li pêş a aliyê hêstîyarî re wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê din ku ew bi wê dihizirê û wê, bi wê re wê, werênê ser ziman bê. Di felsefeya hume de wê, di nava têngîna xwezayî û ya çêker de wê, aliyên weke yên bi sîyanên xwezayî re ku wê werina ser ziman wê, weke aliyekê roterikî û bi berdeyamî ê dîyarker di çalakiyên mirov de wê bibînê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê, felsefeya hume dixwênê wê dibînê ku ew di awayekê de wê weke li dijî ya kevneşop wê di regekê de wê bisekinê. Wê minaq wê, minaq aqilmeşandinê wê, di dema hebûna dîyarîya bi aqil de wê, kêmbimênê û wê bi wê re wê, aliyên weke alîkar ên bo aqil weke hêst, hês, û hwd wê serî li wan jî wê bide. Hume wê çendî ku wê bi temenekê wê, bi hizrên

descartes re wê temenê xwe yê felsefî ê rasyonal wê di rengekê de wê çêbikê jî lê wê di awayekê de wê weke ku mirov dibînê ew tenê aqılmeşandinê wê ne têr û kêmbînê. Hume wê, argûmana weke ya pirranîya filosof û zaneyên demê ku wan hanîya ser ziman weke bi aqılmeşandinê mirov wê ji xwezayê dûrkeve wê, di wê temenê de wê, li wê bihizirê û wê, di wê temenê de wê, li ser wê têngîna dûrketinê re wê, li dijî wê têngîna rasyonalisma aqılmeşandinê û bi aqıl gihiştina encamê wê li dijî wê bisekinê. Wekî din wê hinek aliyên hizirkirina wî ku wê bi têngîn û gotinên weke 'metaetikê, empatî, şempatiyê û hwd wê were ser ziman wê, di wê rengê de wê, weke aliyna bi felsefeya wî ya zêhnê û ya rewîstî re jî wê were ser ziman bin.

Di wê çerçoveyê de wê, di sê xalan de mirov dikarê hizrên Hume bi rêgezî fahmbikê û werênê ser ziman. Ya pêş wê ew bê ku wê, cihêyîyên rewîstî ku wê çawa çalakîyên mirov karibê bi bandûr bikê bê. Tenê bi serê xwe aqıl wê, çalakîyên mirov nikaribê bi bandûr bikê bê. Li ser wê temenê wê, cihêkirinên rewîstî wê tenê bi serê xwe ne encama aqıl bin. Li ser gotina 'cihêyîya rewîstî' re wê, di wê rengê de wê, çalakîyên mirov û qarakter û hwd wê, bi wê re wê şîrove bikê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê dema ku wê li ser têngînên weke sedemê wê bihizirê wê bi heman rengê wê, bi şewayekê wê werênê ser ziman. Li gorî wî sedem nîşandar a û yan jî di rewşek mihtemeli de heya. Sedema nîşanakî tenê bi serê xwe wê nikaribê wîne bi bandûr bikê. Sedemê mihtemel jî wê, tenê bi serê nikaribê wîne bi bandûr bikê. Li ser wê temenê wê encama ku ew bigihijêyî ku tenê bi serê xwe aqıl wê nikaribê bandûrê li wîna mirov bikê bê. Li ser wê temenê wê, di awayekê de wê li ser argûmana aqilê razber re jî wê, dema ku ew dihizirê wê, bête ser ziman ku wê, bi temenekê darazî wê bi wê re wê bihizirê û wê li ser têngîna wîne re wê bihizirê û wê bête ser ziman ku 'wî ji têngînên razber zêdetirî wê, li hebûna fizîkî wê xwediyê rewşek motiveyî bê û wê li ser wê re wê, bibê xwediyê temenekê bi bandûrî. Di wê çerçoveyê de wê, giraniyê bide rewşên bi darazî ku wê di mijara ber çî wê zêde carna nebê temen û sedema kirinên pîretîkî. Aqılmeşandin li gorî wê, xwediyê temenekê azmûnî ê bi sedem û encamê bê. Derkên xwe bi wê bête ser ziman. Di dewama wê de wê bête ser ziman ku wê weke sedem darazên me bi rêya azmûnên me encamên fizîkî ên ku ew derdikevina li holê hevgeritiniya wan jî wê di xwe de wê bihawênê.

Hume wê bi wê temenê wê li ser temenekê sedem û encamê wê giringiyê wê bide hoyandin û motivasyonê a di hebûnê de. Wê her kirin

wê, di temenekê de jî wê çawa wê ji aliyekê din ve bi rewşek weke bi têrbûna hêstî, xwestekî û hazî û hwd re wê bê dîtî wê ji wê aliyê ve jî wê xwediyê temenekê fahmkirinê bê. Minaq wê dema ku ez fêkiyekê bixwûm ku ez, bi wê bawer bim ku ew fêzî ji aliyê tendûrûstî ve wê li min baş were wê motivasyona min li wê bikê. Li ser wê temenê de wê, hume di argûmana xwe de wê serî li 'sedema baweriyê' wê bixê. Wê bi wê re wê, di temenekê hoyandinî ku wê çawa wê bi awayekê li wê motivebûyîn wê bibê û wê mirov wê bi wê re wê bikeve rewşekê de wê, li wê bihizirê.

Ew li ser wê temenê wê, rewşa bi mantiqî û dermantiqî wê bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê, ya ku wê li me weke dermantiqî wê were wê yan ew xwestek û haz wê li ser temenekê şaş bê û yan jî wê haz û xwestekê ku ew bo gihiştina ancama xwe wê rêyek encamî a şaş bi me daya bijartin û hwd bê. Li ser wê temenê hume wê bahsa hêza zêhnê û ya wî wê bikê û wê li gorî wê, di wê temenê de wê, ev wê, xwe di rewşa li xwestek û hêsên xwe serwer bê û li şûna wan yên asayî ku ew bi hiş ku ew bibê xwediyê wê re wê bikê ku ew werênê ser ziman.

Hume li ser têngîna vegûhara aqilî wê di dewama wê de wê bihizirê û wê di wê rengê de wê, bînenê ser ziman ku wê, bûjenek aqilî dikarî bi awayekê rast û ankû nerast were nirxandin. Ew nirxandinên weke bi rast û nerastiyê wê, di temenê xwe de wê xwediyê levkirinek têtikiliyî bin. Li ser wê temenê û sedemê wê, ti bûjenî aqilî wê nebin ku wê, tabî têtikiliya rastiyê nebin û bi wê re wê newina ser ziman bin. Li ser wê çerçoveyê wê, hazên mirovî û çalakiyên wê, wê zêde ti têtikiliyê wê ne dîyar bin. Li gorî wê Hume dihizirê ku wê aqil çalakiyê na afirênê, ber ku wê, bûjenê wê nebin.

Li ser wê temenê wê dema ku wê hume wê li ser têngînek rewîstî re wê bihizirê wê bînenê ser ziman ku wê, dema ku wê, ku rewîst di rewşa cihêkirina ya baş û nebaşiyê ji hev de ku ew nexwediyê wê bê wê demê wê, qapasiteyek ku mirov wê, di wê temenê de wê, bînenê ser ziman wê hebê. Li ser wê temenê cihêkirinê rewîstî wê, encama nerînekê bin. Li ser wê temenê wê, dema ku ew wê dihê ser ziman wê, ji hev cihê kirina rewşên weke bi sîyanî û bêrewîstiyê wê bi rewîstî wê bi rê û saya zewk û êşê bê, ne tenê encama aqil bi serê xwe bê. Di wê temenê de wê, weke argûmanak rewîstî wê hume wê, têngîna *hîskirinê* wê derxê li pêş. Ew dema ku wê temenê hîsî wê dihênê ser ziman wê bi minaqe weke zewka ku mirov ji şarabêkê dihilde û ya ku mirov ji şopandina qarakterê kesekê wê ji ya tiştêkê ne zindî wê cihê bê re wê bînenê ser ziman. Li ser wê

temenê wê dema ku ew bahsa rasyonalisma rewîstî dikê wê bi têngîna 'dana berhevdu a hizran' re wê, ew bixwezê ku wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Di têngîna xwe ya sîyanê de wê Hume wê weke ku wê çavkaniya wî spinoza bê. Lê wê, di rewşa hizirkirinê de wê, gûmanbarîya descartes bê. Ew di temenê xwezayî ê çalakiyan de ew li fêrs û nirxekê digerihe û ew dixwezê temenê xwe yê bi hanina ser ziman a di wê warê de bi wê werênê ser ziman. Weke têngînek din ku wê ji wê aliyê ve wê di temenê teroîya wî ya rewîstî de wê cih bigirê wê, nirxandinên rewîstî û derkkirina bi sehî bê. Wê li gorî wê bi wê çerçoveyê wê weke ku wê çawa ku wê sehên me yên fîzîkî weke çekirina bêhnê, tahmê, bihîstinê, dîtîne û hwd û weke azmûnên destlêdanê û hwd re wê, sîyan û bêrewîstîyan jî wê di nerîna mirov de wê bi derfet bê ku ew wê bi wê rengê hîskirina wê bikê. Di wê temenê de wê, dema ku mirov wê li ser têngîna hume re wê bihizirê wê bi wê re wê were dîtîna ku wê were dîtîna wê bi çalakiyê wê aliyekê wê yê hizrî ku ew wê di temenê wê yê objektîv û ankû zanîna objektîv de wê bi wê hebê û aliyê din jî wê li ser wê re wê bi ya hîskirin û hwd re ku wê xwe bide dîyarkirin bê. Ew wê, di wê temenê de wê, aliyê hîskirinê wê weke aliyekê bi bandûr û cih bi cih bi dîyarker wê dibîne û wê dixwezê wê li ser wê bisekinê.

Hume wê, weke hemû filosofên din wê di wê temenê de wê, van hizrên xwe wê bi temenekê bi hewldan û armanca gihiştina 'ya xwezayê jîyanê' û ankû 'ya xwezaya mirov di jîyanê de' bê. Di temenekê rewîstî de wê, dema ku wê, hume wê li ser têngîna xwe ya rewîstî re wê, rewşa razibûn û razînebûnê wê li wê bihizirê wê, bi ya xwestekê û hwd re wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di şewayekê de wê, derxistinên bi encamî ên kes re wê di ahengekê de wê, ew wê xwe werênê ser ziman. Di dewama wê de wê hume wê li ser rewîstê û nirxandinên wê ku wê ber çî wê bi hêstên me yên wê kêlîkê re wê levnekin wê bixwezê ku wê jî fahmbikê û li ser wê bisekinê. Ev wê di çerçoveyekê de wê, dema ku mirov wê levnekinê wê werênê ser ziman wê, di gotinek levker de jî wê di dîmenê giştî de wê çawa wê bixwezê wê fahmbikê.

Di mijare têngîna rewîstî de wê, wê bi temenekê fahmkirinê wê di felsefeya hume de wê, têngînen weke yên sempatiyê wê navendek giring wê bileyizin. Di wê çerçoveyê de wê, dema ku wê hizrên xwe wê bêne ser ziman wê bi mînaq emeliyetkirina kesekê ku wê çawa wê, berî wê emeliyetkirinê wê êşek mazin wê bide mirov wê bi têngîna zêhnî ku mirov wê bi tîkiliyek azmûnî ku wê fahmbikê re wê bêne ser ziman. Di wê

temenê de wê sempati wê bi temenê fahmkirina hêstên kesên din ên dervî xwe re wê, weyn bileyizê. Di wê temenê de wê, di nava têkiliya hîskirin û weke çavdêriyekê wê fahmkirin û ankû hanîna li ser ziman wê li wê bihizirê. Di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê Hume wê, di mijara hizirkirinên xwe yên li ser derkkirinê de wê mijare xiyalkirinê ku wê çawa bi wê têkiliyên hizrî wê biafirênê wê bi wê li wê bihizirê. Ev çerçoveya zêhnî ku wê çawa wê, xwe dûbare û dûbar dihilberênin wê bi wê re wê, weke hêzek nazik di wê çerçoveyê de wê bênê ser ziman.

Di wê rewşê de wê weyna xiyalkirinê wê di nava aqil de wê, bi çêkirina têkiliyên hizrî û aqilî re wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê hume balê dikişênê li ser hêsta hizrî û çavdêriyên keseyetî ku wê çawa wê têkiliyekê wê bi hev re wê biafirênin. Ew têkiliya sempatikê wê wek e' rêgezek mirovatîyê wê ji aliyekê ve wê, pênasedikê û wê, dixwezê wê werênê ser ziman. Di rewşek baş û ankû nebaş de wê çawa wê hêstên mirov wê biafirin û wê mirov wê bikina dewrê de wê, di dîmenekê bi fahmkirinê wê li wê bihizirê û wê, di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Ew di dewama wê de wê, hêsta dadê û sîyanî jî wê li ser temenekê xwezayî û çêkerî re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê gotina sîyanên çêker re wê, di regekê de wê, şewayên hizirkirinê û pêvajoyên meyên jînkirî ên berê ku wê di wê temenê de wê li wan wê were hizirkirin wê bînerê û wê li ser wê temenê re wê bixwezê ku ew wê bi çerçoveyek fahmkirinê wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê, hêsta erkî wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê di çalakîyê de wê dema ku wê ew wê were kirin de wê, bi temenekê darazî ku wê çawa wê, ew wê, xwediyê şewayekê bi fahmkirinê bê wê, bixwezê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, hêstên weke yên bi sîyanî û hwd wê, hêza wan ya dana kirinê wê, weke temenekê bi bandûr ê di çalaki û kirinê de wê, bixwezê ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di sedema kirinê de wê, bi têgînek darazî wê, gotina *'sedema sîyanî'* wê li wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê, bixwezê ku ew wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, bi çerçoveyek bingihî wê temen û çerçoveya têgîna darazê wê weke aliyekê wê ye bikirinê wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê li ser têgîna hizra çalakîyê re wê hêsta erkê a bi kirinê wê li wê bihizirê. Ev wê weke hêzek dana kirinê a di çalakîyê de jî wê, were dîtin. Di wê temenê de wê çawa wê bi darazî wê dema ku mirov wê baş dibînê wê dikê û dixwezê wê bikê û yan jî wê dema ku mirov wê baş

nebînê wê nexwezê wê bikê wê di wê rengê de wê ew wê li wê bihizirê û wê di temen û çerçoveyekê de wê bi wê bihizirê. Ew dema ku wê li ser temenê têngîna dadê wê bi xwezayî wê bihizirê jî wê li ser wê têngîna 'sîyane çêker' re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew bi wê re bi temenekê fahmkirinê bènê ser ziman. Weke zindiyekê ku ew dihizirê cûreyê mirov wê, xwestek û hazên hatina li cih û yên ne hatina li cih wê, di wê temenê de wê, bi wê bihizirê. Weki din wê ji aliyê hevgirtiniya civakî û bi wê re jîyankirinê wê çawa wê weke temen û çerçoveyek xwe parastinê wê bê dîtîna û wê li ser wê re wê ew hevgirtin wê hebê wê li wê bihizirê. Ew gotina dadê li ser temenekê giştî ê hevbeş wê bi wê çerçoveyê re wê bi temen û têngîna 'sîyane çêker' re wê li wê bihizirê û wê bènê ser ziman. Di wê temenê de wê, têngîna rewîstî û hizrî a Hume wê bi temenekê fêdejêgirtinê û hwd re wê, di rengekê hêstî û aqilî de wê, di zikhevdu de wê, were fahmkirin.

Di felsefeya hume de wê weke ku mirov wê dibînê wê li ser wê temenê wê pêvajoyên hizirkirinê ên şewayeê empirikî wê bi temenekê rasyonali wê li wê bihizirê. Wê dema ku ew weke çavkaniya kirinê wê, hîs û fêrbûnan wê bènê ser ziman wê di wê rengê de wê, temenê fahmkirinê wê ji aliyê xwe ve wê biafirênê.

Ji aliyekê din ve jî wê mijare zanînê wê weke ku em bi hume û gelek rasyonalist û empristên demê re dibînê wê li wê were hizirkirin. Weke hume wê Bacon jî wê di felsefeya xwe de wê li rêya fahmkirinê bi lêgerîna li rêyek baştir a bo wê re wê bixwezê ku ew bihizirê. Bacon wê, hinekê bi şewayekê cihê wê, rêya zanistê bi temenekê enduktif û cerbîner bê wê werênê ser ziman. Di wê rewşên weke bûyîna fenomenê, pêvajoyên wê yê bûyînê û çerçoveya ku ew bi wê pêktê wê weke aliyna ku ew bi wê re li wê dihizirê bê. Wê, bi giringiya zaninê re wê, ew navê wî derkeve li pêş. Wekî din wê gotinên weke 'zanîn hêz a' wê ew wê bènê ser ziman.

Ew di nava hizirkirinê de wê, bi temenê argûmana enerjikî re wê li wê bihizirê. Li gorî wî zanin pêwîsta ku ew berê xwe bide cewherê xwezayê. Xwezayê bi temenê cerbî re wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Bi hizrên xwe de wê, bi têngînekê wê bixwezê temen û çerçoveya têkiliya zanist û xwezayê wê di wê temenê de bide çêkirin û wê, di wê hewldana xwe de jî wê, di awayekê de wê weke ku wê bi ser jî keve. Bacon wê di berhemên xwe de wê, li ser zanist, zanyarî û lêkolînên zanistî wê bisekinê û wê bi awayekê giringdayina li wê re wê bisekinê.

Di nava hizrên xwe de wê, bi hizrên ku ew dihênê ser ziman wê li ser têtikiliya xwezayê û aqil re wê, çawa bi aqilê xwe mirov wê li xwezayê wê serwer bibê wê bi wê re wê di awayekê de wê li ser wê bisekinê. Wekî din wê mirov dikarê bi hizrên bacon re werênê ser ziman ku ew aqil bi temenekê cerbîner wê, weke rêya gihiştina fahmkirina xwezayê û cewherê wê bibînê..

Aliyekê din jî bi hizrên bacon re wê dibînê ku wê, felsefe ku ew xwe bînê wê ast û pîvane ku ew karibê zanistê bi temenî fahmbikê û wê, bide fahmkirin. Bo wê pêşketina bi felsefeyê re jî wê astengiyên zêhnî ku ew weke 'daxistina putan' dibînê û dihênê ser ziman wê, bi derbaskirina wan re wê bin wê xat bikê. Di wê temenê de wê, ji gotina 'put'ê ku ew dihê ser ziman ku mirov ji têtîgînên şaş û ne rast û hwd xwe jî wan xilaskirinê bê.

Di çerçoveyek rasyonali de wê hizrên bacon wê regekê fahmkirinê ê bi pêvajoyên fahmkirinê û zanînê re wê bînina ser ziman. Wekî din wê li ser temen û şewayê fahmkirinê û bi wê gihiştina zanînê wê bi zêdeyî wê di reng û awayekê de wê bisekinê. Li ser wê temenê 'weke rehber kirina zanistê' wê, bînê ser ziman.

Bacon di awayekê de wê, li ser bûjenê wê bisekinê û wê bi wê re wê nerîna mirov wê çawa bê wê bi wê re wê li ser wê bisekinê. Wê dema ku ew bahsa pêşketinê bi felsefe û zanistê dikê jî wê, ew rewşên weke yên ku ew bi gotina 'put'ê re ew dihênê ser ziman wê, ji wan xilasbûnê ew dixwezê werênê ser ziman. Li gorî wê di hemû pêvajo û deverên jîyane mirov de wê, ev put wê bi zêhnî wê hebin û heta ku mirov xwe jî wan rizgar nekê wê, nikaribê pêşketinek bi rêkûpêk a bi felsefeyê û zanistê jî bde çêkirin. Li ser wê temenê wê, bi pêşketina bi hizir wê têtîgîna civake ideal a ku ew bi wê dihizirê wê li ser wê temenê zanînê, bi pêşketina xwe ve rabê û di awayekê de ku wê pêvajoyên xwe fahmkirinê bi wê re jînkirî û encam ji wan derxîstî re wê, bînê ser ziman. Mirov di nava xwezayê xwe de wê, weke zindiyek ku ew dibînê, çavdêrdikê û azmûndikê. Wê di wê temenê de wê, xwediyê pêvajoyên pêşketinê bê.

Di felsefeya xwe de bacon wê giringiyê bide xwe ji xwe bi zêhnî derbaskirinê. Wê, di wê rengê de wê di dîmen û awayekê de wê bi wê re wê bihizirê. Wê di xabate xwe ya bi navê "Novum Organum, sive Indicia Vera de Interpretatione Naturae" ku wî bi latini nivîsaya wê, ji van aliyan ve wê, mijara zanin û têtikiliya wê ya bi fahmkirinê a li ser xwezayê mirov re wê li ser wê bisekinê. Di wê xabeta xwe de wê, bacon wê bi zêdeyî wê

li ser mantiqê aristo wê bisekinê wê, şandinan li wê bikê li ser têngînên mantiqî û syligismî re.

Di xabatê de wê, di beşa destpêkê de wê, li ser mantiqê bisekinê û wê, bi gotina 'xwe gihandina cewherê tişteke pêwîstiya meşandina aqil bi şêwayek enduktîfî' wê bikê. Wê li rex wê têngîna cerbê wê derxê li pêş û wê weke şêwa û rêbaza fahmkirinê wê bênê ser ziman. Li ser re wê weke 'bavê felsefeya cerbê' ku wê were bi navkirin wê hinekî jî wê li ser wê, temenî û bi wê têngînê wê bibê. Li gorî wî di felsefeyê de kifşkirina rastiyê wê di awayekê şenber de wê, ji rewşên weke yên 'apriorî' dûr ku mirov binerê re wê karibê wê bikê.

Bacon wê di pirtûka pêşî de wê, bi 'Aphorismi de Interpretatione Naturae et Regno Hominis ("nirxandina xwezayê û keyaniya mirov")' di têngîna dana berhevdûbûnê wê çawa wê kêmbimênê wê di wê temenê de wê li ser wê bisekinê. Wê Bacon ku ew giringiya meşandina aqilê enduktîf bênê ser ziman wê, di wê rengê de wê balê bikişênê li ser wê. Di pirtûkê de wê, rewşa nêzîkatîya li xwezayê a di wê rengê de wê, heta wê demê bibê wê di şêwayekê de wê, rexnebikê û wê bi wê rengê wê di berçav de derbas bikê. Aforismayên ku ew pêşdixê wê, di çerçoveya pêşxistina şêwayek zanyarî a ku ew bi wê çawa wê, rewşa xwezayê, jîyan û hwd wê fahmbikê wê, di wê temenê de wê, bikê. Di wê temenê de wê, minaq ew dema ku bahsa putan bi têngînî dikê wê 'putên nava jîyanê' ku mirov li sûkê û di nava jîyane xwe ya derve û di têkiliyên xwe de wê dide nîşandin de wê, bi wê werênê ser ziman. Wê di dewama wê de wê bi têngîna 'puta şikeftê' jî wê, di wê rengê de wê, bi mirov û aîdîyeta wî ya di xwe de ku ew bi wê dijî û dihênê ser ziman re wê bênê ser ziman.

Bacon wê dema ku ew wê were hildan li dest wê, di dîmen û awayekê de wê, navê wî li rex yê descartes wê, were danîn û wê bi wî re wê were hanîn li ser ziman. Wê jî weke descartes felsefeyên berê li ser temenekê xwezayê di berçav de derbaskirin û rexnegirtina li wan rast bîbînê û bi wê rengê bênê ser ziman. Descartes wê bo li dijî ya nayê zanîn ku ew şenberiyê pêşbixê wê, serî li matematik û geometriyê û hwd wê bide. Wê di wê temenê de wê, di reng û awayekê de wê bixwezê ku ew felsefeya xwezayê wê û çerçoveya xwe ya teorikî a rasyonel wê werênê ser ziman. Descartes wê, di şêwayekê de wê, rêya gûmankirinê li ser zanîna bi rêya sehan ku wê bê bixistin wî pêşxist û hanî ser ziman. Bacon wê dema ku wê rewş û pozisyona mirov wê di nêzîkatîya xwe ya felsefeyî de wê werênê ser ziman wê bi gotina "weke xismetkar û nirxandarê xwezayê mirov, têkilî sazûmana xwezayê, tenê biqasî ku çavdêrkirîya, bi rasti û

aktiviteyên zêhnî fahmdikê û dikê, bi wê re wê ne hêz û ne jî zanîna mirov wê hebê” re wê bênê ser ziman.

Bacon wê di temenekê deduktîfî de wê, şêwayê hizirkirinê bi aqılmeşandinê re wê pêşbixê. Di rengekê de wê, li ser temenekê weke ku ew di wê xabate ya ku me navê wê li jor hanî ser ziman ku ew dihênê ser ziman wê bi temenekê zanyarî hizirkirinê û pêşxistina şêwayên wê re wê, bi wê bihizirê bê. Di wateyek bingehîn de, cûdahiya navendî ya di navbera rêbazên felsefî yên Descartes û yên Bacon de dikare bi argumana di navbera **aqilmendiya deduktîf** û ku mirov bi hestan bawer bike an guman bike.

Lê di aslê xwe de wê, di nava şêwayê bacon û descartes de jî wê ciheyîyek wê hebê. Ew jî wê di temenê têgîna ‘rastîya teqez’ ku wê descartes wê bêjê ku ew armanc digirê bê. Lê Bacon wê wê çerçoveyê de wê, dema ku ew dihizirê ew di wê de ne bi bawer a ku wê ‘rastîyek teqez wê hebê û ankû nebê. Di aslê xwe de wê, şêwayê bacon wê ne bi têgîna teqez a descartes û ne jî bi çerçoveya têgîna empirîkî ku wê bi wê re wê bxiwezê xwe li bayê kifşkirinê bi wê re berdê bê. Xosletê hizirkirina bacon wê di serî de wê ew bê ku ew di derbarê xweza, rewş û têgînên felsefeyê de ew gotinên bi wê rengê teqez û mayînda neyênê ser ziman. Ew di çerçoveyek xwezayî-dîrokî de pêvajoyên wê yên fahmkirinê li ser temenekê bi şêwayê azmûnî û cerbî re wê werênê ser ziman. Hizrên bacon ku mirov li wan dihizirê wê di temenekê felsefeyê a xwezayî de wê bi têgînek zêde giring dayîna ji teoriyê zêdetirî li pîretîkê wê di nava nêzîkatîya wî ya felsefeyê de wê, were dîtîna û wê were ser ziman.

Di wê demê de wê, di aslê xwe de wê felsefeyê wê li ser temenê wê ye jîyanî wê hanîna ser ziman wê, di her warê hizirkirinê de wê weke hewldanekê wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ev ne tenê wê bi bacon û ankû Hume re wê bi tenê wê were dîtîna. Her wusa hizrên Locke jî di çerçoveya felsefeya wî de di dewama wan de bi çend gotina divê ku em lê binerin.

Locke wê di rengekê de wê bênê ser ziman ku wê ji azmûnkirinê ku wê nebê wê ti zanînên me wê nebin. Wê di wê rengê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Hizrên weke yên ku wê li ser temenekê bi rengê weke ‘zanîn ji bûyînê ve heya’ ku wê were ser ziman wê, li dijî wê derkeve û wê di awayekê de wê bi têgîna ‘tabula rasa’ û hwd re wê, li xêva mirov wê bihizirê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Li gorî wî piştî ku bû û piştre wê bigihijê zanînê û wê xwe bi zanînê wê pêşbixê. Ew di şêwayekê

ku wê bi têngîna gûmanê wê, bi ceribandînên wê re wê, bixwezê ku ew di temenê zanîne de bêne ser ziman.

Locke wê di rengekê de wê, rexneyên ku ew li gotina descartes a ideayê ku wê bikê wê, nêzîkatîya wî ya li gotina îdeayê û ankû gotina wî ya îdeayê wê di rengekê de wê, bide dîyarkirin. Ku wê bi awayekê wê di navenda felsefeyê de wê, cih bigirê wê, gotina ideayê bi nêzîkatîyek emprikî re di levkîrin û ahengekê de wê bi çerçoveyek zêhnî wê bikarbênê. Têngîna ideayê wê di rengê ku ew wê li wê were hizirkirin wê weke di çerçoveyek zêhnî û ankû weke li gorî ku wê locke wê werênê ser ziman her tiştê ku ew bûjena wê heya wê bi wê re wê karibê bê fahmkirin. Tenê ne bi têngîna sehî wê bi rewşên hêstî û hwd re jî wê ew wê bikarbênê.

Di wê temenê de wê, li gorî locke wê, ti zanînen ku wê ji bûyîne hebin wê nebin. Ku gîyan bû wê li ser wê tiştê ku ew nivîsandî wê nebê. Ev têngîna Locke wê, di rengekê de wê, di aslê xwe de wê, bi têngînek wê vajî ya baweri û hwd ku wê bahsa mirov bikê ku ew bi baxtê xwe yê nivîsandî ku wê were dînyê wê, vajî wê weke têngînekê ku ew dihê ser ziman bê. Tenê bi rengekê vajîya wê de wê, felsefeya xwe wê bihûnê. Di wê rengê de wê çendî ku wê bi çerçoveyek felsefeyê wê weke bi şewayî ku wê weke karibê were fahmkirin jî wê di reng û awayekê bertekî a di wê temenê de jî wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin.

Di rengekê de wê, li gorî wî jî wê çerçoveyek ku wê bi têngînî wê ya fizikê wê derbas bibê û karibê bi têngînek metafîzîkî werênê ser ziman wê nebê. Di wê çerçoveya ku me li jor bi têngîna îdeayê re hanî ser ziman wê, bi wê re wê bi têngînek 'fenomenî' wê bihizirê û wê li gorî wî 'zanîna mirov bi fenomenan re wê bi sînor bê. Mirov wê bo ku ew fenomenan zanibê wê fêrsa wî aqilê wî bê. Li ser wê temenê ew dema ku ew dihizirê ew dihênê ser ziman ku wê aqil wê ji bûyîne wê nexwediyê ti rêgezên teorikî û pîretikî bê.

Li ser wê temenê ew mijare aqil û zanîne wê weke aliyekê wê yê bi azmûnen me yên jîyanî û dînyayî re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, di şewayekê de ku mirov wê azmûn û aqilê cerbînêr dênê aliyekê û wê bi metafîzîkî fahmbikê wê, li dijî wê bê. Ew rast dibîne ku ew hizrên skolastikan ên bi reng û sedema pîroziya wê bo metafîzîkê xosletek aksiyomatîk wê, di xwe de wê barbikê ku wê bînin ser ziman ew, dixwezê ku ew were rexnekirin.

Di aslê xwe de wê, dema ku wê Locke wê, li çavkaniya zanîne wê bihizirê wê, di rengekê de wê weke ku wê bi rengê hizirkirîne ê weke

´zêhn ku wê derbarê tişteke de wê bihizirê û ankû wê tişteke wê derk bikê wê, ya ku ew hatî derkkirin û ankû hizirkirin wê ne bûjen lê wê, ideaya weke nimînêrîya wê ya di zêhn de bê. Wê, di wê têtîne de wê, di reneke de wê, di reneke de wê weke ku wê têtîna xwe ya pêşî a ku ew çavkaniya wê, ji têtînen nepenîparêz û ankû metafîzîkî dûr ku wê bikê ku ew bi wê bihizirê wê, bi wê re wê, weke ku wê di reneke wê, nerm bikê. Di wê temenê de wê, dema ku ew dihizirê ku wê hebûna îdeayan wê, biqasî ku ew pêwîstîya birhanan nabînin wê vekiribin ku ew li wê dihizirê wê, di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê, ji rewşa jîyanê a derkî wê, weke ku wê hinekê din wê dîrkeve. Li gorî wî sehên me wê çendî ku wê, zanînekê wê bidina me jî wê bi sînor bin. Bi wê têtîne ew îdeayan weke ku ew dervî rêyên fahmkirinê ên sehê ew dibîne û di wê temenê de wê, di reneke weke ku wê Platon bi têtînen xwe yê îdeayî wê bihizirê wê, di reneke de wê, bihizirê û wê, felsefeya xwe bi çavkaniyên wê yê weke ´ideaya zelal´ û ku ´pêwîstî birhanê nakê´ û hwd re wê bi wê re wê, bihizirê.

Li vir wê, di rengê hizirkirinê ê Locke de wê, bi temenî wê di wê rengê de wê, mirov nikaribê bi temenî weke bi wê rengê di reneke fahmkirina îdeayê de hilde li dest. Minaq wê, piştê wê, di reneke de wê gotinên bi wê rengê ên weke idea ku wê, aidi dûnya derve bin hebûnen fîzîkî ku ew bi rêyên sehan hatina derkkirin û pê de ku wê, zêhn wê afirandinê bi wê bi îdeayî wê bikê´ re wê, bêtê ser ziman. Ev wê, di temenekê de wê, çendî ku wê, bi îdeayê wê, rewşa fîzîkî û bûjenî wê bê reng bikê û piştê wê, îdeayê bêtê ser ziman jî lê wê bi wê rengê wê weke li ser temenekê fîzîkî a hebûna derve wê, di awayekê de wê, îdeayê wê bi temen bikê. Li gorî Locke wê, bi rêya sehan wê bêtê kiirn û wê piştî bi wê girtinê û ragihandina li zêhnê wê ew bûjenê îdeayê wê biafirin. Pirsgirêka hizra Locke wê di wê nûqteyê de bê ku ew berê rewşa fîzîkî û bûjenî li îdeayekê bi awayekê dihizirê û di dewama wê de wê, beremberê wê bixwezê ku ew di nava jîyanê de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Wê, di wê rengê de wê fîzîk-bûjena jîyanê û îdeaya hizir wê, di wê rengê de wê, di temene derkê de wê, hevdu fahmbikin.

Di wê temenê de wê, dema ku ew li ser temenê hizirkirinê dihizirê wê, di reneke de wê, bûjenên fîzîkî ku ew rê li pêşketina îdeayan ne vekin û wan pêşnixin wê hizir jî wê, di reneke de wê ne biderfet bê ku ew pêşkeve. Di wê rene de wê, ji aliyekê ve Locke wê temenê hizrên xwe wê li ser temenekê rasyonaliyek hizrî a bi fahmkirina pêvajoyên jîyanê re wê, weke ku wê bi temen bikê.

Di awayekê de wê kevneşopîya hizirkirinê a bi ideayên platon û hwd re ku wê bibê, wê ev wê çawa wê, di rengekê de wê, di nava fahmkirinê de wê, bi şêwayekê rasyonali wê werina bi temenkirin û fahmkirin wê hertimî wê mijara hizirkirinê bê. Di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê, bide dîyarkirin ku wê, di demên hemdem de wê ev îdea wê çawa wê werina fahmkirin wê di temenê lêgerînên bi hizirkirinê de wê weke ku mirov bi locke de dibînê wê were dîtin.

Mijare îdeayan wê weke ku mirov wê bi hizrên locke re wê bibînê wê di dîmenekê wê weke li piştî rewşa fîzîkî û ankû weke biriqina wê bibê jî lê wê di temenekê de wê piştê di zêhnê de wê, weke fenomenna bi serê xwe ku ew dikarin werina fahmkirin wê bibin û wê werina dîtin. Di wê rengê de wê, hizrên locke wê, bi wê re wê, werina ser ziman. Piştî ku locke wê fahmkirinê bi îdeayî ji rewşa fîzîkî-bûjenî û kir û pê de wê, di nava wê de wê weke aliyekê wê yê hizirkirinê wê, êdî wê bi wê re wê bide hizirkirinê wê bikê. Di wê temenê de wê, minaq têgîna îdeaya ji xwe zêde dibê û ankû ya 'hevîgirtî' wê, di wê temenê de wê, di rengekê hizirkî de ku wê li wê were hizirkirin bê. Di rengekê wê weke ku ew dema ku ew razberkirinê di hizrên xwe de pêşdixê wê, di rengekê de wê, weke ne dîrî hizrên berkeley ku ew bi têgînek şubjeya îdeayê dihizirê wê, bihizirê. Locke wê, ew îdeaya ku ew ji wê fîzîkê û ankû bûjenê girtî ku ew bi gotin û wateya wê re dihênê ser ziman wê, çendî wê mirov karibê wê bi ahengek levker a wê çavkaniya re wê werênê ser ziman wê weke mijarek cihê nîqaşê jî bê. Li gorî wî ideayên razber wê, cewherê cûre û zayendên xwe bin. Ev rengê hizirkirina locke wê di awayekê de wê, dema ku em li têgîna '*birhana empirîkî*' dihizirin wê bi rengê 'ku wê beremberê derpêşeke wê were cerb û ankû pêvajoya cerbê ku wê levbikê re wê, were ser ziman wê, weke rengekê hizirkirina locke jî di awayekê de wê bi xwe re wê, weke ku wê bide dîyarkirin. Vê têgînê wê dikarê wê di rengekê de wê, di wê rengê li ser gotine re wê, dikarê wê fahmbikê. Li gori wê têgînê wê gotin wê bi xwe re wê, awayê cûreyê tiştêkê werênê ser ziman. Her ev hanîna ser ziman wê di zêhn de wê, weke têgîna îdeaya razber wê, bibê. ew tiştên ku ew hena ku ew hat dîtin ku ew li gori îdeayekê ya wê, ev hemû wê bi carekê wê, nav û ankû wê di bin navê wê cûreyê wê bê berhevkirin û ser ziman. Ji vê, ya ku wê were fahmkirin wê, cewherê cûreyan wê, ji îdeayan û pê de wê ne tiştêkê **din bin**. Bi reng û gotinek din jî wê, hilgirtina cewherê cureyekê, eynî wekî hebûna eslê xwe û hilgirtina vê lihevhatinê ye, ji ber ku tiştêkî ji wî rengî çêdike

û li gorî ramana ku nav lê hatiye girêdan, mafê diyarkirina wê ramanê dide wê navê; ji ber ku curebûn eynî wek mafê hilgirtina navê wê cureyê ya. Ev wê, di reng û awayekê din de jî wê, çerçoveya têgîna îdeayê ku wê locke wê li gorî têgîna empirîkî wê, bi rengê û çerçoveyekê wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman jî bê.

Di mijare hizra Locke de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di temenekê ku ew bi têgînek fenomenî a idealisma bûjenî dihizirê wê, di rengê de wê, were berçav, hizrên locke wê ji aliyekê din ve wê wateyek wan wê hebê. Ew jî wê, îdealism wê ji rewşa xwe durgirtina jî jîyanê wê dûrkeve û wê, hin bi hin bidest dîtna pirsgirêkên jîyanê wê bikê. Di nava jîyanê de wê, ji aliyê hizrî, rewîstî û hwd ve ji nû ve salixkirinên ku wê li ser temenê jîyane demên hemdem wê werina kirin wê çawa di nava wê de wê bijîn wê li ser wê temenê bin.

Wekî din wê dema ku em di çerçoveya mijara rasyonalismê de hildina li dest wê, ji aliyekê ve wê, bê lêpîrsîn. Rasyonalism wê weke mijarek zêde giring a ku mirov wê, di wê temenê de wê, bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê, lêpîrsînên rasyonali wê li ser temenekê teorîkî û pîretîkî wê, di temenekê fahmkirinê de bin.

Weki din wê divê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê rasyonalism wê, bi xwe re wê nîşanaka demek din jî bê. wê ew jî wê dema ronakbiriye bê. Di wê çerçoveyê de wê, dema ku wê bahsa demên hemdem wê were kirin wê, bi gotina demek ronakbiriye jî wê were bi navkirin û bê hanîn li ser ziman. Ji aliyê weke demekê bi navkirina dema ronakbiriye wê hinek sedem û çerçoveyên wê yê fahmkirinê ên ku em li ser temenê têgîna rasyonalismê re wê werênina ser ziman wê hebin. Bi kortasî wan jî bi çend gotinan di dewama wê de divê ku mirov werênê ser ziman bê.

Rasyonalism û serdema ronakbiriye

Rasyonalism wê weke çerçoveyek hizrî a fahmkiriinê bê û wê di wê temenê de wê xwediyê rêgezên xwe yê fahmkirinê ên bi teorîkî û pîretîkî bê. Wê di wê temenê de wê, di serî de wê dema ku mirov wê werênê ser ziman di serî de wê, di çerçoveya wan aliyên wê de wê fahmbikê û werênê ser ziman. Wekî din jî wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din wê werênê ser ziman ku wê mijara zanîne û rasyonalismê wê bi wê re wê, bi zêdeyî wê çerçoveya rengê fahmkirinê û têkili û bandûra wê ya li jîyanê û hwd re wê ji gelek aliyên ve wê bê lêpîrsîn.

Lêpîrsînên di nava jîyanê û aqil de ku wê bête kirin wê di serî de wê ji aliyekê wê wê li ser şewa û awayên wê yê hizirkirinê re bin. Wê di serî de wê, weke aliyekê wê yê giring wê mijara aqil wê, çawa wê mirov karibê ji wê sûdbigirê û çawa dikarê di temenê jîyankirina xwe de wê bicihbikê û wê werênê ser ziman wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Di mijara hizirkirinê de wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê çawa wê bi hûrgilên jîyanê ve wê bi wê temenê wê alaquadar bibê wê, bi wê re wê êdî wê derkeve li pêş. Wê dema ku em bahsa têkiliya nava aqil û jîyanê bikin wê, di serî de wê ji aliyekê ve wê, bi aqil rênîşandinên xwe û di wê temenê de di temenekê de karina pêvajoyên xwe yê pêşketinê dana çêkirinê bi wê re wê ji wê were fahmkirin. Lê bila zêde ji wê gotina me ya dawî ew newê fahmkiriin ku em ji awayekê ji serî ve tenê bi aqil wê kifşbikin û wê werênina ser ziman. Di serî de wê, aqil û jîyan wê, di serî de wê hevdû dîtin û fahmkirin wê di awayekê de wê, di temenê wê nêzîkatîya me de wê hebê.

Wekî din wê di awayekê de wê, di aslê xwe de wê, di dema aqil de ku wê were lêpîrsîn li ser temenekê rasyonali wê di serî de wê, rewşên aqilî ku ew çawa dikarin bersivê bidina jîyane mirov û di temenekê rast de bibina xwediyê temen û awayekê fahmkirinê ê rast. Wê di serî de ew wê weke rêgezêk giirng a ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Piştî ku wê, aqilê rasyonali wê hin bi hin wê pêşkeve wê, di wê, temenê de wê êdî wê li ser temenekê wê ew hizirkirina wê di rengekê de wê were kirin. Ew jî wê, di temenê aqilê razber û yê şenber de bê. Di wê rengê de wê, ji mebesta aqilê razber wê di serî de wê ew bê ku ew wê, şewayên hizirkirinê ên weke bi 'apriorî' ku wê xwediyê têgînek pêşdîtina bi metafîzîkî bin û wê, zêde ji jîyanê û fahmkirina wê dûr bin û wê, nikarin zêde wê fahmbikin wê bi wê ew wê werina qastkirin. Aliyê din jî ê bi şenberî wê bi şewayî wê ew wê were qastkirin ku wê, di awayekê şenber de wê, aqil wê rastarast wê bi dîtin û dîtbarîya jîyanê û hwd re wê, di zikhev de wê xwediyê awayekê fahmkirinê bê û hemû çavkaniyên wê yê fahmkirinê wê ji nava jîyanê û hebûna dijî bê. Di wê rengê de wê, temenê têgîna şenber a teorîkî û pîretîkî wê ji aliyekê hizirî ve wê were dîtin.

Rasyonalism bi xwe jî wê di wê rengê de wê, di awayekê de wê weke ku em dibînin wê, di rengekê de wê, bi temenê têgîna şenberiyê û aliyên wê yê teorîkî û pîretîkî ve girêdayî wê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê bê. Wê, bi wê re wê, rastiya di jîyanê de heya û dijî wê weke mijare wê

ya dîtin û fahmkirinê bê. Wê bi wê û hebûna wê re wê bê xwediyê têgihîştinê û fahmkirinekê.

Di rewşa têgîna têgîna rasyonalmê de wê, dema ku mirov wê li wê dihizirê wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giirng wê xwe di dewama wê de wê ev wê bide dîyarkirin. Salixkirinên di nava jîyanê de wê, bi wê re wê, ji aliyekê ve wê, bina temenê şîroveyên bi felsefeyî û di dewama wê de wê, têgînên weke civaknasiyê û hwd ên ji nava jîyanê. Di wê temenê de nivîsandina dîrokê li ser temenê jîyankirinê û di wê çerçoveyê de wê weke ku wê, di sedsale 18' min de wê bê kirin wê, çi wê di rewşa bûyarên dîyaeker bê, wê kes bê û ankû girse bê û yan jî weke ku marks dihênê ser ziman wê hilberin û pêvajoyên wê yên xwe bi wê afirandinê û hwd bin wê, di wê temenê de wê, li ser wê re wê bê hizirkirin.

Di pêvajoyên hizirkirinê de wê, di wê temenê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê din ê girîng wê xwe di dewama wê de wê, bide dîyarkirin wê, rewşa fahmkirina rewşan wê bi wê re wê, di wê temenê de wê di temenekê şenber de wê bibê. Nivîsandinên bi dîrok û civaknasiyê wê di wê rengê de wê, rewşên jîyanê ên di nava jîyanê de wê rastarast wê bînina li berçav. Di temenekê epistemolojikî de wê hevdiînekê wê di nava jîyane heyî û dihê jînkirin û nerîna bi hiş de wê bide çêkirin. Wê di wê temenê de wê, çerçoveya têgîna dîrokî a teorikî û felsefeyî ku wê were ser ziman wê di serî de wê li ser temen û çerçoveya ku ew pêkhatî û hatî jînkirin re wê were ser ziman. Tiştê ku ew li gorî ne hatibê jîyankiirn wê nikaribê dîroka wê jî bi rastinî were nivîsandin.

Di dewama wêd e wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare dîrokê de wê, d iwê rengê de wê, ya ku ew pêkhatî, heya û dihê jînkirin û ankû heya jînkirin wê bi wê re wê, di nava jîyanê de ku wê li ser temenê wê bê kifşkirin wê bi wê re wê, êdî wê were lêhizirkirin. Ev jî wê bi wê re wê, çerçoveyek teorikî a di derbarê jîyanê û jîyankirinên me de wê biafirênê.

Di awayekê din de jî wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê bi temenekê rasonali wê dîrok wê bi fahmkirina xwe ya teorikî û pîretikî wê hertimî wê li ser temenekê şenber re wê, xwe bigihênê fahmkirinek ji nava jîyanê. Wê dema ku wê, di wê temenê de xwe gihand regekê fahmkirinê hingê mirov dikarê wê bêjê ku ew gihiştîya çerçoveyek rast a fahmkirinê û ew bi wê re rast dihê fahmkiirn. Ji aliyên din ve jî ve wê, di nava jîyanê de wê, ji demên piştî ronansê û pê de wê, têgînên weke civaknasiyê, derûniyê û hwd wê, derkevina li pêş

û wê, şîroveyên bi kes, girse û jîyankirinên me re di zikhev de wê bi wê re wê werina kirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê bi wê re wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Li ser wê temenê wê di awayekê de wê, aqile şenber wê, di rengekê de wê, xwe bi wê re wê, bide dîyarkirin û wê di awayekê de wê bi rasonali wê, li ser wê re wê bê meşîn. Minaq wê dema ku em hizra filosofên demê ên weke demên hemdem hildina li dest wê, di awayekê de wê, hinbi hin wê şîroveyên zêdetirî ku wê jîyanê li berçav digirin wê bikin. Wekî din wê di temenê hizirkirinên xwe de wê, têtînan weke yên ku wê, karibin bi şewayekê metafizikî bèn bi temenkirin wê bèn redkirin. Minaq bacon weke ku me hinekî li jor hanî ser ziman wê teoriya aristo ber ku wê, bê xwediyê pêşdîtinek 'apriori' a metafizikî wê redbikê. Wek din wê mantiqê aristo wê ji ber sedema lêdaxistinê(in:reduce) wê, rexnebigê. Wê, di wê temenê de wê, di şewayekê de wê, li ser temenekê bi derkkiirne re wê bi wê bihizirê. Minaq wê, descartes wê lli ser temenekê derpêşî û bi geometri û matematikê wê bi çerçoveya xwe ya rasonali wê bihizirê. Lê Bacon di şewayê xwe yê hizirkirinê de wê ji wê cihê wê, rêya derkkirinê wê pêşbixê û wê, di wê temenê de wê, di hizirkirina xwe de wê derkeve dervî wê têtîna felsefeyî a derpêşî ku ew weke 'çerçoveyek rasonali' jî were dîtin û were ser ziman.

Çendî ku wê zêde di nava felsefeya descartes de wê, têtînan û gotina 'apriori' wê newê dîtin jî lê wê di awayekê de wê bixwezê ku ew sînorê wê kifşbigê û xwe bigihênê wê. Di wê rengê de wê, di felsefeya xwe de wê, xwediyê rengekê hizirkirinê û şewayekê fahmkirinê bê. Minaq gotina 'xwûdê' a descartes wê, di wê temenê de wê were ser ziman wê, piştê wê bê temenê hizirkirinên bi rexnewî ên li hizrên descartes. Rexneyên pêşî ên weke li hizrên descartes ên li gotinên wî yên weke 'gotina wê, me naxapênê' li wê bê.

Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, di nava hizir de wê, hildana mijara bi zimanekê rexnewî wê, weke xosletekê dema aqil û ankû serdema ronakbiriye jî bê. Wê, di wê rengê de wê, têtînan û gotinên weke 'yên xwûdê' û hwd jî wê, di wê temenê de wê, ji wê rewşa destlêdanên xwe wê bèn derxistin û wê, di wê temenê de wê pêşî bi lêpîrsîniya li ser wan re ku wê bê kirin û piştê wê, wan bixwe wê, di temenê redkirinê de wê rexne wê werina kirin.

Ev wê bi xwe re wê tiştêkê din wê bide nîşandin. Ew jî wê di dewama wê de wê ew bê ku wê, mijare aqil wê di wê temenê de wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş. Mijare aqil wê, di wê rengê de wê, hin bi hin wê derkeve

li pêş. Aqilê lêpîrsîner wê, di rengekê de wê êdî wê, di wê rengekê de wê bi armanca rast fahmkirinê wê, di wê rengê de wê derkeve li pêş. Bacon wê dema ku ew şêwayê deduksyonê pêşdixê wê ji temenekê giştî wê çawa wê, di wê temenê de wê, bi hûrgilkinê wê bê kirin wê di rengekê de wê ji aliyê hizirkirinê û çerçoveya giştîtiyê ve wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Ev wê, di dewama wê de wê, bi wê re wê, di nava jîyane hemdem de wê ew wê bide dîyarkirin ku wê aqil wê di rengekê de wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin ku wê çawa wê, êdî wê weke rêya fahmkirinê wê xwe bide dîyarkirinê bê. Aqil wê, bi morfolojikî wê di demên berî wê de wê, weke bi çerçoveyek lêpîrsînê wê, hertimî wê, ew wê were bi wê hizirkirin ku mirov dikarê bi aqil bigihijê her rastiyê û wê fahmbikê û ankû na. Di wê temenê de wê, rasyonalism wê hinekî jî wê di temenekê bertekî a li wê têgînê de jî wê di şêwayekê de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin.

Wekî din wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê, mijare aqil wê, di wê çerçoveyê de wê, bi pêvajoyên wê yên fahmkirinê re wê çendî ku wê, bi wê re wê pêşketin wê bibê wê êdî wê di dewama wê de wê zêdetirî wê temenê fahmkirinê wê bi wê re wê, zêdetirî wê xwe bide dîyarkirin. Ev wê weke alî û şêwayekê wê yê giring ê bi fahmkirinê bê.

Di demên piştî ronansansê de wê, zêdetirî wê ev alî wê bi hizir re wê, werina lêpîrsîn û wê, di temenekê metodolojikî de wê bi hizirkirinê û aqil re wê were lêhizirkirin. Wê bi wê re wê, armanca wê di serî de wê ew bê ku wê, mirov wê, çawa karibê baştirin bigihê fahmkirinek mazintir û baştir. Wê di wê temenê de wê lêgerînên mirovî ên bi aqil wê, hertimî wê di dewama hevdû de wê xwe li ser wê esasê wê weke ku wê bidina domandin.

Di mijara hizirkirinê de wê, weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara hizirkirinê wê, bi wê re wê, êdî wê baştirin wê pêşkeve. Wê çendî ku wê dem wê pêde wê herî wê baştir û baştir bibê. Ev wê, weke pêvajoyek pêşketinê a bi demê re ku wê bibê jî bê. Ji xwe dema ku em bahsa pêşketinê bikin em li ser temenê têgîna *'pêvajoyê'* û ya demê ji wan dûr nikaribê li wê bihizirê. Wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, ev wê, bi wê re wê bi awayekê din wê were dîtîn ku wê mirov wê bi carekê wê negihijê li tiştêkê û ankû fahmkirinekê. Ev wê, weke pêvajoyekê bê. Bi carekê ghiştin wê weke têgînek metafîzîkî bê. û wê, di wê temenê de wê, ew wê, di rengekê de

wê, hebûna pêşketina aqil û hwd bi pêvajoyên pêşketinê û hwd re wê ji reng û awayekê ve wê, weke ku wê redbikê wê întîbayekê û tênginekê wê bi xwe re wê bide me.

Di wê rengê de wê, bawerîya bi aqil wê li ser temenê pêşketina wê ya bi pêvajoyî wê li ser wê esasê wê êdî wê xwe di reng û awayekê de wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê dema ku em li rewşa pêvajoyên fahmkirinê binerin wê bi wê re wê dikarin wê fahmbikin û wê werênina ser ziman ku wê çerçoveya fahmkirinê wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê karibê bide dîyarkirin.

Di demên piştî ronansê de wê, bi zêdeyî wê tiştêkê din wê were dîtin. Ew jî wê ew bê ku wê şewayên hizirkirinê û rêbazên bi wê xwe gihandina li zanînê li ser temenekê metodolojikî wê bîn lêpîrsîn. Di wê temenê de wê, nîqaşên di nava têngîna metalyalism û idealismê ew ku wê di temenekê jî hev cihê a du qutuban ku wê bi hişkayî wê bibê wê hinekî wê di wê temenê de wê xwediyê wateyekê bê.

Di wê rewşê de wê, dema aqil wê weke demek ku wê çawa wê zêdetirî wê baştirin wê were fahmkirin wê li wê were lê hizirkirin. Lê wê jî aliyekê din ve jî wê ew wê were dîtin ku wê aqil wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê fahmkirina tiştê weke bi fenomenî, îdeayî û hwd re wê çawa wê, were fahmkirin wê, li ser wê re wê, bi salixkîrînê jîyanî re wê ew bê kirin. Li têngîna emprisismê ku mirov dinerê wê beremberê îdeayên xwe wê weke ku wê locke wê werênê ser ziman wê çawa wê rewş û pêşveçûnek bi pêvajoyî a “weke wê!” were dîtin wê li wê werê lê hizirkirin. Ev wê weke têngîna ‘birhana empirikî’ jî wê were dîtin û wê di wê çerçoveyê de wê bi wê û li wê were lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê, dema ku em li dema aqil dinerin wê di aslê xwe de wê, pêvajoyên wê yên pêşketinê wê dem bi dem wê zêdetirî wê pêşkevin. Ronans wê li ser temenekê destpêka bi hizirkirinek zêde pêşketî re wê jî wê re jî wê bê destpêk. Pêvajoyên piştî jî wê jî wê re wê bina pêvajoyên kûrbûnê. Weke ku wê Bacon wê werênê ser ziman wê çawa wê di temenekê hûrgilkinê de wê, bi wê û li wê were lê hizirkirin û wê di nava pêvajoyên hizirkirinê a bi şewayekê deduktîfî de wê were fahmkirin wê li ser wê temenê wê weke di reng û awayekê de wê bîn ser ziman. Di aslê xwe de wê, dema ku em bahsa dema aqil û ankû serdema ronakbiriye bikin wê di wê temenê de wê, aliyekê din wê bi wê re wê, were dîtin û ev wê weke çerçoveyek giirng a bi têngîna rasyonaliyê re ku mirov wê dikarê bi hûrûkûr li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Wê di dema aqil de wê her tişt wê bi aqil bibê. Wê di wê temenê de wê hişmendî wê derkeve li pêş. Gihiştina zanînê di derbarê xwe û tiştên li dora xwe de wê bi wê re wê pêşkeve. Wê di wê temenê de wê, bi wê re mirov wê ji xwe wê çawa wê li hewirdora xwe wê binerê û çawa dibînê û ankû divê ku ew bibînê û binerê wê weke aliyna ku wê bi wê re wê, cûda û cûda wê bên li wan hizirkirin.

Wekî din wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman û wê fahmbikê û wê mijara hizirkirinê û aqil wê di wê rengê de wê, hevdû çawa wê biafirênin û wê bidina dîyarkirin wê li ser element û dîyardeyên wê re wê, xwe bi wê re wê bide nîşandin. Pêvajoyên fahmkirinê wê bi wê re wê, weke ku wê tiştêkê din wê bacon wê werênê ser ziman wê bibê. Ew jî wê zanîn wê weke bi têngnek bi 'hêzî' wê bibê û wê, mirov wê bi wê re wê bihêz bibê. Wê xwe bi hêz wê hîsbikê. Di dewama wê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê bi wê re wê, were dîtin. Hêz û aqil wê, di wê çerçoveyê de wê bi fahmkirin û hizirkirinê re wê xwe bide nîşandin. Di wê temenê de wê, di levkiran û şêwayê hanîna li ziman û hwd de wê, ew wê bê dîtin.

Mirov wê, di dema aqil de wê, fêrî jîyankirina bi aqil bibê. Ber vê yekê wê gotina 'jîyane bi aqil' wê di wê temenê de wê weke gotinek bi morfolojikî a ku em li ser temenê fahmkirina bi aqil di wê rengê de wê fahmbikê wê bi wê re wê, di wê temenê de wê xwe bide dîyarkirin. Di nava jîyanê de wê bi aqil jîyankirinê, di nava sazûmanak civakî de ku wê temenê wê yê jîyanî ên weke bi civaknasî, dadî, aborî, ramiyarî û hwd wê, di temenek sazûmanî û hwd de wê bi wê re wê, were û pêşkeve re wê, bibê. Wê di wê temenê de wê ew pêvajoyên jîyankirinê bi sazûmanî wê li gorî demê wê bi rexnelêgirtin û hwd re wê, di reng û awayekê de wê, xwe di şêwayekê de wê bidina dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, şoreşên ku wê bi aqil û di rengên aqil de wê bibin wê di wê temenê de wê, pêvajoyên jîyankirina bi aqil wê dem bi dem wê di xwe de wê kûr bikin. Wê encamên bi aqil û kûrbûna di wê de ku wê bibê wê rastarast wê xwe bide biriqandin li nava jîyanê. Minaq wê, dema ku wê, şane wê were beşkkirin û navaroka wê were kifşkirin wê çawa wê, li rewşên dermankirinê wê bandûra wê bibê wê karibê were kirpendin. Minaq wê dema ku wê genetik wê piştê wê were kifşkirin wê çawa wê gûharînan wê di wê reng û awayê de wê, di nava jîyanê û pêşxistinên wê de wê bide çêkirin dikarê bi wê rengê were hanîn li ser ziman. Wekî din ji aliyê teknikî û hwd ve wê pêvajoyên pêşketinê û kûrbûnê û hwd wê, di wê temenê de wê, bi pêvajoyên pêşketinê re wê bide dîyarkirin. Ev alî û

gelek aliyên din ên weke wan wê çendî wê di zikhev de wê pêşkevin û wê bi təkiliya bi hev re wê pêşkevin jî lê wê bi serê xwe wê, di awayekê de wê rengê xwe wê biafirênin. Wê keseyetîya xwe çêbikin. Mînaq keseyetîya teknolojikî, civaknasî, ramyarî, dadî û hwd wê, di wê temenê de wê, di temenekê qatagorikî de wê li ser pêvajoyên fêrbûnê û bi wê re di zanîna wê de bi kûrbûnê û hwd re wê, xwe di reng û awayekê de wê bide dîyarkirin.

Ev rewş û hemû rewşên weke van ên di nava jîyane mirov de ku ew dibin wê, di şewayekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê, di çerçoveyek rasyonali de wê, bibin. Rasyonali wê di wê nûqtayê de wê were çî wateyê û wê di wê rengê de wê, çawa wê bi pêvajoyên wê yên fahmkirinê re wê were fahmkiirn wê bi serê xwe wê karibê weke pêvajoyek fahmkirinê a bi hizir û jîyankirinên bi wê re li ser wan re bê hanin li ser ziman.

Li ser temenê têgîna dema aqil û ankû serdema ronakbiriye re ku mirov wê bihizirê wê pêvajoyên pêşketinê ên weke ji ronasansê bi ber dema reformasyonê, barokê a bi hûnerî û heta şoreşa amarika û fransa mirov dikarê di rengekê de di nava silsileyên rewşên ku wê temenê wê biafirênin wê werênina ser ziman. Wekî din wê, ji aliyê hizirî ve wê temenê wê, di serî de wê, gelek hizirên weke yên spinoza û filosofên serdemên kevnera û navîn ku wê bi awayekê ji nû ve wê bîn şirovekirin re wê bibê. Di dewama wê de wê filosofên weke yên descartes, hume, locke, bacon, lebniz, kant, hegel û hwd re dikarê werênê ser ziman. Weke van wê li herêmên rojava û rojhilat wê gelek zane û filosofên ku wê bi hizirên xwe wê bandûrê li wê demê bikin wê bibin.

Ronasans wê bixwe wê, ji aliyekê ve wê wateya wê ya sereka wê, di serî de wê, ew bê ku wê çawa wê, di reng û awayekê de wê, jinûve wê şirovebikê û wê bi wê xwe bigihênê fahmkirinên nû. Wê dema ku wê aqil bidest kifşkirina jîyanê û hewirdorê kir û pê de wê, dînya û hebûnên cismî ên dervî dînyayê weke fezeyê û hwd wê, weke aliyên ku wê mirov wê, bi aqilê xwe êdî wê berê xwe bide wan û wê li wan wê bihizirê bê. Hizirên kopernik, kepler, gelilei û heta newton wê di wê warê de wê, weke di temenekê zanyarî a hemdem û destpêka wê de jî ku wê werina fahmkirin jî bin. Wekî din wê di wê temenê de wê, li rex zanînen weke yên bi felsefeyê wê civaknasî, derûnî, matematik û hwd wê, bi gelek alî û şaqên din re wê, di demên aqil de wê hin bi hin wê pêşkevin. Fahmkirinên me yên bi têgîna biolojîyê wê berê mirov bi aqil wê bide hebûna cihane zindiyar ku ew xwediyê rewşek anatomiyî a çawa bin. Wê

di wê temenê de wê, hewldanên bi fahmkiirna bioloji û anatomiyê û hwd re wê, li ser wê temenê wê gav bi gav wê pêşkevin û wê derkevina li pêş.

Ji aliyekê din ve jî wê, têgîna 'zanistê' wê di nava zanîne û felsefeyê de wê hin bi hin wê pêşkeve û wê bi wê re wê zanînen 'ansiklopedikî' wê bîn pêxistin. Ev jî wê li ser temenekê weke gihiştina zanîna tiştê weke wê û hwd re ku wê bi temenekê rasyonel wê bibê re wê bê ser ziman.

Di nava jîyanê de û wê di fahmkirinê de wê çawa wê pêşketinek baştirin wê bê girtin û ankû wê lê bê gihiştin wê weke armanca mirov a di demên hemdem de bê. Di nava jîyanê de wê, wê fahmkirin û têgînen ku wê bi destûrî wê temenê jîyane mirov wê dîyarbikin ên weke mafûazadiyê, wekheviyê û hwd wê, pêşkevin û wê weke xosletna demên aqil jî wê werina dîtin. Li ser wê temenê wê çî wê asayî û neasayî bê wê, li wê were hizirkirin. Ya ku wê, di wê temenê de wê, bi aqil wê karibê were fahmkirin, rast û dûrûst bê û hwd wê weke ya asayî wê were dîtin. Wê di nava jîyanê de wê, li gorî fermanê xwûdê zêdetirî wê li gorî têgezên destûrî, zagonî û hwd wê, pêşketin wê di nava jîyanê de wê bi destê mirov wê bibê. bi aqilbûn, rastbûn û hwd wê weke xosletna demê bîn dîtin. Li ser wê temenê xwandin û ankû perwerde dîtin û hwd wê, weke çerçoveya bi pêşketinê a ku mirov xwe bi wê bigihênê zanîne, bi zane bibê û bi wê bizanebûnê re ku ew karibê jîyane xwe îdeme bikê û hwd re wê, were dîtin û fahmkirin. Bi dema aqil re wê, di nava civakê de wê rêgezên li gorî wan ku wê di temenekê 'wekheviyê' de wê bîn jîyankirin û di dewama wê de ku wê kes wê bi serê xwe û bi keseyetiya xwe wê bê xwediyê awa û rengê pêşketinê wê bi wê re wê were dîtin û wê were ser ziman.

Li gorî rewşa civak û herêman ku wê were ser ziman wê minaq wê li firansa wê bi pêvajoyên wê yên 'şoreşa firansa' re wê deestpêbikê, ya ingilis û iskoçiyen wê li ser temenê hizrên filosofên weke hume û hwd re wê pêşkeve. Demên ronakbiriya ku mirov li wê bihizirê wê, li gorî pêvajoyên pêşketinê ên di demê, nûqteyê û ankû herêmê bûna re wê bibê. Minaq 'ronakbiriya amarika' wê aliyê wê, olî wê, di wê de wê, çûyina xwenûkirinê û hwd wê, zêdetirî wê weke li pêş bê. Dema ku em bahsa ronakbiriya îskoçî bikin em dikarin bêjin ku wê bi temenê hizrên weke yên hume û hwd re wê bi pêvajoyên pêşketinê ên weke li ser kimya, jeoloji, civaknasî, awadanî, aborî, felsefe û hwd re wê, bi pêxistinên hizrî ku wê çê bikin re wê xwe bide dîyarkirin. Minaq James, C. Maxwell wê, fiziknasek ku wê li ser rewşên vejenê û hwd wê, bihizirê û wê teoriya wî ya li ser fîzîkê wê b i navê 'zagonên maxwell' re jî wê

werina ser ziman wê pêş bixê. Wê di wê temenê de wê bandûra wî li pêvajoyên pêşketina ronakbiriya îskoç wê hebê. ronakbiriya ingilis wê bi temenê hizrên filosofên weke locke û hwd re wê, li ser têngîna empirismê û hwd re wê, pêşkeve û wê, xwe bide **dîyarkirin**.

Di wê temenê de wê, robakbirî û dema wê di wê de wê bi gelek awayan bi aqil û bi aqil gihiştina çand û pêvajoyên wê yên pêşketinê û hwd re wê, bê dîtîna û wê ser ziman. Mînaq kevneşopîya hizirkirinê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring ê temenî wê biafirênê.

Di nava civakên hemdem de wê bi gelek awa û cûreyên wê re wê şewayên pêşxistinê bi hizirî ên weke bi pirtûk nivîsandinê weke bi roman, dîrok, civaknasî, ramyarî, felsefe û hwd re wê, di reng û awayna de wê were ser ziman. Di hebûna civakê de wê, di serî de wê ji xwe ev wê wele element û dîyardeyna wê yên ku ew bi wan dijî wê ji xwe bi mejuya wê re wê hebin. Tanê wê ya pêwîst wê ew bê ku ew wê li ser temenekê rastîna ew bi jîyane wê re ew were kifşkirin û bê hanîna li ser ziman.

Di nava jîyane demên hemdem û çerçoveya dema aqil û têngîna wê de wê, hin bi hin wê şewayên aqil ên nû wê pêşkevin û wê di wê temenê de wê, bi wan re wê jîyan wê tefsirên wê werina pêşxistin, helbest, roman, destan, şano û hwd wê, weke hinek ji wan bin ku wê di wê çerçoveyê de wê bi berdewamî wê pêşkevin bin.

Di awayekê de wê, hemû aliyên pêşketina bi hizirî wê di temenekê di çerçoveya kûrbûna bi aqilê felsefeyê û pêvajoyên wê yên bi hizirkirinê û hwd bibin. Lê wê çavkaniyek din jî a bi wê kûrbûnê wê di demên hemdem de wê dîyardeya civaketiyê ku wê bi temenek çandî, destûrî û ankû dadî, helbestî, musik, şano, roman û hwd re wê bibin. Ev jî wê bi temenekê çandî û civakî û hwd re wê, karibin werina fahmkirin.

Wê dema ku em van aliyên bi pêşketina bi aqil û şîroveyan wê yên cihê re li wan binerê wê, di temenekê rasyonel de wê, çawa wê werina dîtîna û pêşxistin wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê, fahmbikê bê. Wê di temenê van aliyên ku wê pêşkevin de wê, rasyonelism wê, weke fektorek bi rengê fahmkirinê û hwd re wê, xwe bi awayekê wê bide dîyarkirin. Weke rengê fahmkirinê rasyonelism wê li ser temen û çavkaniya jîyanê, jîyankirinê û şenberîya wê bi teorîkî û pîretîkî wê çawa wê bê hizirkirin wê, bi wê were ser ziman. Rasyonelism wê di wê temenê de wê, bi her têngîna ku wê bîna pêşxistin re wê ji aliyê wê têngîna ve wê wate û rengê xwe yê fahmkirinê wê bi wê re wê biafirênê û wê bîna ser ziman. Di wê rengê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giirng wê dikarê wê fahmbikê û

wê werênê ser ziman ku wê rasyonalism bi çandî, ramyarî, destûrî, civaknasî, derûnî û hwd re wê, di wê temenê de wê bê gihandin li temenekê fahmkirin û şîroveyi û wê dem bi dem wê bi pêvajoyên pêşketinê re wê li ser wê re wê kûrbûn wê bibê. Di wê temenê de wê, minaq wê, derûnî wê, dema ku mirov wê, li wê bihizirê wê, bi xûy, kirin, tevgerên mirov û hwd re wê, li ser çerçoveya têkiliya sedem û encama wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. civaknasî wê, weke ku mirov weke zindiyek civaknas wê pênasebikê û wê bi wê re wê, çerçoveyek fahmkirinê wê werênê ser ziman. Wê têkiliyên nava mirov û xwezayê wê, di temenekê de wê bixwezê ku wan fahmbikê û derxê li têgihîştinê.

Weki din wê her dîyarde weke bi civaknasî, derûnî, çand, destûr û hwd bi gelek aliyên din ên weke wan re ku wê çendî wê karibê her yekê wê bi awayekê pirralî wê were fahmkirin bi wê re wê bi derfet bê. Minaq wê pêşxistina felsefeya çandê, ramyariyê, dîrokê, civaknasiyê, derûniyê û hwd wê li ser temenekê fahmkirin û gihiştina zanîna wê ya teybet û giştî wê çawa wê bibê wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di demên hemdem de wê, dema ku em bahsa çerçoveya têgîna ronakbiriye bikê wê bi aliyekê wê ye din ê temenî wê li ser pêvajoyên gûharandinê ên bi pêşketina civaketiye û gûharînên di navaroka wê de ku wê bibê bê. Di wê temenê de wê, bandûra zanîne û pêvajoyên wê yên bi pêşketinê wê pîrr zêde wê xwe di wê çerçoveyê de wê bide dîyarkirin. Minaq di nava zayendan de wê, wekhevî ku wê di çerçoveya mijara civakî de wê weke mijarek dîrokî, çandî, ramyarî, destûrî û hwd jî wê pêşkeve wê, di wê demê de wê li ser esasê wekheviyê û hwd wê pîrr zêde wê, bê rojevê û wê li ser wê bê sekin in.

Di dewama wê de wê, dikarê wê weke aliyekê wê ye din jî wê werênê ser ziman ku wê mijara têgîna zayendê wê, weke aliyekê wê ye weke encama pêvajoyên pêşketina bi aqil ku mirov dikarê werênê ser ziman wê ji aliyekê din ve jî wê, di çerçoveyek têgînî a rasyonali de wê, aliyekê wê ye ku mirov wê fahmbikê wê hebê. Minaq wê, jin û mêr wê temenê jîyan û malbatê bin û çima wekneheviya nava wan heya wê, di wê temenê de wê li ser wê bê hizirkirin. Di dewama wê de wê, dikarê wê weke aliyekê wê ye giring wê di dewama de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Têgînên weke yên bi rengê feminismê û hwd wê li ser wê temenê wê, hem weke çerçoveyna teorikî ku wê bi wê temenê wê pêvajoya wê ya bi pêşketina civakî wê biafirêninbin û hem jî wê, ji aliyê kirinî ve wê çawa wê ew wê

wekheviyê wê bide dîtîn, jîyankirin û wê bi encamên wê re wê, bênê ser ziman wê were ser ziman.

Di mijarên civakî û fahmkirina wan a bi temenê têkiliya nava zayendan, têkiliyên nava komên civakî û hwd wê, di wê temenê de wê, bi temenekê rasyonali wê li wê were hizirkirin. Rasyonalism wê, di wê temenê de wê, bi têgîn û întûbaya ya ku ew li mirov rast were re wê, bê xwediyê çerçoveyek fahmkirnê.

Di wê temenê de wê çerçoveyek civakî a bi sazûmanî ku wê wan aliyan jî wê bi encamên hizirkirinê wê di çerçoveyek rasyonali wê li wan wê were hizirkirin wê bi wê re wê bibê. Di wê rengê de wê, rasyonaliti wê, di rengên jîyanê, şêwayêmn hevdû fahmkirin, têkiliyên bi hevdû re û hwd re wê, xwe bide dîyarkirin. Wê dema ku wê kesek wê xwe ser yekê din re wê bibînê û hwd wê, di dewama wê de wê bihizirê ku ew weke hevdû du mirov ku ew çendî xwediyê çand û pêvajoyên pêşketinê ên ji hev cihê jî bin. Wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Ev hemû wê, di çerçoveyek ku wê têgîna rasyonalismê û ya hemdemiye ku wê di rengê di zikhev de wê hevdû bi watebikin de wê, bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Ya ku wê hemdem de wê, di wê temenê de wê, rasyonal jî bê. Vajî wê jî ya ku wê, rasyonal bê wê, hemdemiya wê hebê. Lê ev gotin wê bi serê xwe wê ji hev cihê bin. Çendî ku wê, raasyonaliti wê dervî demên hemdem jî bi têgînî wê were kifşkirin wê bi heman rengê wê hemdemî jî wê di çerçoveya hebûna pêvajoyên pêşketinê û hemdemiye wan de wê kifşkirinê bikê.

Di awayekê de wê, di demên hemdem de wê, wê, aqil û jîyan wê di awayekê de wê temenê hevdû wê biafirênin. Wê di wê temenê de wê, ji aliyekê din ve jî wê di nava wê çerçoveya jîyanê û aqil re wê, lêgerînek rasyonalismekê bi dîtîn û dîtbarîya wê re wê, li wê were lê hizirkirin. Wê ji aliyê hizirkirinê ve wê, çawa wê ya rast wê bê kifşkirin wê bi wê were lê hizirkirin. Ji aliyê jîyanê ve wê ya li gorî wê rast û weke lê dihêt wê, di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de lêhatinîti wê, di xwe de wê, di çerçoveyek rasyonali de wê xwediyê reng û awayek fahmkirinê a ku mirov wê, di wê çerçoveyê de wê karibê wê fahmbikê bê.

Piştî ku wê, jîyan bi hemû alî û hûrgiliyên xwe re wê bina mijare aqil û wê li wan wê were hizirkirin û pê de wê, di wê temenê de wê çawa wê têkiliyek bi aqilane wê bi wan re wê bê xwestin ku ew were lêvkirin. Wê dema ku wê, di wê temenê de wê, di çerçoveya demên hemdem de wê bi hizirkî wê were lê hizirkirin wê tiştên ku wê weke ku wê di ziman gel de

wê bê gotin ku 'ya ku wê li mirov wê maqûl were' û 'ya ku wê li mirov maqûl newê' wê di wê temenê de wê, bi têtîna rasyonel û irrasyonaliya nava fahmkirinê a bi wê re wê, were ser ziman.

Di wê temenê de wê, dema ku wê, bahsa dema ronakbiriye û ankû dema aqil wê di wê çerçoveyê de wê were kirin wê bi wê re wê çawa wê hemû tişt û rewş wê, bi çerçoveya aqilbûn û çerçoveya hizirkirinê re wê were ser ziman re wê li wê were lê hizirkirin. Wê dema ku em li pêvajoyên hizirkirinê dihizirin wê piştî ronansê wê pêşketina pêvajoyên weke yên bi demên romantismê û piştî li ser wê re wê lêgerîna li realismê û hwd wê, di wê rengê de wê karibê têtînekê bi xwe re bide me. Rasta ku em rasyonalmê wê weke aqiltiyê wê fahmbikin. Lê wê bi tememî wê ne rast bê ku mirov wê bi regekê weke tenê wê bi regekê teqez wê bixwezê bihizirê û wê, hertiştê wê weke encama hebûna aqil wê bibîne bê. Wê di wê temenê de wê, ev wê, di dîmenekê de wê, weke têtîna idealist û hwd bin.

Dema ku em di wê çerçoveyê de bahsa demên hemdem bi têtînek ronakbiri re wê bahsa wê bikin wê di wê, di regekê de wê, çawa wê, di pêvajoyekê fahmkirinê de wê, rastitiya jîyanê û hwd bi hebûna mirov a dijî re wê li berçav bigirê wê bi wê re wê, li wê were hizirkirin. Rasyonalmê wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê, weke ku mirov kifşdikê wê hin bi hin wê çendî ku wê, pêşkeve wê, şewayê nêzbûnê a aqil jî wê di regekê de wê bigûharênê. Mînaq wê, di wê temenê de wê, di demên serdemên navîn de wê, zêdetirî wê, di dîmenekê de wê têtînen weke ya giring wê bawerî û li gorî wê jîyankirin bê. Lê wê di demên hemdem de wê, li şûna wê çawa jîyankirin ku ew bibê jî wê xwesteka mirov û têtîna temenê rast ku wê li gorî herkesê wê karibê di xwe de di nava şertûmercên xwe de wê gûharênê wê, bide dîyarkirin bi wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê, ev wê di temenekê şewayê de wê, li gorî rengê hizirkirina demê, ast û pîvane wê ev di wê rengê de wê bi wê re wê bibê.

Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, di regekê de wê, bi têtîna rasyonalmê re wê, ji du aliyan ve wê, dikarê nêzîkatiya bi zanîne re wê fahmbikê. Yek wê, di temenê têtîna ya ku wê li mirov wê maqûl were bê. Ya din a duyem jî wê li ser temenê ya ku ew li mirov rast were bê. Ev herdû têtîn jî wê di aslê xwe de wê ji hev cihê wê karin wateyekê bidina me. Di wê rewşê de wê, ya ku wê li mirov maqûl were wê karibê li kesekê din weke ne maqûl were. Ya ku mirov rast were wê karibê li

kesekê din ne rast were. Wê di wê temenê de wê, ev jî wê di temenekê dîtbar de wê, karibin têtgînek bi xwe re wê bidina me.

Di wê nava jîyane mirov a hemdem de wê bi zanînê wê têtgînên weke derûniyê, felsefe, civaknasî û hwd wê weke wan gelek aliyên din wê hebin ku wê bi zanînê wê werin û pêşkevin. Wê bi wan re wê çerçoveyek zanînê wê di nava jîyanê de wê pêşkeve ku mirov wê bi wan wê bihizirê di jîyane xwe de. Wê di wê rengê de wê aliyekê din jî wê weke xosletê dema zanînê wê gelek zanîn wê bibin wê di wê temenê de wê, bi dana wan a berhevdû û di mejiyê xwe de ya 'rast' jî wan 'li gorî' xwe binaqênê û werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, bo têtgîna rasyonalismê de wê wateya gotina 'li gorî wê fahmkirinê', 'li gorî xwe fahmkirinê', 'li gorî wê rast a', 'li gorî wê ne rast a' hwd wê çî bê? Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, di çerçoveya jîyankirin û bi wê azmûnên mirov de wê, di xate jîyane xwe de mirov wê, rengên hizirkirinên xwe wê, di rengekê de wê weke ku wê biafirênê. Lê ev wê, dema ku ew kes ket nava komekê de wê, di nava wê komê de ku ew çend kes hebin û hizrên xwe bi hev re parvekirin wê di wê temenê de wê li ser 'ya weke nerîna wê' re wê, di temenekê giştî de wê, nerîn û rastiyên hevbeş ku wê bi wan wê werina fahmkirin jî wê bi wê bibin. Di awayekê de wê, rastiyên komî ku wê ew li gorî wan di nava wê de wê bijî wê bibin. Ev dikarê weke di hevnerînekê de bîna dîtîna û ankû ne dihevnerînekê de werina dîtîna. Lê jî aliyekê din ve jî ku ew herkes di xwe de xwediyê hizrekê û nerînekê bê û wê dema ku ew hanî ser ziman wê di wê nerîna giştî û hwd de jî wê bi wê re wê, temenê gûharîna bi lêvkirina wê re wê, di rengekê de wê bi aqilî wê bide çêkirin. Ev di çerçoveya têtgîliya kes û komê û ankû kes û girseyê û bandûrîya wan a beremberê li hev ku ew dibê wê bi wê temenê re wê ew wê bibê.

Weke encamê aqilê demê ê dema aqil wê, ew bê ku mirov wê çawa wê bê xwe. Wê di aslê xwe de wê, weke ku me di paragrafa li ser wê de wê hanî ser ziman wê, gihiştîna nerîna xwe, têtgîna 'ez bi rengê dinerim', 'nerîna min ev a' û hwd wê, hewldanak bi wê rengê bê. Mirov wê, xwediyê derûniyek teybet bê. Wê çendî ku wê aqilê me berê me bide bi ber bi xwebûnê û bi wê pêşketinê jî mirov wê, di xwe de wê bi wê re wê li ser aliyên nedîyar û nezanînên xwe re wê, ku ew wê bi şûn dikişênin wê di wê temenê de wê, di nava wê rewşê de wê, bikeve rewşek bi aqilê çûnûhatinê û ankû dilwaswasbûnê. Heta ku mirov wê, ne gihiştî navendek ku ew dikarê xwe di wê de wê bi wê rengê bi rehetî werênê ser ziman wê ew hertimî wê weke tiştêkê xwestinê jî wê karibê bimênê bi mirov re.

Dema ku mirov 'xwûdê' weke 'yê xwe' dibînê ew çî di wê têgîna aidiyetê a di wê de bi xwe re dibînê û his dikê? Xwûdê weke xwe tefkir dikê. Wê dema ku wusa tefkir kir wê, hingî wê, ew xwe bi wê rengê wê bixwezê kifşbikê. Bo mirov wê gotina 'xwûdê' wê aliyekê wê yê armancî û bi aqil afrîner wê hebê. Minaq wê, di wê temenê de wê, xwûdê wê hertimî wê weke gavekê li pêş bê bi aqil û pêşketina xwe. Mirov wê hertimî bixwezê bigihijê wê. Lê wê ti carî wê, ew gihiştin wê, weke ku wê lê nebê. Ber ku ew tenê têgînek a û tenê weke armancak bi aqil a. Lê di wê rewşê de wê mirov wê, hertimî jî wê, ew nûqteya ku ew bi aqil li wê 'xwûdê ya' wê çawa bê, wê bixwezê wê kifşbikê.

Bi aqil mirov wê hertimî wê li ya bi aqil, li mirov maqûl dihê û rasttir wê bigerihê. Ev wê xwe di têgîna rasyonelizekirinê de wê di reng û awayekê de wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, rasyonelism wê bi temenekê teorikî û pîretikî a şenber re wê, bi encamên xwe yên ku ew derxê li holê ên bi aqil re wê, di aslê xwe de wê, bi renekê wê weke têgînek bûjenîparêz û bi wê hizirkirinê wê ku ew xwediyê pêvajoyên pêşketinê ên bi aqil û jîyane re bê. Lê rasyonelisma rast wê, di wê temenê de wê hertimî wê bi temen û têgînek rexnewî re wê, xwediyê nerînek fahmkirinê ku ew bi wê re hertimî pêşbixê û di wê çerçoveyê de bigihê û ankû bigihênê li rastiyeke bi fahmkirinê.

Di dewama çerçoveya rasyonelism û serdema ronakbiriye şoreşa çandî

Di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê bahsa serdema ronakbiriye bi temenekê rasyonel ê bi pêşketina wê û pêvajoyên wê yên pêşketinê bikê wê weke aliyekê wê yê din ê ku wê di wê pêvajoya fahmkirinê de ku ew wê, temem bikê jî wê têgîna çandî û pêvajoyên wê yên ku wê bi çerçoveyek şoreşî wê pêşkevin bin. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, pêvajoyên vegûharînê ku em li ser temen û çerçoveya rasyonelismê re wê werênê ser ziman wê di nava çandê de wê çawa wê bina bingihê vegûharînên bi wê re wê, bi demê re wê were dîtin.

Ev pêvajoyên vegûhar û encamên wê fahmkirina wan wê bi serê xwe wê weke aliyekê wê yê din ê giring û bingihînî ê fahmkirinê wê bi xwe re wê, di renekê de wê weke ku wê biafirênê. Ber vê yekê wê diserî de wê, di dewama pêvajoyên pêşketina serdema ronakbiriye bi temenek felsefeyî a rasyonel wê, bi çandbûna wê û bi çandî pêşketina wê re wê, weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku ew were fahmkirin bê.

Çand wê, di awayekê de wê, weke mijarek zêde giring a ku mirov wê dikarê hemû dîroka xwe ya jîyanê û hizirkirinê wê bi wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di serî de wê, di nava wê de wê mirov wê çawa wê di rengekê de wê bi wê re wê bihizirê wê, ew di nava wê de wê, bi awayên wê yên berê re jî wê weke çavkanî wê werina dîtin. Ya ku wê bi temenekê argûmanî wê ji pêvajoyên hizirkirinê ên felsefeyê ve jî wê bê bingihêkê giirng jî wê ev rastî û alî bê.

Piştî demên ronansê û pê de wê, civaketî wê di reng û awayekê de wê pêşkeve û wê bidest jîyane pêvajoyên xwe yên civakî û hwd wê bikê. Ev pêvajo wê di serî de wê weke aliyna giring ên ku mirov di serî de wan fahmbikê bê. Wê, di wê rengê de wê, di nava wê de wê, dema ku wê pêvajoyên hizirkirinê wê li ser temenekê hizirkirinê û çerçoveyên me yên berê hatina jînkirin û hizirkirin ku wê werina beremberî hevdû wê cihêtî, nakoki û hwd ku wê di nava wan de wê biafirê wê di wê rengê de wê, ji aliyekê ve wê temenê hizirkirinên nû wê bi xwe re wê biafirênê.

Di rengekê de wê dikarê di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê çanda hizirkirinê wê weke bi kevneşopîya wê ku mirov li wê dihizirê wê, pêvajoyên wê yên gûharînê wê dema ku mirov li wê bi dem bi dem dinerê wê di awayekê de kifşdikê. Wê di wê demê de wê di demên berî demên kevnera, demên kevnera, piştî demên serdemên navîn û heta demên ronansê û piştî demên hemdem û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê, di xatek pêşketinê de wê pêvajoyên wê yên hizirkirinê wê werina dîtin. Di wê pêvajoya pêşketinê a demdirêj de wê dikarê bi awayekê du dîmenî wê fahmbikê. Yek wê bi dîmenê dem bi dem li dûv hevdû wê di pêvajoya herikkina demê de ku wê xwe bide domandin û wê were heta roja me bê. Ya din jî wê dem bi dem wê di wê de wê kûrbûn wê bi berdewamî wê di demên piştî de jî wê ew kûrbûn ku wê, xwe di şeklekê û awayekê de wê bi wê re wê bide domandin bê.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di aslê xwe de wê, ev wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Pêvajoyên hizirkirinê wê di wê temenê de wê çendî ku wê kûrbûn di demekê de wê bi wê re wê bibê wê, di dema bûhûrîna li dema piştî de wê, di dewama wê dema berî xwe de wê, bi wê kûrbûnê wê di ast pîvanekê de wê xwediyê radeyek pêşketinê ku mirov wê, bi teybetî wê kifşbikê û wê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê, di nava çandê de wê rasyonalbûn wê di temenê bi pêvajoyên pêşketina aqil, lêpîrsînên bi wê û hwd re wê di rengekê de wê

bi awayekê ku wê hîm û bingihênê xwe ji wê bigrê wê pêşkeve û wê, xwe bide domandin. Di wê çerçoveyê de wê, rasyonalisma çandî wê, bi temenekê felsefeyî wê xwe ji wê bi temenekê sûdgirtinê wê di dîmenê pêşî de wê bide dîyarkirin. Lê di dîmenê duyem de jî wê piştî ku ew bû û pê de wê, di xwe de wê, bi çerçoveyek felsefeyî bi hizirkirinê û bi kifşkirinên di xwe de wê bi hanîna wan a bi felsefeyî re wê, bi teybetiyên xwe re wê çerçoveyek hizirkî wê bi xwe re wê biafirênê. Çand û felsefe wê, di wê rengê de wê bi hizirkirinê û hwd re wê, di nava jîyanê de wê weke xwediyê pêvajoyek afrîner a di çerçoveya jîyane mirov û ya girseyî de bin. Wê, di wê temenê de wê bi felsefeyî û têkiliya wê ya bi çandê re ku mirov wê werênê ser ziman wê ew têkiliyên nava wê ên bi civakî ku wê di dîmenekê de wê li ser temenê rastdîtin û ankû rastnedîtinê û hwd re ku wê bîn li wan hizirkirin û hwd re wê, temenê lêpîrsînê wê bi wê re wê bi temenekê felsefeyî a çandî û hwd re jî wê bi wê re wê biafirênê.

Di pêvajoyên vegûharînê ên di nerînên me de wê di wê temenê de wê bi demê re wê xwe bidina dîyarkirin. Wekî din wê jî mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara çandê wê di wê temenê de wê, di xwe de wê dem bi dem bitêrbûnên ku wê bijî re jî wê, bi ber rasyonalbûna xwe ya bi nerînê û hwd re wê, di temenekê de wê pêvajoyên pêşketinê wê bijî. Li ser temenekê antropolojikî û dîrokî wê dema ku em pêvajoyên wê yên demên berê li wan dinerê wê heta roja me wê, di awayekê de wê, çawa wê bê jînkirin, û wê çawa wê, bê xwediyê şewayên jîyanê û wê di kîjan awa û astê de wê vegûharên û pêşketin wê xwe bi wê re wê bidina dîyarkirin wê bi wê re wê, di renekê de wê bidina dîyarkirin.

Di nava jîyanê de wê, di dîmenekê de wê, mirov çawa dijî wê di wê rengê de wê, di renekê de wê, çerçoveya çandê wê biafirê. Lê ji aliyekê din ve jî wê bi çawa hizirkirinê jî wê ew pêşxistin û pêşketin wê karibê xwe bide dîyarkirin. Wê dema ku ew bi aqilî di wê temenê de bû wê hingê wê li ser wê temenê hizirkirinê û jîyankirinê wê seh û rêyên me yên derk ên bi fahmkirinê wê ji aliyekê ve jî wê bi hêstîyarî wê li levkirina di nava wê de ku mirov wê ji wê êdî wê hêstê bigirê wê lêbigirê. Kengî ku me ew levkirin dît wê, hingî wê sehek me wê ji me re wê bêjê ku ew heya û wê hingî wê mirov wê di wê temenê de wê, bi wê rengê wê bi berdewamî wê bidest hizirkirina li wê bikê. Lê dema ku wê di nûqteyekê û hwd de ew levkirin nebê wê hingî jî wê mejiyê me wê bi temenekê lêpîrsînerî wê, bixwezê ku wê sedema wê levnekirinê û sedema wê çi ya wê fahmbikê. Di wê temenê de wê lêpîrsînî û bi wê hewldana

fahmkirinê wê weke xosletekê me yê jîyanî bê. Wê, ev wê, di rengekê de jî wê di temenê pêvajoyên me yên pêşketinê de jî wê bi fahmkirinê û hwd re wê cih jî bigirê.

Wekî din wê jî mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijara çandê wê di demên hemdem de wê, bi pêvajoyên wê yên gûharînê ên bi hizir re wê, di wê temenê de wê, xwe bide dîyarkirin. Her çendî ku em dikarin bêjin ku wê çand wê bi temen û çerçoveyek sazûmanî wê çerçoveya jîyane bi komî û hwd wê biafirênê jî lê wê di nava wê de wê bi hizirkirin û pêvajoyên felsefeyê û hwd re wê, bi hanînên wan ên ser ziman û hwd re wê, ew temen wê êdî wê bingihê wê yê vegûharênê jî wê dem bi dem wê li gorî wê bê çêkin. Ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê, bi wê dijî bê. Her dem wê bi wê rengê wê bi wê xwe hanîna ser ziman a wê demê re wê rengê wê bi wê rengê wê bê dayîn dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, dema ku mirov di wê temenê de bahsa pêvajoyên hizirkirinê ên di wê temenê de bikê jî wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê ev wê bi wê re wê, di şewayekê de wê xwe bi wê re wê, karibê bide dîyarkirin. Em wê jî wê di wê rengê û awayekê de wê dikarin wê werênina ser ziman ku wê mijara fahmkirinê û awayên wê, di wê rengê de wê xwe bidina dîyarkirin. Wê, di nava hizirkirinên me de wê, du temenên ku wê rengê nerîna me wê karibên di zikhevdû de wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin wê hebin. Yek wê, di wê rengê çerçoveya çandî û felsefeyî û hwd de ku ew berê wê demê lê hatiya hizirkirin û ew hatiya ser ziman bê. Aliyê din jî wê bi rewşa jîyankirinê, şewayê ji wê fahmkirinê û ji wê ghiştina nerîn û têgihîştinekê bê. Di wê temenê de wê pêvajoyên hiizirkirinê wê xwe di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê xwe bi wê re wê di rengekê de bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, têkiliya çand û felsefeyê wê bi hevdû re wê, di serî de wê temenekê çanda lêpîrsîner wê bi demê re wê bi xwe re wê biafirênê û wê bi wê re wê, felsefeyê wê weke temenekê hizirkirinê wê bi wê re wê bikê temenê jîyan û jîyankirînên me û bi wê re hizirkirinên me de. Di mijara çand û rasyonalmê de jî wê, di demên piştî ronansê û pê de wê weke pêvajoyek bi aqil û zanînê û pêvajoyên wê yên di jîyanê de re ku wê pêşkeve bê. Di wê rengê de wê, di nava jîyanê de wê lêpîrsîn û lêgerînên bi hizirî ku wê bibin wê di wê rengê de wê, di reng û awayekê de wê temen û çerçoveyek hizirkirinê wê bi wê re wê biafirênin. Wê, di wê rengê de wê, çawa dîtina di nava jîyanê de, nêzîkatîya mirov a li xweya mirov, li hevdû bixwe û hwd wê, weke aliyana ku wê di dewama

wê de wê êdî wê bi wê re wê werina lê hizirkirin. Wekî din wê jî wê di dewama wê de wê mirov dikarê bêjê ku wê di temenekê çand şenber û objektiv de wê, çerçoveyek hizirî a ji jîyanê û hwd de wê, pêvajoyên wê yên hizirkirinê wê xwe di renekê de wê bidina dîyarkirin.

Çand wê di renekê de wê weke ku wê di nava gel de jî wê bi gelemperî û teybetî wê were fahmkirin wê weke çerçoveya jîyankirinê wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê, dikarê wê bi wê re wê, di renekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê çawa wê 'rast' bê dîtî û wê li gorî kirinê wê çawa wê rast were jînkirin wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin di çerçoveya têgîna çanda rasyonali re wê, fahmbikê û wê werênina ser ziman. Ku em bi gotinek weke di renekê çanda rasyonal de wê li wê bihizirin wê di wê rengê de wê, çerçoveya wê ya ku wê bi rengê fahmkirinê û hwd wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin wê di dewama wê de wê, bê ser ziman.

Minaq em di wê temenê de wê, çerçoveya têgînek bi çanda rasyonal re wê, di wê rengê de wê, dikarê wê fahmbikê ku wê wê ji du aliyên ve wê, dikarê wê di serî de wê fahmbikê. Yek wê di nava xwe de û wê weke 'dixwede bi şêwayê fahmkirinê' re wê, dikarê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê ber ku ew di xwe de wê weke şêwayekê fahmkirinê bê wê di nava wê de wê, têgînen weke yên baweriyê û hwd jî wê di wê rengê de wê, di nava wê de wê cih biigirin. Aliyê din jî wê di dewama wê de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê giring ê fahmkirinê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, bi çerçoveyek rasyonal ku ew ji temenê têgînen serxwezayî dûr bi renekê fahmkirinê ê weke wê de wê fahmbikê û wê derxê li têgihiştinê bê.

Di wê rengê de wê, di mijara têgîna çandî a rasyonal de wê, dema ku em di wê temenê de wê bi wê re li wê dihizirin wê hingî aliyên weke serxwezayî, sûrrealist, irrasyonel û hwd wê weke aliyna ku wê di wê temenê de wê, aliyekê din ê çandî wê xwe bi çerçoveyek fahmkirinê wê bidina dîyarkirin bin.

Di çandan de wê, di wê temenê de wê, rasyonalîzm wê weke renekê bi jîyankirin û gihandina li temenekê jîyankirinê bi têgînen weke felsefeyê û hwd re ku wê bi wan re wê li wê were hizirkirin jî wê biafirênê. Di wê temenê de wê, çand wê ji rewşa di xwe de bi renekê fahmkirinê û xwediyê nerînekê wê derkeve û wê, tabîî pêvajoyên pêşketinê ên li gorî demê wê awa û reng û qarakterekê wê bistênê.

Di wê temenê de wê, dikarê wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê ji aliyên têgînen weke dogmatîzmê, irrasyonelîzmê, sûrrealîzmê, û

hwd re wê, bi têngînên weke dij-rasonali ku mirov bihizirê wê di wê temenê de wê, çawa wê êdî wê beremberê wê were fahmkirin wê ew jî wê, were dîtîn. Di rewşekê de bi hizirkiirna aliyê wê yê din û kifşkirina wê, temenê wê wê aliyê ku ew bi wê dihizirê wê bermeberê wê çî bê wê bi kifşkirina wê re wê re wê xwe di renekê de wê bide diyarkirin. Em di temenekê mantiqî de bi renekê hesanî bihizirin wê demê wê weke ku wê têngînek baş hebê wê ya vajî wê nebaşî bê. rast hebê wê ya vajî wê ne rast bê. Di wê rengê de em dikarin li ser hemû gotinên ku em di nava jîyanê de bikardihênin û ji wan digihijina aqil û hwd wê bikin û pêşbixin.

Rasonalism wê piştî ku ew weke têngînek hizrî wê di nava aqil de wê bicih bibê û pê de wê, di nava aqil û ankû kirinên me yên jîyanî de wê lêgerîna levkirinê a bi wê, û her wusa hewldana ravakirina bi sedemek maqûl û ankû ku mirov dikarê wê derkbikê û têbigihê û hwd re wê, werê ser ziman. Di wê rengê de wê, rasonalism wê ji me re wê bènê ser ziman ku wê, bi derfet bê ku mirov bi aqil karibê wê derkbikê. Bîgihijê rastiyê bi wê. Di dewama wê de wê, azmûn û cerb bikê.

Di nava jîyanê de wê, jîyankirinên me wê bi rewşên pêkhatî û hwd re wê, di aslê xwe de wê, di şewayekê de wê, weke biazmûnkirin û ceribandinna di jîyane me bixwe de jî bin. Di wê rengê de jî wê dikarê wê werênê ser ziman. Em dema ku em bi renekê wê dikin wê ew reng wê bi awa û rengê ku ew hatîya pêkhatin wê, weke awayekê bê. Wê di awayekê de wê ev bi tememî newê wê wateyê ku em wê têngîna ku me pirezekirî wê dikarê êdî ew bû û ne bi deerfet bê ku ew wê êdî wê li gorî wê û 'weke wê' cûreyên din ên kirinê wê nebin. Wê hertimî ew wê derfet hebê ku ew weke wê bê kirin. Ber ku wê kirin jî û têngî jî wê di wê temenê de wê dîtbar bê. Di temenekê pêkhatî de em dikarin wê weke awayekê rasonalizekirî jî wê fahmbikin û wê werênina ser ziman. Lê rasonalism wê rêgezên wê ên teybet û cihê wê hebin. Di serî de wê, li gorî rastitiya jîyanê bin. Rewşên me yên fizikî li gorî wan bê. Ne bi rewşek ser fizikî û ankû xwezayî bê.

Çanda rasonal wê hinekî wê bi aqil û hwd re wê di wê temenê de wê, di renekê de wê, di awayekê de wê xwediyê pêvajoyên xwe yên pêşketinê ên ku wê, bi wan pêşkeve û wê bijî bê. Di nava çandê de wê, bêgûman wê aliyên weke yên xiyalkirin û hwd ku wê weke irrasonali wê hwd jî wê hebin. Lê di dema aqil de wê hertişt wê bê xwestin ku ew li gorî aqil û rêgezên wê bin.

Di aslê xwe de wê ya ku wê di demên piştî ronansansê û pê de wê bê temenê şoreşên çandî û hwd jî wê di reng û awayekê de wê, li ser wê

temenê wê bi pêvajoyên hizirkirinê û ji wê bi temenekê rasyonali gihiştina encamên cûda û cûda bê. Di wê temenê de wê bi rasyonali wê di tênginekê de wê ji wê girtin û pêşxistin wê di renekê de wê, sînore wê nebê. Tenê wê sînore wê yê ku ew li gorî rastitiya jîyanê bê, wê hebê.

Di aslê xwe de wê, bi têngîna çandê û civakê re wê, dema ku em di wê çerçoveyê de bi wê li ser têngîna çandê re dihizirin wê dikarin wê bi wê re wê werênina ser ziman ku wê, çawa wê li ser temenekê rasyonali wê di pêvajoyên pêşketinên civakî û hwd de wê, çawa wê, şorewşên civakî û çandî û hwd di nava jîyanê de wê bi xwe re wê werênin wê demên ku wê, bên bûhûrandin wê karibin ji wê were weke birhan bên dayîn nîşandin. Di wê temenê de wê, rastitiya jîyanê û weke wê ku mirov wê çawa dijî wê kifşkirin û qaydkirinên me yên bîaqil ên di wê temenê de wê, di nava fahmkirina me de wê, bi felsefeya rasyonali a çandî û civakê re jî wê di wê çerçoveyê de wê bigihênê temenekê fahmkirinê û ku wê li ser wê re wê pêvajoyên pêşketinê ên li gorî wê bi berdewamî wê werina jînkirin.

Jîyan ne di renekê wusa de ya ku mirov wê tenê di awayekê û ankû yekaliyekê de wê li wê bihizirê bê. Wê di awayekê de wê xwediyê çerçoveyên xwe yên fahmkirinê ên bi afrînerîya xwe re bin. Di nava xwezayê jîyane mirov de wê, li gorî wê, çawa wê were jînkiriin û çawa wê were jîn kirin wê bi wê re wê mirov wê kifşbikê. Di dewama wê de mirov wê, aqilê xwe di temenekê de wê çawa wê, weke ku ew ji jîyanê digirê wê, bi aliyekê wê yê şubjeyî wê di temenekê afrîner de wê, pêşbixê wê, çerçoveya wê biafirênê. Ji objektiwitiya jîyanî bi ber şubjeyîya aqil ve çûyin û di dewama wê de wê, ji wê hebûna fenomenên aqil bi ber afrînerîya bi awayê a fîzîkî û hwd ve çûyin wê weke xosletekê hizirkirina me û hişmendiya a di zikhev de jî bê.

Çanda demên serdema ronakbiriye wê çandek bi zanîne ku ew diafirê û wê di wê temenê de wê bi xwe re wê xwediyê pêvajoyên fahmkirinê ên ji xwe û li xwe bê. Wê di wê temenê de wê têngîliya fahmkirinê a ku ew bi wê re çêdikê wê bi wê re wê çerçoveyên hilberîn û afirandinê wê di reng û awayekê de wê biafirênê. Di wê rengê de wê pêvajoyên wê yên fahmkirinê wê weke aliyna wê yên ku mirov wê di serî de wê baş fahmbikê bê. Di mijara zanîn û çandê de wê di demên aqil de wê, bi temen û çerçoveyek fahmkirinê a rasyonal re wê derkevina li pêş. Di wê temenê de wê, di renekê de wê bina xwediyê awayekê fahmkirinê.

Di çerçoveya çande rasyonal de wê, tişt ku wê çawa wê, di renekê de wê, weke wê, bê fahmkirin wê di renekê de wê, karibê were fahmkirin. Lê ji aliyekê din ve jî wê di mijara afirandinê de jî wê hema rasyonaliti

wê bi afirinîya tiştê re wê li ser rewşa wê ya funksiyonî û hwd re wê, di reng û awayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Minaq mirov çawa hizirkir ku ew kevçiyekê bo xwarinê çêbikê û bi wê xwarinê bixwê. Wê dema ku wê kevçî nebê bi wê xwarinê bixwê weke 'rewşek neasayî' û ankû 'rewşek ne rasyonel' wê di wê rengê de wê were dîtin. Ev rewş wê rewşên rasyonel wê, bide nîşandin ku wê li ser temen û têgînek fêrbûn û azmûnkirinê bin. Di wê rengê de wê, ev di rewşa çêkeriyên ku wê ji aliyê aqil ve wê bibin bin. Di nava çêkeriyên xweza û yê bi aqil ên ne xwezayî de jî wê, di wê çerçoveyê de wê, mijara rasyonelismê wê weke têgînek adiliner wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Wê, di wê temenê de wê li ser fahmkirin û rewşên wê yê funksiyonî û hwd re wê bi temenekê rasyonelizekirinê û hwd re wê pêşxistinê wê bikê ku ew bi wê were werênê li holê. Di rewşa teknikê de wê dikarê weke birhan û minaq ji wê re werênê ser ziman. Rewşên weke yê bi wê rengê ên bi çêkerîya aqilî wê di rengekê de wê, rewşa dîtbarîya rasyoneli bi têgînî jî wê di reng û awayekê de wê bikin ku ew bi xwe re bidina dîyarkirin. Rasyonelism wê li rex xwe wê, têgîna fahmkirinê û zanînê wê weke çerçoveya bi wê pêşketinê a di xwe de ku ew bi fahmkirinên nû bijî re wê, bide çêkirin. Minaq ku ez bêjim mirovek bi bazê di di seateke de ji cihê karê xwe bigihîşt malê.' Ji aliyê din ve jî bêjim 'mirov rûniştî di cihê xwe de di seatekê de ji cihê karê xwe bigihîşt malê.' Di wê rewşê de wê, rewşên cihê ên bi funksiyonî wê bi wê re wê di rengekê de wê bikevina dewrê de. Weki din wê weke rewşek ku wê bi azmûn û cerbkininê ku wê bê têgihîştin jî bê. Ew jî wê weke aliyna din ên bi pêwîstîya hiş ên bi rasyonelismê re xwe didina dîyarkirin. Ew mirovê rûniştî di seatekê de gihîşt malê ji cihê karê xwe ew, dikarê di taksiyekê û ankû arabayekê rûniştî hatibê. Wê demê em azmûn bikin ku ew di taksi û ankû arabayekê rûniştî hatîya malê. Wê dema ku hebûna taksiyê û ankû arabê bi kifşa wê re were dîyarkirin wê hingî wê bi wê re wê, ew di temenê wê de wê bi çerçoveyek levkirî wê were fahmkirin. Wekî din wê ji mirov re wê rast newê ku wê mirov rûniştî wê çawa wê di heman demê de wê di wê rengê de wê bigihîjê malê. Di wê rewşê de wê gelek rewşên ku wê di zikhev de wê bîn fahmkirin wê hebin. Di rengekê de dibê ku mirov bi awayekê ji hev bi felişandinê wê karibê fahmbikê. Minaq li gorî rewşa kesê din ê ku ew bi bazê hatî malê wê ne bi derfet bê ku wê kes bê bi wê lezê û ankû bazê karibê bigihîjê malê. Lê kesê din wê, ji aliyê xwe ve wê, weke di rewşa xwe wê bidihîjê û wê, di wê rengê de wê, bi derfetîya wê di xwe û rewşa xwe wê bibînê. Wê demê ev wê çî bi xwe re wê bide

nîşandin? Wê ew wê bide nîşandin ku wê rewş di çerçoveya xwe de wê xwediyê têgînên mantiqî bin.

Ev têgîn û rewşên fahmkirinê wê di awayekê de wê, mijare aqil wê, ji du aliyên ve wê, di wê temenê de wê, bixwezê ku ew wê fahmbikin. Yek wê ji nava jîyankirinê a di dema xwe de bê. Ya din jî wê li wer azmûnên me yê bûyî ku em wan çawa di renekê afrîner de di hilberînê û bi wê tiştan çêdikin û bi wê re digihijina encamekê.

Di wê rewşê de wê, di rewşa têgîna rasyonalmê de wê, dema ku em di çerçoveyek çandî de wê li wê dihizirin wê dikarin wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman ku wê, dem wê, li gorî rengê hizirkirinê bi xwe re wê, awayê xwe yê çandî û rengê jîyanê wê pêvajoyên wê bijî. Ev jî wê, di renekê de wê, afirandîna çandî wê bi xwe re wê bê. Ev wê dide nîşandin ku wê, jîyankirin wê li pêşîya wê weke çerçoveyek bi kirinê û hwd a dîyarker bê. Wê, di serî de wê, weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê dikarê wê di serî de wê bi wê re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman.

Pêvajoyên bihizirkirin û reêngên fahmkirinê ên weke lêpîrsînê û hwd ku wê di demên piştî ronansê û hwd re wê pêşkevin wê di wê rengê de wê, di renekê de wê hertiştê wê ji xwe re wê bikina mijara fahmkirinê û di dewama wê de wê lêbîrsin ku ew çawa xwediyê rewşek jîyanî na. Wê, di wê rengê de wê, çandek bi zanînê û pêvajoyên wê yê pêşketinê wê pêşkeve. Di nava wê de wê, jîyankirin jî wê bi serwerîya bi wê re wê bibê. Rêya jîyankirinê bi zanînê re wê, di wê temenê de wê, bi şewayên bi çêkirina bingihê wê weke bi perwerdebûnê û hwd re wê bi demê re wê pêşkeve. Ev jî wê, di dewama wê de wê, şêwa û renekê jîyanê ku wê li ser rengên pêşketinê ên bi qatagorîkî weke bi pişeyan, rengên zanînê û fahmkirina wan û hwd re wê di çerçoveya têgîna 'zanyariyê' û ankû 'zanistê' de wê, were fahmkirin.

Di aslê xwe de di wê temenê de wê zanist wê çî bê wê, bi serê xwe wê weke mijare ku em di çerçoveya têgîna rasyonalmê de wê hûrûkûr wê hildina li dest bê. Wê, di wê temenê de wê, çawa ew pêşdikevê, piştî awayên wê yê ku ew pêşketîna çawa pêşketina, di wê temenê de wê bi nerînek darazî wê, dikarê bi wê temenê wê re wê fahmbikê. Wê ev jî wê di renekê din de wê, weke ku wê bi derfet bê. Zanist wê, di wê rengê de wê, di rengê û fahmkirina wê de wê, armanca wê li nûqtetekê û hwd ku ew li wê were pêşxistin wê zêde bi dîyarî hebê. Wekî ku wê carna wê minaq wê, nûqtetek hewlbêdayin were pêşxistin ew wê bi wê re wê, weke aliyê ku ew werina pêşxistin wê hebin. Minaq wê, dema ku wê,

çerçoveya pêşxistina teknikê û hwd wê were kirin wê bernema wê bi wê re wê werina pêşxistin. Di wê temenê de wê bi wê aliyê ve wê pêvajoyên pêşxistinê wê bi zanîni û zanistî wê werina pêşxistin.

Ji aliyê felsefeya zanistê ve bi gotinekê wê dikarê wê lêbipirsê ku wê zanist wê çendî wê karibê di çerçoveyek têgînek mirovî û hwd de wê fahmbikê. Wê çawa û bi çi rengê wê, ew wan li berçav bigirê? Di aslê xwe de wê, ev alî jî wê weke aliyna ku wê di wê çerçoveyê de wê, karibê bi wê re li wê were hizirkirin. Zanîn ku wê di xismeta mirov de bê wê çawa wê mirov li hemberî wê, kêma bimênê û ankû wê, weke girêdayî bê kirin? Ev wê weke aliyna ku mirov dikarê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Bi çanda zanîni a serdema ronakbiriye re wê hin bi hin wê rewşên jîyanî, civakî, dîrokî û hwd jî wê hin bi hin wê bi derfet bê ku ew bîn lêpirsîn. Di wê rengê de wê, awayekê ku weke 'rast' bê wê karibê jinûve li wê were hizirkirin ku ew rast a û ankû na. Di têgîna zanistê de wê, 'teqezîti' tûnebê ku ew weke rastiye ku ew nayê gûharandin were dîtin bê. Wê demê ku ew bû wê ji zanistiyê derkeve. Wê weke têgînek zêhnî a li gorî zihniyeteke.

Di demên çanda berî felsefeyê û ankû di demên felsefeyê ên destpêkê de wê, were dîtin ku wê bi wê rengê wê awayên fahmkirinê ên bi zêhnî wê hebin. Wê di wê rengê de wê, di çerçoveyekê de wê bê hizirkirin. Lê di demên bi pêvajoyên demê ên ku ew bi aqil pêşdikevin de wê, hin bi hin wê şewayên lêpirsînê ên bi aqilî wê pêşkevin. Di demên berî ronasane û hinekî piştî wê re jî wê, were bawerkirin ku wê mirov wê di jîyane xwe de wê ne azad bê. Wê di wê temenê de wê, li ser têgînen weke 'pêwîstîniyê' û ankû 'determinîsmê' û hwd re wê bê, girêdan û bi temenkirin. Wê mirov jî wê bi wê razî di temenekê mecbûrî de wê bijî. Nikaribê derkeve dervî wê, Ev rewşên girêdanî wê hinekî wê, dema ku wê were lêpirsîn wê ji aliyê hebûna derûnî û hwd ve jî wê, xwediyê hinek bendên ku ew bi wan dihê girêdan bê. Ber vê yekê wê pêşketina derûniyê û ankû kifşkirina wê di serî de wê ji aliyekê ve wê, di wê temenê de wê bê alîkar ku ew temen û têgînek lêpirsînê biafirênê biaqil.

Di rewşên jîyanî de wê, têgînen weke yên azadiyê, mafê û hwd wê, di wê temenê de wê, pirr zêde wê, weke mijarna ku wê di nava çanda zanîna demên aqil de ku wê li wan wê were lêpirsîn û wê di wê temenê de wê, bi wan wê were lê hizirkirin. Hizrên li ser temenê lêpirsînên bi baweriyên û her wusa di temenê hebûnî û ankû 'eksistensialîsmê' û hwd re wê werina ser ziman. Ev wê weke têgînen felsefeyî bin ku wê wateya hebûna me çî ya û çawa dikarê were fahmkirin wê bi wê re wê li wê were

hizirkirin. Hizir û ankû aqil wê ji xwe re wê aliyekê wê yê bi fahmkirinê wê hertimî wê li ser temenê bi watekirinê bê.

Ev mijarên weke yên di çerçoveya maf û azadiyê, serbestitîyê, têgîna hebûnparêziyê û hwd wê, weke mijarna ku wê, hê jî wê di çerçoveya pêşketina wan de wê çawa wê pêvajoyek pêşketinê wê bê pêşxistin û bênavber wê bê domandin wê li ser wê bê sekin in û hizirkirin. Mijarên weke wekheviya nava zayendan, mirovan, û hwd wê, di wê temenê de wê di demên hemdem de wê bi zanîna mirov re wê weke mijarna ku wê hin bi hin wê derkevina li pêş. Encamên bi aqil ên bi wê gihiştina têgîna maf û azadiyê, serbestitîyê û hwd wê, giring bin. Wê bi wê mirov demên kolederiyê, faodalismê û hwd wê derbas bikê.

Ji aliyekê din ve jî wê weke ku wê bi aqilê dema aqil re wê were fahmkirin wê ew bê ku mirov wê bê xwediyê sînorekê serbestitîyê û hwd jî bi zanîn û asta zanînê re. Di wê rengê de wê, zanîn wê, weke aliyekê wê yê giring wê, tenê wê, weke rewşek hesan a bi fahmkirinê re wê bi sînor wê nemênê. Wê li ser wê fahmkirin, têgihiştin û hişmendiyê re wê sînorên me yên bi maf û azadiyê û hwd jî wê pêşbixê û berfireh bikê. Ber vê yekê wê, dema aqil ku wê temenê wê biaqil wê pêşkeve wê, çerçoveya azadiyê jî wê bi aqil wê pêşbixê. Wê jî mirov dikarê weke azadiya bi aqil bi nav bikê û wê werênê ser ziman. Azadiya bi aqil wê, di serî de wê, weke têgînek ku em wê, bi temenê aqiliya xwe re wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ji aliyê felsefeya azadiyê û hwd ve wê, şîroveyan ku wê werina kirin bi felsefeyê, rewîst, baweri û gelek aliyên din ên weke bi zanînen derûniyê, civaknasiyê û hwd re ku wê bîn kirin wê çerçoveyek fahmkirinê wê di wê warê de wê di nava jîyane me de wê bi me re wê hin bi hin wê biafirênin. Weke xosletekê fahmkirinê lêpirsîn li ser temenekê bi hiş a her hizrê, têgîn û îdeayê wê, ne tenê wê temenê serweriyê wê biafirênê wê bi wê re wê, çawa ew bi wê zanîniya wê re heya wê ew jî wê bi wê re wê were fahmkirin.

*Çavkanî:

*Loeb, L., (1981), *From Descartes to Hume: Continental Metaphysics and the Development of Modern Philosophy*, Ithaca, NY: Cornell University Press.

*Kenny, A., (1986), *Rationalism, Empiricism and Idealism*, Oxford: Oxford University Press

*Chomsky, N., (1975), "Recent Contributions to the Theory of Innate Ideas", reprinted in S. Stich (ed.), *Innate Ideas*, Berkeley, CA: California University Press

*Clarke, D., (1982), *Descartes' Philosophy of Science*, Manchester: Manchester University Press.

*Cottingham, J., (1984), *Rationalism*, London: Paladin Books

*Descartes, R. (1641) *Meditations on First Philosophy*, in *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. 2, trans J. Cottingham, R. Stoothoff and D. Murdoch, Cambridge: Cambridge University Press, 1984.

*Leibniz, G.W. (1686) *Discourse on Metaphysics, Correspondence with Arnauld, Monadology*, trans. G. Montgomery, La Salle, IL: Open Court, 1973

*Bays, Gwendolyn M. (1964). "Rimbaud-Father of Surrealism?". *Yale French Studies*

*Nadeau, Maurice (1989). *History of Surrealism*. Cambridge, Massachusetts: Belknap Press

*Gill, John (2009). *Andalucía : a cultural history*. Oxford: Oxford University Press.

*Fischer, Louis (1997). *The Life of Mahatma Gandhi*. Harper Collins.

*Bourke, Vernon J. (1962), "Rationalism

*Phemister, Pauline (2006): *The Rationalists: Descartes, Spinoza and Leibniz*, Malden, MA: Polity Press

*Loeb, Louis E(1981).: From Descartes to Hume: Continental Metaphysics and the Development of Modern Philosophy. (Ithaca, New York: Cornell University Press)

*Huenemann, Charles; Gennaro, Rocco J. (eds.)(1999): New Essays on the Rationalists. (New York: Oxford University Press)

* Encyclopedia Britannica; rationalism | Definition, Types, History, Examples, & Descartes"

* Torstein Tollefsen, Henrik Syse, Rune Fritz Nicolaisen(1998); Tenkere og ideer - filosofiens historie fra antikken til vår egen tid, Ad Notam Gyldendal forlag

*Guttorm Fløistad(1991); Filosofi og vitenskap - fra renessansen til vår egen tid, Universitetsforlaget

*Marks, Karl, Kapital 1,.

* Jostein Gaarder(1991); Sofies verden: Roman om filosofiens historie, Aschehoug & Co

· **Abdusamet yigit, kurdistan, cizira bota, 2009-11**